

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**YUNANİSTAN'DA YAŞAYAN MÜSLÜMAN AİLELERDE ERGEN VE
EBEVEYN İLİŞKİSİ ÜZERİNE NİTEL BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

SONGKIOUL RONGO

İSTANBUL, 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**YUNANİSTAN'DA YAŞAYAN MÜSLÜMAN AİLELERDE ERGEN VE
EBEVEYN İLİŞKİSİ ÜZERİNE NİTEL BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

SONGKİOUL RONGO

Danışman: DOÇ. DR. SEVDE DÜZGÜNER

İSTANBUL, 2024

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyad	: Songkioul Rongo
Üniversite	: Marmara Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	: Din Psikolojisi
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Sevede Düzgüner
Tez Türü ve Tarih	:Yüksek Lisans – Nisan 2024

ÖZET

YUNANİSTAN'DA YAŞAYAN MÜSLÜMAN AİLELERDE ERGEN VE EBEVEYN İLİŞKİSİ ÜZERİNE NİTEL BİR İNCELEME

Bir kişiyi gözlemlediğimizde ve onun yaşantısını ve kararlarını etkileyen temel faktör ve dinamikleri anlamaya çalıştığımızda sıklıkla aile ve din kavramlarıyla karşılaşırız. Bu tez, aile ve din etkileşimi alanında ahlak, kişisel alan ve toplumsal alan gibi kavramlara odaklanmakta ve bu kavramların ergen-ebeveyn ilişkisi üzerindeki etkilerini gözlemlemektedir. İncelenen temel sorunlar/meseleler, sosyal akıl yürütmeyi ve davranışı gelişimsel bir perspektiften inceleyen bir ahlaki psikoloji teorisi olan Sosyal Alan Teorisi (Social Domain Theory) etrafında ele alınmıştır. Teori ahlaki, sosyal uzlaşımsal ve kişisel/psikolojik olmak üzere sosyal bilginin farklı alanları olduğunu öne sürer. Dini inancın ve spesifik olarak İslami inancın bu alanlarda nerede durduğunu ayrıca ergen ve ebeveynleri açısından nasıl değerlendirildiğini ve bunların çatışma yaratıp yaratmadığını incelemek temel hedeflerdir. Tezimiz bu anlamda, Yunanistan Batı Trakya İskeçe bölgesinde bulunan Müslüman ailelerin ergen-ebeveyn ilişkilerinin ve etkileşimlerinin araştırılmasına bir giriş niteliğindedir.

Tezin birinci bölümünde kavramsal bir çerçeve sunulmuştur. Sosyal alan teorisi genel hatları ile incelenmiş; adalet, hakkaniyet, zarar ve başkalarının haklarına ilişkin normları içeren ahlaki alan; Gelenekler, örf ve adetler ve görgü kuralları ile ilgili normları içeren sosyal uzlaşım/geleneksel alan ve bireysel tercihler, inançlar ve duygularla ilgili normları içeren kişisel/psikolojik alan ayrıntıları ile ele alınıp İslami inanç içerisinde nerede ve nasıl konumlandırıldıkları dini ahlak ve mahremiyet gibi konular etrafında saptanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde araştırmamızın konusu, amacı, sınırlılıkları gibi temel bilgiler yer almaktadır. Ayrıca veri toplama şekli ve verilerin analizi, saha araştırması ve verilerin elde edilme süreci ve yöntemleri açıklanmıştır. Yunanistan İskeçe bölgesi köylerinde yaşayan iki kuşağa mensup 22 katılımcı ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda elde edilen verilere nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi uygulanmıştır. Bu analizler sonucunda elde edilen bulgular son bölümde yorumlanmıştır.

Elde edilen veriler sonucunda Yunanistan'da yaşayan Müslüman ergen ve ebeveynlerin çatışma oranının çok az bir bölümünün dini sebepler hakkında olduğu saptanmıştır. Gündelik hayat ile ilgili çatışmaların dini konular ile ilgili çatışmalara oranlar daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Günlük rutinleri, sosyal medya ve teknoloji kullanımı ile eğitim ve okul gibi konular etrafında çatışmaların daha fazla olduğu bulunmuştur. Ergen ve ebeveynlerin ahlaki benzer şekillerde algıladıkları ve kavramsallaştırdıkları saptanmıştır. Ahlakı kişisel, toplumsal ve dini konular etrafında algıladıkları ve ahlakın İslam dini için vazgeçilmez ve zorunlu olduğu düşüncesine sahip oldukları tespit edilmiştir. Katılımcılar ahlakı başkasına zarar vermeme, hakkaniyet ve adalet gibi kavramlar ile özdeşleştirmişlerdir. Dinin hem ahlaki hem sosyal hem de kişisel alan içinde fonksiyonlarının olduğunu ve bunların ayrılmaz bir bütün oluşturduğu düşüncesi ergen ve ebeveynlerin çoğu tarafında paylaşıldığı görülmüştür. Ergen ve ebeveynleri kişisel alanı giyim-kuşam seçimi, eş seçimi, meslek seçimi gibi değişik kavramlar ile özdeşleştirmelerine rağmen Müslüman bir bireyin kişisel alanının din tarafından kısıtlanabileceğini ifade etmişlerdir. Kişisel alan ve kişisel seçimlerin ergene ve etrafındakilere zarar vermesi ve tehlikeye atması durumunda ise ebeveynlerin bu alana müdahale etmeleri gerektiğini bunun hem anne-baba olmaktan hem de dinden kaynaklanan bir sorumluluk olduğu düşüncesi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ergen-Ebeveyn İlişkisi, Din ve Ahlak, Sosyal Alan, Kişisel Alan, Ahlaki Alan

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Songkioul Rongo
University	: Marmara University
Institution	: Social Sciences Institution
Field	: Philosophy and Religious Sciences
Programme	: Psychology of Religion
Supervisor	: Doç.Dr. Sevde Düzgüner
Degree Awarded and Date	: Master's Degree – April 2024

ABSTRACT

A Qualitative Study on Adolescent and Parent Relationships in Muslim Families Living in Greece

We often encounter the concepts of family and religion when we observe a person and try to understand the basic factors and dynamics that influence his life and decisions. This thesis focuses on concepts such as morality, personal domain and social domain in the field of family and religion interaction and observes the effects of these concepts on the adolescent-parent relationship. The main problems/issues examined are addressed around Social Domain Theory, a theory of moral psychology that examines social reasoning and behavior from a developmental perspective. The theory proposes that there are different domains of social knowledge: moral, social conventional, and personal/psychological. The main objectives are to examine where religious belief, and specifically Islamic belief, stands in these areas, how it is evaluated by the adolescent and their parents, and whether these create conflicts. In this sense, our thesis is an introduction to the research of adolescent-parent relations and interactions of Muslim families in the Xanthi region of Western Thrace, Greece.

A conceptual framework is presented in the first chapter of the thesis. Social domain theory has been examined in general terms; the moral domain, which includes norms regarding justice, fairness, harm, and the rights of others; The social conventional/traditional domain, which includes norms regarding traditions, customs and etiquette, and the personal/psychological domain, which includes norms regarding individual preferences, beliefs and emotions, are discussed in detail and where and how they are positioned within the Islamic faith is determined around issues such as religious morality and privacy. The second section contains basic information such as the subject, purpose, and limitations of our research. In addition, the method of data collection and analysis of data, field research and the process and methods of obtaining data are explained. Semi-structured in-depth interviews were conducted with 22 participants from two generations living in the villages of the region of Xanthi in Greece. Content analysis, a qualitative research method, was applied to the data obtained as a result of the interviews. The findings obtained as a result of these analyzes are interpreted in the last section.

As a result of the data obtained, it was determined that a very small portion of the conflict between Muslim adolescents and parents living in Greece was about religious reasons. It has been determined that conflicts related to daily life are more likely to occur than conflicts related to religious issues. Conflicts have been found to be more prevalent around issues such as daily routines, social media and technology use, and education and school. It has been found that adolescents and parents perceive and conceptualize morality in similar ways. It has been determined that they perceive morality around personal, social, and religious issues and that they have the idea that morality is indispensable and mandatory for the Islamic religion. Participants identified morality with concepts such as not harming others, fairness, and justice. It has been observed that most adolescents and parents share the idea that religion has functions in both moral, social, and personal domains and that these constitute an inseparable whole. Although the adolescent and his parents identified personal domain with different concepts such as choice of clothing, choice of spouse, and choice of profession, they stated that a Muslim individual's personal domain could be restricted by religion. It has been determined that if personal domain and personal choices harm and endanger the adolescent and those around him, parents should intervene in this area, and that this is a responsibility arising from both being a parent and religion.

Key Words: Adolescent-Parent Relationship, Religion and Morality, Social Domain, Personal Domain, Moral Domain

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı Yunanistan'ın Müslüman ailelerinde iki kuşağa mensup ergen ve ebeveyn bireylerin ahlaki, sosyal ve kişisel alanlardaki algı ve tutumlarını tespit etmek ve varsa aralarındaki çatışmaları ve sebeplerini ortaya koyup dinin bu alanlarda rolünü incelemektir. Günümüz 'modern' zamanında bu iki kuşak arasında büyük farklar olduğu ve özellikle dinin bu iki kuşak arasında belirli alanlarda sahip oldukları farklı fikirlerden dolayı çatışmalar yaşadıkları gibi sıkça karşılaştığımız düşünce kalıplarının gerçek hayatta bir karşılığının olup olmadığına dair merakımız bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki motivasyonun ve din psikolojisi penceresinden inceleme isteğinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, gelişmesinde ve olgunlaşmasında bir çok kişinin, kitabın ve makalenin katkısı var.

Öncelikle, bu çalışmanın danışmanı olan Doç. Dr. Sevede Düzgüner're teşekkür ederim. Doç. Dr. Sevede Düzgüner, çalışmanın her aşamasında bana değerli tavsiyelerini ve geri bildirimlerini verdiği ve çalışmamı daha iyi hale getirmek için gösterdiği çaba için kendisine çok minnettarım. Bütün tez aşaması süresince yardımlarını eksik etmeyen ve sürecin sorunsuz bir şekilde ilerlemesi açısından her türlü tavsiye ve geri bildirilmesini sunan Prof. Dr. Ali Ayten'e teşekkür ederim.

Ayrıca, çalışmamın gelişimine katkıda bulunan Şeyda Neslihan Avcı'ya, Rümeyza Taşkın'a ve Kübra Sejdini'ye de teşekkür ederim. Çalışmamı dikkatli bir şekilde incelediler ve bana değerli geri bildirimlerini verdiler. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde bana maddi ve manevi destek sağlayan sevgili eşim Caner Eminoğlu-Kara-Salih'e ve her zaman yanımda olup desteklerini eksik etmeyen babam Bahri Rongo'ya ve annem Lütfiye Keltso'ya da teşekkürü borç bilirim. Gökçepınar başta olmak üzere İskeçe'de ikamet eden ve bu çalışmama destek veren her bir katılımcıya çalışmamın gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan kaynakları sağladıkları ve çalışmamı gerçekleştirmemi mümkün kıldıkları için kendilerine çok minnettarım olduğumu belirtmek isterim. Son olarak, İstanbul'da bulunduğum sürece bana her türlü desteklerini eksik etmeyen Ridvan Paşaoğlu, Emine Paşaoğlu, Ayşe Paşaoğlu ve Kerem Paşaoğlun'a bana sağladıkları her türlü kolaylıklardan ve bütün süreç içerisinde gösterdikleri misafirperverlikten dolayı en içten duygularıyla teşekkür ederim. Çalışmam süresince bana destek olup motivasyonumu korumama yardımcı olan bütün dostlarıma ve arkadaşlarıma da teşekkür ederim. Çalışmamı tamamlamamda onların desteğinin çok önemli olduğunu belirtmek isterim.

Bu çalışmanın, ebeveyn-ergen ilişkisinin anlaşılmasında ve bu anlamda din eksenli ahlaki, sosyal ve kişisel(psikolojik) yargılar üzerine yapılan çalışmalara önemli bir katkı sağlayacağına inanıyorum. Çalışmanın, bu alanda çalışan araştırmacılara ve öğrencilere faydalı olacağını umuyorum.

Songkioul Rongo,

12.12.2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Ahlaki Gelişim'in Kısa Tarihçesi.....	1
2. Elliot Turiel'in Sosyal Alan Teorisi.....	2
2.1. Moral (Ahlaki) Alan.....	4
2.2. Sosyal Geleneksel Alan.....	7
2.3. Kişisel Alan.....	10
3. Din ve Sosyal Alan Teorisi.....	11
3.1. Alanlar ve Dini Kurallar	13
3.1.1. Ahlaki Alan ve İslam Ahlakı ve Prensipleri.....	15
3.1.2. Sosyal-Geleneksel Alan ve İslam'da Toplum, Gelenek ve Örf.....	17
3.1.3. Kişisel Alan ve İslam'da Mahremiyet.....	19
3.2. Ebeveynlik, Din ve Ahlaki Gelişim.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

METODOLOJİ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	23
2. Araştırmanın Yöntemi ve Metodu.....	24

2.1. Katılımcılar ve Derinlemesine Görüşmeler.....	25
2.2. Verilerin Toplanması ve Sınırları.....	26
2.3. Verilerin Analizi.....	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

1. Katılımcıların Demografik Bilgileri.....	27
2. Ergen ve Ebeveyn Arasındaki Çatışmaya İlişkin Bulgular ve Değerlendirme.....	28
2.1. Ergen ve Ebeveyn Arasındaki Çatışma Konuları.....	29
2.1.1. Gündelik Hayat ile İlgili Çatışma Konuları.....	29
2.1.2. Din ile İlgili Çatışma Konuları.....	38
2.2. Çatışmaya Dair Duygu ve Düşünceler.....	42
2.3. Ergen ve Ebeveyn Arasındaki Çatışmaya İlişkin Bulgulara Dair Değerlendirme.....	45
3. Ergen ve Ebeveynin Din ve Ahlak Algısına İlişkin Bulgular ve Değerlendirme.....	48
3.1. Ahlakın Görünümleri.....	48
3.1.1. Sosyal Konulara Atıf... ..	49
3.1.2. Bireysel Konulara Atıf	52
3.1.3. Dini Konulara Atıf.....	54
3.2. Ahlaka İlişkin Düşünceler.....	55
3.2.1. Ahlak Görecelidir Algısı.....	55
3.2.2. Ahlak Evrenseldir Algısı.....	56
3.3. Din ve Ahlak İlişkisi.....	57
3.3.1. Dindar (Müslüman) Ahlaklı Olmak Zorundadır Algısı.....	58
3.3.2. Dindarın (Müslüman) Ahlaksız Olması Mümkün Algısı.....	59
3.3.3. Müslüman Olmayanın Ahlaklı Olması Mümkün Algısı.....	59
3.3.4. Müslüman Olmayanın Ahlaksız Olması Mümkün Algısı.....	60
3.4. Ergen ve Ebeveynin Din ve Ahlak Algısına İlişkin Bulgulara Dair Değerlendirme.....	61

4. Ergen ve Ebeveynin Alan Algısı ve Ahlaki Boyuta Bakışına İlişkin Bulgular ve Değerlendirme.....	64
4.1. Dinin Günlük Hayata Etkisi.....	65
4.2. Ergen ve Ebeveynin Kişisel Alan Algısı.....	69
4.3. Ergen ve Ebeveynin Alan Algısı ve Ahlaki Boyuta Bakışına İlişkin Bulgulara Dair Değerlendirme.....	72
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	74
KAYNAKÇA.....	79
EK 1.....	89
EK 2.....	90

KISALTMALAR

SAT	Sosyal Alan Teorisi
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
İSAM	İslam Araştırma Merkezi
K	Katılımcı
vb.	ve benzeri
vs.	vesaire
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

TABLULAR LİSTESİ

Şekil 1. Dokümantasyon Şeması.....	25
Tablo 1a. Ebeveyn Katılımcıların Demografik Bilgileri.....	27
Tablo 1b. Ergen Katılımcıların Demografik Bilgileri.....	28
Tablo 2. Katılımcıların Aile İçinde Çatışmaya Yol Açan Sebeplere Dair Görüşleri.....	30
Tablo 3. Katılımcıların Dini Sebeplerden Dolayı Aile İçinde Çatışmanın Sıklığına Dair Görüşleri.....	39
Tablo 4. Katılımcıların Çatışmaya Dair Duygu ve Düşüncüleri.....	42
Tablo 5. Ahlakın Görünümlerine Dair.....	48
Tablo 6. Din ve Ahlak İlişkisine Dair Algılamalar.....	57
Tablo 7. Katılımcıların Dinin Günlük Hayattaki Görünümlerine Dair Görüşleri.....	65
Tablo 8. Katılımcıların Kişisel Alan Algılarına Dair Görüşleri.....	69

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Ahlaki Gelişimin Kısa Tarihçesi

Çağdaş toplumlarda meydana gelen radikal değişimler (Mustea vd., 2010) neyin etik ve ahlaki olduğu, dinin ya da maneviyatın ahlak ile bağlantılı olup olmadığı ve nasıl ilişkilendirildiği konularında çoğunlukla çelişkili olan ve olgunun belirli ve sıklıkla farklı yönlerine odaklanan çeşitli teori ve sınıflandırmaların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca ahlakın tanımı ve kapsamı konusunda bir fikir birliğine varmanın zor olması psikolojide ve din psikolojisinde birçok farklı yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Vainio, 2003).

Ahlak gelişimi teorileri öncelikle felsefe öğretilerinde ortaya çıkmış, sonrasında bunların benzerleri yahut bir nevi alternatifleri psikoloji ve teoloji alanı başta olmak üzere birçok bilimi etkilemiştir. Ahlâkî değerlerin evrensel, her daim geçerli, çağlar üstü ve nesnel değerler mi, yoksa zamana göreli, sübjektif, kişiden kişiye, toplumdaki topluma değişen ve dönüşen değerler mi olduğu, ahlâk felsefesinin önemli sorunlarından biridir. Düşünce tarihi boyunca her iki görüşü savunanlar olduğu gibi, bunların arasını birleştirenler de olmuştur (Arslan, 2005, 2010). Bir taraftan ahlakı evrenselci bir yaklaşım ile ele alan ve Kant'ın yazılarına dayanan yaklaşım, diğer taraftan Hume ve Durkheim'a dayanan ahlakın göreceli olduğuna, doğası gereği sosyal ve kültürel bağlama bağlı olduğuna işaret eden göreli yaklaşım. Jean Piaget, Lawrence Kohlberg ve Elliot Turiel gibi psikologlar Kant'ın yazılarından yola çıkarak ahlakın evrenselci karakterini vurgulamışlardır (Mustea vd., 2010).

Ahlaki akıl yürütmeyi şekillendirmede Jean Piaget ve Lawrence Kohlberg'in geliştirdiği bilişsel gelişim teorisi bilişsel olgunlaşmanın rolünü vurgulamışlardır (Onur, 2021, s. 172). Çocukların bilişsel yetenekleri olgunlaştıkça, soyut düşünme ve perspektif alma kapasiteleri de gelişir; bu da onların ahlaki akıl yürütmenin karmaşıklığını anlamalarını ve başkalarının bakış açılarını dikkate almanın önemini takdir etmelerini sağlar (Piaget, 1932). Lawrence Kohlberg, daha ayrıntılı bir aşama teorisi önererek Piaget'nin ahlaki gelişim teorisini genişletmiştir (Kohlberg, 1963). Ahlaki davranışı şekillendirmede ahlaki akıl yürütmenin rolünü vurgulayan Kohlberg, hiyerarşik olarak üç farklı düzeyde düzenlenmiş altı farklı ahlaki gelişim aşaması ortaya koymuştur (Kohlberg, 1971). Birey bu aşamalardan sırayla ilerler ve her aşama daha karmaşık ve olgun bir ahlak anlayışını temsil etmektedir (Kohlberg & Hersh, 1977).

Yapısal-gelişimsel ahlaki gelişim teorilerine ve özellikle Kohlberg (1984) ile Piaget'in (1932) yaklaşımlarına bir alternatif olarak 1970'lerde ortaya çıkan Turiel ve diğerlerinin alan yaklaşımı, sosyal gelişim alanında baskın bir teori haline gelmiş ve dünya çapında birçok araştırmaya konu olmuştur (Lourenço, 2014, s. 1). Amerika Birleşik Devletleri'nde, Çin, Kore, Türkiye, Hindistan ve Kolombia gibi birçok farklı kültürde 85'in üzerinde makalenin yazılmasına ön ayak olmuştur (Tisak, 1995, s. 96).

Elliot Turiel ahlaki akıl yürütme ve davranışa ilişkin farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Aşamaları veya sıralı ilerlemeyi vurgulayan diğer teorilerden farklı olarak Turiel'in teorisi, sosyal bilginin üç farklı alanı arasında ayırım yapmaktadır ve bunları birbirinden ayrı ele almaktadır. Bu alanlar ahlak, sosyal gelenek ve kişisel yargı yetkisi olarak ifade edilmiştir (Turiel, 1978). Bireyin sosyal dünya ile etkileşimi ahlaki ve sosyal alanlardaki düşünce ve akıl yürütmeyi yapılandırmayı gerektirir (Connor, 1985). Bireyler tarafından oluşturulan ahlaki anlayışlar, insanların refahı, adaleti veya haklarıyla ilgili kaygıları içerir; bu kaygılar kültürel ortamlarda bulunur. Bu teori ahlaki gelişimin karmaşıklığını anlamak için değerli bir çerçeve sağlar. Ahlaki akıl yürütmenin yekpare bir süreç olmadığı, daha ziyade farklı bilgi ve akıl yürütme alanlarını içerdiğini ön görür. Ahlaki gelişimi anlayabilmek ve bu alanları kavramak sürekli değişen ve dönüşen dinamik ve çeşitlilik gösteren bir dünyada ebeveynlerin ve eğitimcilerin çocukların ahlaki gelişimini daha iyi destekleyebilmesi ve bilinçli ahlaki kararlar vermeleri açısından onlara rehberlik edebilir (Aslan, 2011).

2. Elliot Turiel ve diğerlerinin Sosyal Alan Teorisi

Yapılan çalışmanın ana temasını Elliot Turiel'in ahlaki gelişim teorisi oluşturmaktadır. Analizlerimiz sosyal alan teorisi olarak adlandırılan ilgili alanın araştırmalarına dayanmaktadır. Teori, çocukların ve yetişkinlerin sosyal bilginin farklı alanları arasında ayırım yaptığını öne sürmektedir ve bu alanları ahlaki, sosyal geleneksel ve kişisel yargı yetkisinin oluşturduğunu ifade eder. Ahlaki yargıların evrensel adalet ve hakkaniyet ilkelerine dayandığını, geleneksel yargıların ise paylaşılan sosyal normlara ve beklentilere dayandığını vurgular.

Üç yaşındaki çocukların ahlaki, geleneksel ve kişisel yargı alanları arasında ayırım yapabildiğini savunan Turiel "*Sosyal Bilginin Gelişimi: Ahlak ve Gelenek*" (Turiel, 1983) adlı kitabında, sosyal alan teorisinin temel kavramlarını özetlenmekte ve geçerliliğini destekleyen kapsamlı ampirik kanıtlar sunmaktadır. "*Ahlak Kültürü: Sosyal Gelişim, Bağlam ve Çatışma*" (Turiel, 2002) makalesinde kültürün ahlaki gelişim üzerindeki etkisini incelemekte ve

çocukların ahlaki anlayışının, topluluklarının sosyal normları ve beklentileri tarafından şekillendiğini kabul etmektedir. Ayrıca, ahlaki eğitimde kültürel çeşitliliğe saygı duymanın ve kültürlerarası anlayışı geliştirmenin önemini vurgulamaktadır.

Judith Smetana, ahlaki gelişim çalışmalarına önemli katkılarda bulunan bir diğer gelişim psikoloğudur. “*Bağlamda Ahlak: Ahlaki muhakeme ve davranışın gelişimi*” (Smetana, 1995) çocukluk ve ergenlik döneminde ahlaki akıl yürütmenin ve davranışın gelişimini araştırarak daha önceki çalışmaları genişletmiştir. Ayrıca ahlaki muhakemenin gelişiminde sosyal etkileşimlerin, sosyal bilginin ve sosyal normların önemini vurgulamaktadır ve bu anlamda farklı kültürlerde ergenlerin ve çocukların ahlaki yargılarını incelemiştir (Smetana, 2002; Smetana vd., 2002; Smetana & Daddis, 2002; Yau & Smetana, 2003).

Çalışmamızda sıkça başvurduğumuz Nucci, çocuklarda ve yetişkinlerde sosyal alan bilgisinin gelişimi üzerine kapsamlı araştırmalar yürütmüş ve dinin ahlak eğitimi ile alakasız olduğunu savunmuştur (L. Nucci & Turiel, 1993). Ahlakın dini kaynaklardan bağımsız kriterlerden kaynaklandığını iddia etmiş ve dindar çocukların, dini inançlarını ahlaki yargılarla eşleştirecek şekilde koordine etmeye çalıştıklarını tespit etmiştir (L. P. Nucci, 2001b). Nucci, köktendinci dini inançlara sahip (muhafazakar Mennonitler, Ortodoks Yahudiler, Muhafazakar Yahudiler ve Hollandalı Reform Kalvinistleri) çocuk ve ergen gruplarıyla (9-17 yaş arası) çeşitli çalışmalar yapmış ve kendi ifadesi ile “*Çocuklar ve gençler, kendi dinlerine özgü kural ve uygulamalar ile kendilerinin dışındaki dinler ve laik toplumlar için de ortak olması gereken ahlaki konular arasında ayırım yaparlar*” sonucuna ulaştığını göstermiştir (L. P. Nucci, 2001a, ss. 20-21).

Turiel (1978)’a göre kavramsal etki alanları kişinin sosyal çevresini nasıl organize ettiği ve yapılandığı ile alakalıdır. Bu sosyal değerler hakkında düşünme biçimlerinin yapılandırıldığı üç ana kavramsal çerçeve veya alan şunlardır; moral/ahlaki alan (adalet), sosyal alan (sosyal gruplar, sosyal organizasyonlar ve sosyal sistemler), ve psikolojik alan (kişinin nitelikleri ve davranış nedenleri) (Turiel, 1978, s. 46). Ahlaki, sosyal geleneksel ve kişisel yargı (psikolojik alan) alanları farklı ve ayrıdır. Ahlaki yargılar evrensel adalet ve hakkaniyet ilkelerine dayanırken; toplumsal geleneksel yargılar, paylaşılan normların ve toplumsal beklentilerin anlaşılmasına dayanır. Kişisel yargı yetkisi kararları ise bireysel tercihlere ve özerkliğe dayanmaktadır.

Alt bölümlerde moral (ahlaki) alan, sosyal geleneksel alan ve kişisel alanlar ele alınmıştır.

2.1.Moral (Ahlaki) Alan

TDK (*Türk Dil Kurumu / Sözlük*, t.y.) ahlak kelimesini “bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları; huylar” olarak tanımlar. Morality (ahlak) kelimesi ise Cambridge Sözlüğü (*Cambridge Dictionary / English Dictionary, Translations & Thesaurus*, t.y.) tarafından “iyi veya kötü davranış ve karaktere ilişkin bir dizi kişisel veya sosyal standart” şeklinde tanımlanır. Görüldüğü üzere ahlak, kapsamında hem bireyi hem de toplumu ilgilendiren bir yelpaze taşımaktadır. Ahlakın kişisel ve toplumsal anlamda bir etkiye sahip olduğu görülmekle beraber bu etkinin çerçevesi hep tartışılmalıdır. Ahlak bireyin doğru ve yanlış ayırt edebilmesini sağlayan ilkeler ve değerler bütünüdür. Ayrıca kişinin doğru ile yanlış ayırt edebilmesinde yardımcı olan ilkeler ve değerler sistemini oluşturma sürecini yani ahlaki gelişimi de ifade eder. Ahlaki gelişim çocukların ve genelde bireylerin belirli davranışları, doğru ya da yanlış olarak değerlendirmelerine rehberlik eden ve kendi eylemlerini yönetmelerini sağlayan ilkeleri kazanma süreçlerine denmektedir (Onur, 2021). Bu gelişim dinamik ve karmaşık bir süreçtir çünkü ahlak, din ve toplum olguları birbiri ile bağlantılı, birbirinden etkilenen ve iç içe olan olgulardır (Çınar, 2005).

Toplum, ahlaki değerleri olan, normları belli olan bir yapıdır. Bireyden önce gelenekleri ve adetleri oradadır yani kişinin var olacağı toplum hali hazırda oradadır ve birey bu ahlaki yapının çizdiği sınırları kendi ahlaki sınırlarını belirleyecek şekilde benimseme yoluna girmektedir (Akdemir, 2018, s. 239). Yeni doğan bir bebeği düşündüğümüzde ahlaki değerleri çevre tarafından benimsenmiş olan bir toplumun ve toplumun daha küçük bir birimini olan bir ailenin içerisine doğar. Topçu (2009, s.17; 2019, s.17), birlikte yaşayabilmek için ahlakın gerekli olduğunu; Mahmutoğlu (2009, s.228), insanların karşılıklı tutum ve davranışlarında sorumluluk ilkesi temelinde ilişki kurabilmeleri gereğinden ahlakın kaynaklanmış olabileceğini; Aktan’ın (2009, s.39) ise toplumun örf ve adetleri, normları, kuralları ve değer yargıları gibi davranışı yönlendiren sistemin ahlak olduğunu ifade etmeleri ahlakın sosyal ve toplumsal boyutunu ortaya koyar. Genel anlamda ahlakın toplum ile beraber algılanması daha genel olan kabul gibi görünmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki Amerikan toplumunda bireyciliğe aşırı bir şekilde dönüşün, topluluk ve sivil katılımına yönelik eksikliğin ahlaki krize neden olduğu düşünülmekteydi (Elliot, 2004). Turiel (1983), tarihsel verileri kullanarak (sosyal olaylardan, siyasi hareketlerden ve sosyal ve siyasi mücadelelere ilişkin gazetecilik açıklamaları) ve gelişim

psikolojisi, antropoloji ve sosyolojiden gelen çok sayıda araştırmadan yararlanarak nesilden nesile toplumun gerilemesinden yakındığını ve gençleri suçladığını göstermiştir. Ahlaki gerilemenin bu tür stereotip sebeplere bağlanmasının, geçmiş zamanlara duyulan özlemi ve geleneklere meydan okuyanların ahlaki olmamakla suçlanmasının başarısız bir tanımlama olduğunu savunmuş, felsefe ve psikoloji tarafından gündeme getirilen temel sorulardan biri olan ahlakın bilgimizin diğer yönlerinden farklı bir anlayış alanı veya kategorisi oluşturup oluşturmadığını incelenmiştir.

Turiel (1978), giyim ve kuşam yahut cinsel davranışla ilgili kuralların, bir kişinin malını gasp etmemek ya da adam öldürmemek gerektiğini belirten kurallar ile aynı şekilde kavramsallaştırılıp kavramsallaştırılmadığını sorar. Ahlak, toplumsal uzlaşım ve toplumsal düzen arasında fark olduğunu ve bunların ayrı olarak ele alınması gerektiğini ifade eder. Ahlakı diğer alanlardan ayırmak, bireylerin sosyal ilişkiler, duygular, sosyal uygulamalar ve sosyal düzen hakkında düşündüğünü varsayar. Ahlak hakkında düşünmenin, sosyal dünyanın diğer yönleri hakkında düşünmekten farklı özellikleri vardır. Bireylerin sosyal dünyaya ilişkin yargılarının, ahlaktan ayrılması gereken önem alanlarını içerir.

Çocuklar sosyal olaylar ve ilişkiler hakkında akıl yürütür ve toplumsal deneyimler elde ederler, sosyal etkileşimlerinde farklı yönlerinden kaynaklanan davranışları ayırt eder ve farklı kavramsal alanlar içinde ahlaki yargılarını yapılandırır. (Turiel, 1978, s. 45). Ahlaki, sosyal uzlaşım ve kişisel alanlar bu farklı kavramsal alanları oluşturur ve bireyin sosyal çevreyi yapılandırma ve organize etme yollarını ifade eder. Bu alanlar ayrı, gelişimsel olarak sıralı veya hiyerarşik olmayan kendi kendini düzenleyen sistemlerdir ve her alandaki kavramlar yaşla birlikte niteliksel olarak değişse de erken yaşlardan itibaren bir arada vardır (Lourenço, 2014, s. 2). Turiel bu durumu “Çocukların sosyal-bilişsel gelişimi belirli alanlarda gerçekleşir: ahlaki, toplumsal ve psikolojik. Bu alanların her birindeki yargılar, çocuğun sosyal kuralları anlamasına ve kullanmasına rehberlik eder” şeklinde ifade etmiştir (Turiel, 1978, s. 45). Ahlak kuralları, refah, adalet ve hak kavramlarından görüldüğü ölçüde zorunlu, genellenebilir ve kişisel olmayan olarak nitelendirilmektedir (Turiel ve diğerleri, 1987). Adaletin evrensel olduğu, anlaşmalarla meşrulaştırılmadığı (uzlaşımın aksine), tarafsız olduğu (kişisel tercihlere veya bireysel eğilimlere dayanmadığı) ileri sürülmektedir (Turiel, 1983).

Çocuklar tüm kuralları benzer şekilde algılamazlar, bunun yerine alanları ve işlevlerine göre farklı şekillerde değerlendirirler. Özellikle, değiştirilemeyen ve değiştirilmemesi gereken ahlaki yasaklar ile yalnızca belirli toplumları koordine etmeye hizmet eden ve bu nedenle göreceli

ve değiştirilebilir olan sosyal sözleşmeler arasında ayırım yaparlar (Turiel, 1978, ss. 45-48). Brezilya (Nucci, Camino ve Milnitsky-Sapiro, 1996), Endonezya (Carey ve Ford, 1983), Hindistan (Bersoff ve Miller, 1993), Hong Kong (Yau ve Smetana, 2003), Kore (Song, Smetana ve Kim, 1987), Kolombiya (Ardila-Rey ve Killen, 2001), Nijerya (Hollos, Leis ve Turiel, 1986) ve Zambiya'da (Zimba, 1087) yapılan araştırmalar neticesinde ocuk ve ergenlerin refah ve adalet konusunda sosyal geleneklere ilişkin yargılarından farklı yargılarda buldukları tespit edilmiştir.

Ahlaki ve geleneksel kurallar arasında ayırım yapma yeteneği yaşa bağlı değildir. Oysa Piaget ve Kohlberg'in genel olarak kabul edilen ahlaki gelişim modeli, çocukların yaderk bir bakış açısıyla başladığını iddia eder; kurallar değişmez ve otoriteye duyulan tek taraflı sayęı ile meşrulaştırılır. Bu şemaya göre, yargılama ancak yaşla birlikte kademeli olarak daha karmaşık, özerk ve demokratik hale gelir (Connor, 1985).

Nucci (2001) ğrencilerine sorduğu sorulardan yola çıkarak Turiel'in teorisini destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. O, bir tren istasyonunda beklerken bir kadını vurulmaktan kurtaran adam senaryosunu kullanarak ğrencilerinin ahlaki yargılarına dair fikirlerini incelemiş (Nucci, 2001, ss. 3-5) ve kişislerin, başkalarının hakları veya esenliği üzerinde içsel bir etkiye sahip olan çeşitli sosyal eylemlerle ilgili deneyimlerinden ahlaki yargılar inşa ettiklerini ne sürmüştür. Sosyal uzlaşım kavramlarının, uygunluğu toplumsal bağlam tarafından tanımlanan eylemlerle bireyin deneyimlerinden inşa edilir. Ahlaki ve toplumsal geleneksel alanlar adalet ve toplumsal örgütlenme meseleleriyle ilgilidir. Nucci'de (2001) bunu 'O halde ahlak, doğru ve yanlışın bilgisidir.' diye tanımlamaktadır. Bu alışmalar sürekli olarak çocukların ve ergenlerin ahlaki konuların zorunlu olduğu yargısında bulunduğunu göstermektedir; bunların otoritenin emirlerine, kurallarına veya görüş birliğine bağlı olmadıkları; bir grup veya kültürde kabul edilen uygulamalara bağlı olmadıkları ifade edilmektedir. Bu kriterlere dayanan ahlaki konulara ilişkin yargılar refah, adalet ve hak kavramlarıyla yapılandırılır. Bu kararların gerekçeleri zararın önlenmesini ve refahın, adaletin ve hakların desteklenmesini gerektirir (Turiel, 1983, 2022).

Çocuklar, ergenler ve yetişkinler, kişisel çıkarları nedeniyle başka bir kişiye zarar vermek veya başkasının malını çalmak gibi pek çok durum hakkında (bkz. Turiel ve diğerleri, 1987) ahlaki yargılarda bulunurlar. Ancak tüm durumlar basit değildir. Bazı durumlar birden fazla alandan bileşenler içerebilir (Turiel, 1989; Turiel & Davidson, 1986). Ancak bu karışık (mixed situations) alan çalışmamız kapsamında ele alınmayacaktır. Bu alanın araştırılması ve

incelenmesi apayrı ve geniş bir konuyu teşkil etmektedir bundan dolayı farklı çalışmalarda daha ayrıntılı ele alınması icap eder.

2.2. Sosyal Geleneksel Alan

Bireylerin kararlarında ahlaki ve ahlaki olmayan hususları nasıl tarttığı ve koordine ettiği; bağlamlara, kültürlere ve gelişime göre değişebilir. Sosyal uzlaşımın kültür ve toplum tarafından belirlenen normları yansıtır. Bu normlar, insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek için belirli bir toplumda kabul edilen bir davranış şeklidir. Aynı şekilde gelenekler de sosyal etkileşimlerdeki tekdüzeliklerin paylaşılan bilgisinden oluşturulur. Sosyal sözleşmeler, bir sosyal sisteme katılan bireylerin eylemlerini koordine eden davranışsal tekdüzeliklerdir (Witherell & Edwards, 1991).

Her toplum kendi içinde belirli davranış kalıpları geliştirir. Bu gayet doğal bir süreçtir ve belirli durumlarda nasıl davranılması gerektiğini gösteren önceki nesillerden aktarılan bilgileri ve tecrübeleri sunar. Örneğin, Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türklerin kız isteme merasimleri, kınaları ve düğünleri buna birer örnek olabileceği gibi giyinme tarzı da bir misal oluşturur. Bu tür etkinliklerin ve davranışların benzer kalıpları ve uygulamaları içermesi yani geleneksel bir hal alması bir nevi kolaylık sağlamaktadır. Turiel'a göre toplumsal sözleşmeler genellikle belirli bir toplumsal bağlam içinde belirlenebilir bir işleve sahip olsalar da onların önemi ahlaki düzenlemelerin aksine yalnızca o özel bağlamdan kaynaklanır (Turiel & Banas, 2020). Bir olayın ahlaki ihlal olarak görülmesi için sosyal bir tekdüzelik gerekli değildir. Ahlaki alan söz konusu olduğunda eylemlerin ihlal olarak algılanması, olayın için özelliklerinden kaynaklanır.

Sosyal-geleneksel eylemler, doğası gereği kural koyucu bir temele sahip olmadıkları için kendi başlarına keyfidir; alternatif eylemler benzer işlevlere hizmet edebilir. Örneğin, giyim tarzına ilişkin geleneksel bir tekdüzeliğin içeriği (belirli okullar için mavi üniformalar gibi), aynı işleve hizmet edecek alternatif bir giyim tarzı belirlenebilecek şekilde keyfi olarak belirlenebilir. Ahlaki alanda durum böyle değildir. Bir bireyin bir olayı ahlak ihlali olarak görmesi için toplumsal bir düzenlemenin varlığı şart değildir. Örneğin, bir kişi diğerine vurduğunda fiziksel zarar ortaya çıkıyorsa, bireyin bu olayı bir ihlal olarak algılaması bir kuralın varlığına bağlı değildir; olayın doğasında olan (zarar ve acı) özelliklerden kaynaklanır. Bu nedenle, ahlaki kurallar (örneğin, başkalarına vurmamak ve incitmekle ilgili) sosyal organizasyonun bir parçasını oluştursa da ahlaki konular ne keyfidir ne de sosyal düzenlemeler

veya sosyal uzlaşma tarafından belirlenir. Bireyin ahlaki bakış açısı, belirli bir sosyal veya kültürel yapının aksine, sosyal ilişkilerin doğasında olan faktörler tarafından belirlenir.

Turiel'ın (1978a) önerisi, bireyin sosyal organizasyonun temel kavramsallaştırmaları tarafından yapılandırılan gelenek hakkındaki kavramlarının aksine, bireyin ahlak anlayışlarının temeldeki adalet kavramsallaştırmaları tarafından yapılandırıldığı yönündedir. Sosyal öğrenme teorisyenleri ahlaki işleyişi incelemek için Piaget (1932)'in çalışmalarında olduğu gibi herhangi bir kural türünün (çocukların oyun kuralları gibi) kullanabileceğini genel öncül olarak kabul etmektedirler. Turiel ise bunun her alanda ve durumda kullanılamayacak bir yöntem olduğunu belirtir (Turiel, 1978, s. 50). Özellikle ahlaki ve geleneksel alanlarda bazı ihlallerin diğerlerinden daha ciddi olduğunun düşünülmesi bunu destekler mahiyettedir (Siegal & Storey, 1985; Smetana, 1981a; Tisak, 1993; Tisak & Turiel, 1984). Araştırmacılar, küçük çocukların fiziksel zararlar sonucunda gerçekleşen eylemleri, mal kaybıyla (Tisak & Turiel, 1984) veya maddi hasarla sonuçlanan eylemlerden “daha yanlış” olarak gördüklerini bildirmişlerdir (Cross, 1975; Elkind ve Dabek, 1977). Benzer şekilde, fiziksel zararı yasaklayan ahlaki kurallar, küçük çocuklar tarafından mal kaybını yasaklayan ahlaki kurallardan daha önemli olarak değerlendirilmiştir (Tisak ve Turiel, 1984).

Çocukların kendi ölçüt yargılarında ahlaki diğer sosyal bilgi türlerinden ayırıp ayırmadıklarını incelenen üç çalışmada, ilki okul öncesi çocuklarına (Nucci & Turiel, 1978), ikincisi 2, 5 ve 7. sınıf öğrencilerine ve üçüncüsü Virgin Adaları'ndaki okul öncesi çocuklara (Nucci, Turiel ve Gawrych, 1980) kendiliğinden ortaya çıkan ahlaki ve sosyal geleneksel ihlaller hakkında sorular sorulmuştur. Toplumsal geleneksel ihlaller sorulduğunda, her sınıf düzeyinde yüzde 80'in üzerinde denek (%81 Amerikan anaokulu [Nucci & Turiel, 1978]; %82 Virgin Adaları anaokulu [Nucci ve diğerleri, 1980]; %85 2. sınıf, %86 5. Sınıf, %91'i 7. sınıf Amerikan okulu [Nucci & Nucci, baskıda]), okulda herhangi bir kural bulunmaması durumunda eylemin doğru olacağını belirttikleri tespit edilmiştir. Ahlaki ihlaller sorulduğunda, her sınıf düzeyinde yüzde 85'in üzerinde denek (%86 Amerikan anaokulu [Nucci & Turiel, 1978]; %85 Virgin Adaları anaokulu [Nucci ve diğerleri, 1980]; %88 2. sınıf, %90 5. sınıf, %93'ü 7. sınıf Amerikan okulu [Nucci & Nucci, baskıda]), hiçbir kural olmasa bile eylemin doğru olmayacağını belirtmiştir. Kuralları değerlendirirken çocuklar geleneksel kuralların koşullu ve değiştirilebilir olduğunu düşünürken ahlaki kuralların değiştirilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Buda, geleneksel kuralların bir otorite tarafından toplumsal uzlaşma yoluyla değiştirilebileceğini ortaya koymuştur (Davidson, Turiel, & Black, 1983; Nucci, 1981; Smetana, 1981a; Tisak, Crane-Ross ve Ginzler, 1993).

Bazı araştırmalar (Crane & Tisak, 1995; Laupa & Turiel, 1984; Tisak ve diğerleri, 1993) aynı zamanda geleneksel kararların, kuralı koyan otoriteden etkilendiğini de ortaya koymuşlardır. Örneğin, çeşitli araştırmalar küçük çocukların annelerinin geleneksel kurallarını ihlal etmenin öğretmenlerin geleneksel kurallarından daha ciddi olduğunu düşündüklerini ileri sürmektedir (&me & Tisak, 1995; Tis& vd., 1993). Ayrıca çocukların, emri veren kişinin yaşını, sosyal konumunu ve emrin verildiği bağlamı dikkate aldıkları da gözlemlenmiştir (Laupa ve Turiel, 1984; 1993).

Yukarıda açıklanan faktörler, çocukların muhakemesindeki bazı alan içi değişkenliklerin nedenini açıklayabilir. Ancak aynı zamanda alternatif açıklama, geleneksel eylemlere ilişkin yargılardaki farklılıkların, geleneksel olduğu düşünülen bazı olayların hem ahlaki hem de geleneksel alanların yönlerini içerdiği gerçeğini yansıtmaktadır. Örneğin oyuncakları doğru yere koymamak (Siegal ve Storey, 1985; Smetana, 1981a) düzensizlik yaratması nedeniyle geleneksel olarak değerlendirilebilir. Ancak birinin bir oyuncuğa takılıp düşmesi (Crane & Tisak, 1991) veya oyuncakların kaybolması veya hasar görmesi (Weston, 1978, aktaran Weston & Turiel, 1980) ahlaki olarak da değerlendirilebilir. Benzer şekilde, hikaye süresi boyunca kişinin kendisine ayrılan koltuğa oturmaması (Siegal ve Storey, 1985; Smetana, 1981a) keyfi bir kuralı ihlal ettiği için geleneksel kabul edilebilir. Bununla birlikte, doğru yere oturmak isteyen diğer çocukların hakkını gasp ettikleri için ahlaki de kabul edilebilir (Crane ve Tisak, 1991). Günlük hayatta karşılaştığımız pek çok olay, sadece ahlaki veya geleneksel olaylar olmamaktadır, bunun yerine hem ahlaki hem de geleneksel yönleri içermektedir (örneğin, Turiel, Hildebrandt ve Wainryb, 1991; Turiel, Killen, Helwig, 1987). Bu durumda birçok olayın birden fazla alanın yönlerini içermesi mümkündür ve bunlara karma alanı denilmektedir ancak bu alanın varlığı düşüncesi, ahlaki ve geleneksel alanlar arasındaki ayrımı geçersiz kılmaz (Turiel, 1983; 1989; Turiel ve Davidson, 1986).

Sonuç olarak bazı teorisyenler (örneğin, Aronfreed 1968; Grinder 1962; Sears, Rau ve Alpert 1965) ahlaki gelişimin sosyal olarak kabul edilebilir davranışların öğrenilmesi ve aktarılan değerlerin kazanılması olduğunu varsayarken ve bu nedenle farklı sosyal davranışlar arasında kavramsal ayırım yapmamışken diğer teorisyenler (örneğin, Kohlberg 1969, 1976; Piaget 1932/1948) ahlaki gelişimin, ahlakın gelenekten farklılaşmasını gerektiren aşamalar yoluyla ilerlediğini ileri sürmüşler ve daha düşük gelişim aşamalarında gelenek ve ahlakın farklılaşmadığı, daha yüksek seviyelerde ahlakın (adalet), geleneğin yerini alacak şekilde farklılaşıp dönüştüğünü ileri sürmüşlerdir.

2.3. Kişisel (Psikolojik) Alan

Elliot Turiel'in sosyal alan teorisi tarafından tanımlandığı şekliyle kişisel alan, bireysel tercihler ve seçimlerle ilgili yaşam alanını ifade eder (Nucci, 2001, s. 54). Kişinin giyim kuşam seçimi, boş zamanını değerlendirme şekli ve izlediği film gibi bireye özgü ve başkasına zarar veya hak ihlali içermeyen fiiller ve aktiviteler kişisel olarak değerlendirilir (Atalay, 2019, s. 29)

Kişisel kurallar bireye görelî kabul edildiğinden ahlaki değerlendirmeye tabi tutulmaz ve ahlaki alan dışında kavramlaştırılır. Giyinmenin ya da boş zamanı değerlendirmenin doğru ya da yanlış bir tarafı ya da şekli yoktur, çünkü bunlar kişisel tercih meselesidir. Kişisel kurallar ahlaki değerlendirmeye tabi olmadığı halde, yine de geleneksel değerlendirmeye tabi olabilirler çünkü kişisel olarak sınıflandırılan bu etkinlikler bağlam ve kültüre göre değişiklik gösterebilir (Turiel, 2002). Örneğin, belirli türdeki kıyafetlerin giyilmesi, belirli sosyal bağlamlarda alışılmadık veya uygunsuz olarak değerlendirilebilir ve bu geleneksel beklentilere saygı gösterilmemesi olumsuz sonuçlara yol açabilir. Türk kültür ve geleneğinde dini bayramlarda büyükleri ziyaret etmek, büyüklerin elini öpmek, ekmeği yüksekçe bir yere koymak, Kur'anı Kerim'i okumayı bitirdikten sonra öpüp başına götürmek ve yolcunun arkasından su dökmek gibi davranışlar sosyal bağlamda alışlagelmiş davranışlardır (Eroğlu, 2015, s. 303). Farklı kültür bağlamında bu davranışların uygunsuz olarak değerlendirilmesi ihtimal dahilindedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde genellikle "bireysel meseleler" olarak kabul edilen kararların Kore'de genellikle aile incelemesine ve onayına tabi olması gibi (L. P. Nucci, 2001, s. 63).

Çocukların erken yaşta kişisel alana ilişkin bir anlayış geliştirmeye başladıkları ve kişisel tercih meselesi olarak ele alınan kişisel alan ile daha nesnel ve evrensel olarak kabul edilen ahlaki ve geleneksel kurallar arasında ayırım yapmayı öğrendikleri ifade edilir (L. Nucci, 1981; L. Nucci & Weber, 1995; Tisak, 1995). Turiel bir çalışmasında çocuklara, bir kişinin genellikle giydiğinden farklı bir kıyafet giymesi gibi kişisel alan sorunlarını ve birinin sınavda kopya çekmesi gibi ahlaki alan sorunlarını içeren senaryolar sunmuş ve gözlemleri sonucunda çocukların sürekli olarak bu iki tür alan arasında ayırım yaptığını ve kişisel meseleleri ahlaki değerlendirme alanının dışında tuttuklarını saptamıştır (L. P. Nucci, 2001; Smetana, 1989; Turiel, 1978).

Kişinin özgür ve kişisel seçimler yapabilmesi, hedefler belirleyebilmesi ve özgüven kazanması açısından kişisel özerkliğin kazanılması büyük önem taşımaktadır (Karabanova & Proskrebysheva, 2013, s. 621). Kişisel seçimler, kişinin kendini başkalarından ayırması demek olup temel bir insani ihtiyacı ifade etmektedir (L. Nucci & Weber, 1995). Kişisel alan

özerkliğin ve kendini gerçekleştirmenin önemli bir yönüdür, kişinin kendisini ifade etmesi ve kendi beğenilerini ve hoşlantılarını ya da rahatsızlık duyduğu durumları ifade edebilmesi bunlar sonucunda da karar verme ve seçim yapma özgürlüğünü kendisine tanımasıdır. Nucci (2001)'ye göre ahlak ve kişisel özerklik, tüm kültürlerdeki bireyler arasında sosyal yaşamın birbiriyle ilişkili, bir arada var olan yönleridir. Özerklik ihtiyacı istisnasız tüm insanların doğasında vardır.

Bir çocuğun yeterliliklerinin geliştirilmesi ve öz kimliğini oluşturması için mahremiyet ve kişisel alanı ile yetişkin otoritesinin ve sosyal normların alanına sınırlar koyması gerekmektedir (Nucci, 2001, s. 56). Kişisel bir mahremiyet alanı ve davranışsal takdir yetkisinin kurulmasının kendisi psikolojik bir gerekliliktir (Nucci 1995). Erik Erikson (1963), erken çocuklukta yeterliliklerin ortaya çıkışını, çocuğun kendisi üzerinde kişisel otorite iddiasıyla ilişkilendiren ilk teorisyenlerdendi. Erikson, ergenlik döneminin (12-18 yaş arası) ego benliği ve kendilik imgesi kavramları etrafında yoğunlaştığını öne sürer. Ergenlikten yetişkinliğe geçişte kimlik oluşturmak ve ergenin güçlü bir kimlik duygusu kazanması önemli bir psikososyal kriz aşamasıdır. Bu anlamda kendi alanını oluşturmada başarısız olan kişilerin bir kimlik krizi yaşamaları söz konusu olmaktadır (Schultz & Schultz, 2007, ss. 592-594). Ayrıca çok sayıda klinik veri, kişisel sınırların oluşumundaki bozulmanın bireysel psikolojik sağlığa zarar verdiğini göstermiştir (Mahler 1979; Masterson 1981). Sağlıklı bir özerklik aile ve başkaları ile yakın ve sağlıklı ilişkiler sürdürebilmekle birlikte kişisel olanı belirlemek ve kontrol etmek, benlik ve grup arasındaki sosyal sınırın kurulması demektir.

Kültür ve bağlamın kişisel olanın kapsamını ve özel içeriğini etkilediği düşünülse, kişisel bir davranış alanının gelişiminin, kişinin kendisini diğerlerinden ayırmasına yönelik temel bir psikolojik ihtiyacı ifade etmektedir (L. Nucci & Weber, 1995). Kişisel hakkındaki inançlar gibi “benlik” kavramları kültürel olarak değişken olsa da tüm kültürler bazı farklı benlik görüşleri içerir ve tüm kültürlerden insanlar, belirli ilgileri olan farklı insanlar olarak kendilerine özgü bireysel görüşlere sahiptirler (Spiro, 1993).

3. Din ve Sosyal Alan Teorisi

Bu bölümün amacı özelde İslam dininin genelde dinlerin ahlaki alan, sosyal alan ve kişisel alanlarla nasıl örtüştüğünü ve nereye karşılık geldiğine dair kavramsal bir çerçeve sunmak ve ahlaki gelişimde dinin rolünü incelemektir.

İslam dini, dünyadaki en büyük dinlerden biridir ve Müslümanlar, 8 milyarı aşkın insandan oluşan küresel nüfusun %25'inden fazlasını temsil etmektedir (*Morocco World News - Morocco Now - Morocco Latest News*, t.y.; NW vd., t.y.). İslam'ın, takipçilerinin davranışlarını yöneten kendi inançları, uygulamaları ve ahlaki kodları vardır (Aşıkoglu, 1998). Birçok İslami öğretinin adalet, hak ve refah konularına odaklandığı ve başkalarına zarar vermemenin önemini vurguladığı görülür. İslami öğretiler, yalan söylemenin, çalmanın ve başkalarını incitmenin yasaklanması gibi birçok ahlaki ilkeyi içer (Arslan, 2010). Ahlaki olan bu öğretiler evrensel ve nesnel ilkelere dayalıdır, kültürleri veya sosyal bağlamları ne olursa olsun tüm bireyler için geçerli kabul edilir (Soysaldı, 2007).

İslam, kültürel ve sosyal bağlama bağlı olarak geleneksel veya kişisel olarak kabul edilebilecek kuralları içerir. Örneğin, bazı İslami kurallar, belirli sosyal durumlarda nasıl giyinileceğini veya nasıl davranılacağına dair belirleyici kurallar koyar. Bu kurallar toplumsal alan teorisine göre ahlaki kurallar olarak değil, geleneksel veya kişisel alanın kapsamında kabul edilebilmektedir. Buna ek olarak, İslami öğretiler namaz, oruç ve hac gibi dine özgü birçok dini ritüel ve uygulamayı da içerir. Bu ibadetler ve uygulamalar, İslam kültürüne ve sosyal bağlamına özgü oldukları için geleneksel kurallar olarak kabul edilebilir mi? Yoksa bu ibadetler de evrensel midir? İbadetlerin ahlak kavramı ve alanı ile ilişkisi bu alanda yapılacak olan çalışmalar için önem arz etmektedir.

İslam dini, bir bireyin dünyaya ilişkin ahlaki anlayışının şekillenmesinde önemli bir rol oynayabilmekle birlikte, sadece ahlaki kurallar olarak değil, geleneksel veya kişisel olarak kabul edilebilecek kuralları da içermektedir. Baş örtüsü takmak ve saçını gizlemek kişisel bir tercihtir ancak İslami kapsamda da Müslümanın uyması gereken bir farzdır/gerekliliktir. Kişinin boş vaktini istediği gibi değerlendirmesi kişisel bir tercihtir ancak Müslümanın günde beş vakit namaz kılması ve buna uygun olarak vaktini ayarlaması gereklidir (Yüksek, 2018). Bu durum dinin kişisel olarak sayılabilecek bir duruma müdahil olması ve onu sınırlandırması demektir. Yani dindar olan kişinin alan kavramsallaştırması değişebilmektedir.

Bu bölümün alt başlıklarında sosyal alan teorisinin ahlaki, sosyal geleneksel ve kişisel alanları ile İslam'ın evrensel ahlaki prensipleri, ibaha (Müslümanın seçmede serbest bırakıldığı) alanı, mahremiyet algısını, İslam geleneği ve örfün mahiyeti gibi konular arasında bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır.

3.1. Alanlar ve Dini Kurallar

Ahlak ve din arasındaki ilişki, ahlakın psikolojik yaklaşımlarında yeterince araştırılmamış bir boyutu temsil etmektedir. Psikolojide ahlaki boyutlara yaklaşıldığında dine çok az atıfta bulunmaktadır (Mustea vd., 2010, s. 25). Lawrence Kohlberg, Elliot Turiel ya da Carol Gilligan gibi araştırmacıların ahlaki sorunların içeriğine odaklanmak yerine daha çok ahlaki yargının kendisine odaklanması evrensel bir ahlak yapısı belirlemedeki zorluklardan dolayıdır. Öte yandan Turiel tarafından geliştirilen teori, geleneksel alan kapsamında dini kutlamalara veya giyim tarzlarına saygı gibi dini uygulamalara yani dine atıfta bulunan bazı yönler yer vermektedir (Elliot, 2004, s. 113).

Ahlaki konularla ilgili hususların, dindar kişiler söz konusu olduğunda dahi, dini kuralların yanı sıra başka faktörlerden de etkilendiği düşünülmektedir. Turiel'in sosyal alan teorisi ile ilgili olarak, adalet, refah ve hak ile ilgili dini kurallar ve ilkeler, ahlaki kuralların bir alt kümesi olarak düşünülebilir. Geleneksel alan, sosyal kuralların nasıl anlaşıldığını yansıtan ve yeterli bir sosyal işlevsellik için hangi yönlerin gerekli olduğunu gösteren sosyal sözleşmeleri içerir. Dini uygulamalar, otorite normlarına dayandıkları ve yalnızca belirli bir dini bağlama referansla uygulandıkları için geleneksel alanın bir parçası olarak da kabul edilir (Turiel, 1978). Turiel: “Din için önemli olan ancak geleneksel tipteki uygulamalar, yalnızca dinin mensupları için bağlayıcı görülmesi ve dini sistem içindeki kurallara ve otoriteye bağlı görülmesidir. Bu nedenle farklı şekilde değerlendirilmektedir (Elliot, 2004, s. 115).” şeklinde ifade etmektedir.

Din, geleneksel veya kişisel olarak kabul edilebilecek kuralları da içerebilir, ve bu kurallar yorumlanmış ve ele alınmış biçimine göre belirli bir kültüre veya sosyal bağlama özgü olabilir. Örneğin, bazı dini kurallar ne giyileceğini veya ne tür müzik dinleneceğini belirleyebilir. Bu kurallar belirli kişiler tarafından ahlaki kurallar olarak değil, geleneksel veya kişisel kurallar olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, birçok dini öğreti ahlaki ilkelerle uyumludur ve ahlaki, geleneksel ve kişisel kurallar arasındaki ayırım her zaman kesin olarak belirlenmemektedir. Bu durum kültüre veya dini öğretilerin yorumuna bağlı olarak değişebilir.

Sosyal Alan Teorisi (SAT), ahlaki kuralların evrensel ve nesnel olduğunu, geleneksel ve kişisel kuralların ise belirli bir kültüre veya sosyal bağlama özgü olduğunu ileri sürer (Levine vd., 2021). Dini bağlılıkları ne olursa olsun tüm insanlar için ahlaki normlar adalet, refah ve haklarla ilgilidir (Cook, 1984; Darling vd., 2005; Killen & Smetana, 2015; L. Nucci & Turiel, 1993a; Turiel, 2022). Bunlara karşı, ahlak kavramlarının din gibi kültürel faktörlere bağlı

olduğunu (Haidt & Graham, 2007; Haidt & Joseph, 2004) ve dindar insanlar için ahlakın daha geniş bir normlar yelpazesi içerdiğini ve bu konudaki kaygıların zarar ve adaletin çok ötesine uzandığını öne sürenler de vardır (Graham & Haidt, 2010).

Dindarlık duygularda, tutumlarda, kararlarda, ilişkilerde ve davranışlarda belirgin bir rol oynamaktadır. Din, aile ilişkilerini ve kişinin yaşam biçimini etkileyebilir ve kişinin kimliğinin önemli bir parçası olabilir ve ahlak anlayışına büyük anlamda yön verebilir. Din, neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlamak için bir çerçeve sağlayarak, bireyin dünyaya ilişkin ahlaki anlayışını şekillendirmede önemli bir rol oynayabilir ve takipçileri başta olmak üzere insanların birlikte uyum içerisinde ilişki kurmaları ve beraber yaşayabilmeleri için hak ve sorumlulukları göz önünde bulundurarak ahlaki ilkeleri teşvik edebilir (Bilgin, 2014, s. 76 ; Nesibe, 2022, s. 241). Birçok dini öğreti adalet, haklar ve refah konularına odaklanır ve başkalarına zarar vermemenin önemini vurgular. Örneğin, birçok dinin yalan söylemeyi (Ahzab, s.70-71), çalmayı (Kıyak & Güven, 2021, s. 601) veya başkalarını incitmeyi yasaklayan (Özcan, 2016, s. 212) öğretileri vardır.

Ahlak ve din arasındaki ilişki Platon'un zamanından bu yana filozoflar tarafından tartışılan kalıcı bir tartışma alanı oluşturmuş (Crittenden 1990), ayrıca psikoloji ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerde de hem müstakil hem de disiplinler arası incelenmiş ve üzerinde çokça durulmuştur. Gençlerin dindarlığı üzerine yapılan bazı araştırmalar, bunu suça ve sağlık riski taşıyan davranışlara karşı koruyucu bir faktör olarak konumlandırmıştır (Cheung & Yeung, 2011). Başka araştırmalar dindar gençlerin sivil faaliyetlere daha fazla dahil olduklarını (Smetana & Metzger, 2005), bir topluluğa daha fazla dahil olduklarını (Hart & Atkins, 2004), başkalarına karşı olumlu sosyal davranışlarda bulduklarını (Hardy & Carlo, 2005) göstermiştir. Ayrıca, suç işleme olasılıklarının daha düşük olduğu (örn. Li, 2014), içselleştirme ve dışsallaştırma anlamında daha başarılı oldukları (örn. Petts, 2012), daha iyi okul performansı gösterdikleri(örn. Wen, 2014), daha yüksek psikolojik iyi oluşa sahip oldukları (Barton, Snider ve Cox, 2014), daha yakın kardeş ilişkileri kurdukları (Kim ve Crouter, 2007), daha iyi sosyal beceriler gösterdikleri (örn. Hellstrom, 2007) ve daha yüksek ahlaki vicdan farkındalığına sahip olduklarını (Volling ve diğerleri, 2009) göstermiştir.

Dinin, birçok sosyal işlevi olan karmaşık bir sistem olarak incelenmesi gerekmektedir (Mustea vd., 2010). Din bireysel düzeyden grup düzeyine geçmekte önemli bir işlevsel rol oynar, dinin çağdaş ahlaktaki rolünü daha iyi ortaya koymak gerektiği düşüncesindeyiz.

3.1.1. Ahlaki Alan ile İslam Ahlakı ve Prensipleri

Sosyal alan teorisi ekseninde ahlak kavramı ele alındığında üç temel önermesi bulunduğu görülmektedir. Bunlara göre ahlak;

1. Refah, adalet ve haklar kavramları ile alakalı olup
2. Kurallara, otoriteye veya mevcut uygulamalara bağlı olmayan
3. Evrensel olarak uygulanabilendir (Turiel & Banas, 2020, s. 28).

Ahlak refah, adalet ve hak anlayışlarını içerir ve sempati, empati, şefkat gibi olumlu duygularla ilişkilidir (Turiel ve Killen, 2010). Ahlaki yargılar kurallara veya otoriteye bağlı olmayıp, farklı toplumlar ve kültürlerde ortak evrensel yargılardır. “Bir okuldaki bir yetkilinin insanlara vurmanın sorun olmadığını söylediğini varsayalım, bu doğru mudur?” sorusuna çocukların bunun iyi olmayacağı yönünde yanıt vermeleri bunu ortaya koymaktadır (Turiel, 1983, s. 62).

Ahlâkî değerlerin evrenselliği, felsefenin olduğu kadar teolojinin de önemli konularından birini oluşturmaktadır. Bazı tarihi ve antropolojik veriler bazı normların değiştiğini göstermektedir. Fakat yine de tarih boyunca değişmeyen temel değerlerin varlığından bahsedilebilir (Arslan, 2010). Herkesin doğrusunun kendisine ait olduğu bir dünyada hakkaniyetin ve adaletin geçerli olduğu evrensel kurallar ortaya koymak zordur. Bu anlamda temel ahlâkî prensipler bu açıdan bir uzlaşım noktası olmaktadır (Arslan, 2010). İnsanlığın bu tür sorunların üstesinden gelebilmesi için öncelikle ortak bir zeminde uzlaşmalı ve bu uzlaşımı adaletle işleyen sistemlere dönüştürmelidir. Temel ahlaki prensipler zamana ve topluma göre değişen olgular değildir, ancak onların pratik karşılığı olan fiil haline dönüşürken aldıkları biçim ve formlar değişmektedir. Bu biçim ve formların oluşmasında örf, adet, gelenek gibi normların etkisi mevcuttur (Yanardağ, 2017).

Müslümanlar için de Kur'an ve Kur'an'ın prensipleri evrensel yani bütün zamanları kapsayacak ve bütün insanları içine alacak temel bir kaynak özelliği taşımaktadır. Kur'an, hakkın ve hukukun üstün tutulduğu bir sistemi ve toplumu öngörür (Ersöz, 2016). “Kur'an'da bir insanı öldürmenin, bütün insanları öldürmeye denk tutularak hayattan mahrumiyetle cezalandırılması (Maide 5/32); malların gayri meşru yollarla yenilmesinin (Bakara 2/188; Nisa 4/29) yasaklanması ve bu konudaki ihlallerin ağır şekilde müeyyidelere bağlanması (İsra 17/32); düşman bile olsa insanlar arasında adalet ile hükmetmenin (Maide 5/8), kendi aleyhine bile olsa doğru şahitlikte bulunmanın (Nisa 4/135) tavsiye edilmesi, insanın insanca yaşayabilmesi için gerekli hak ve hürriyetlerin hukukî ve ahlakî çerçevesini oluşturmaktadır.”

(Özel, 1997, s.15). İslâm dininin gayesi insanın dünya ve ahiret mutluluğunu temin etmektir ve İslam hukuku bu amaca yönelik hükümlerin konulmasında, insanın yararının gözetilmesini esas almaktadır. Yani bu tür hükümlerin konuluş amacı insan için yararlı olanın alınması ve zararlı olanın önlenmesidir (Yaşar, 2019).

Bir kişinin amaca yönelik olarak kendi seçimi ve isteğiyle iyi davranışlarda bulunup kötü davranışlardan uzak durması ahlaktır. İnsanın özüne, ruhuna, kalbine güzel huylar, iyi alışkanlıklar yerleşirse fiil ve davranışlar da ona göre olacaktır (Çalışkan, 2022). Güzel huy ve iyi davranışların sonucu insanın özüne yerleşen meleke ve alışkanlıklar güzel ahlâk kazanılması demektir. Müslümanın gerek aile ve gerekse toplum hayatında güzel ahlâk sahibi olmaya teşvik edilmektedir. Nitekim Hz. Muhammed'in "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim." (Muvatta, "Hüsnu'l-Hulk", 1) hadisi, İslâm'ın güzel ahlâka verdiği öneme dikkat çekmektedir. İslam ahlaki prensipleri evrensel olarak görmekle beraber Müslümanların ahlaki melekelerini geliştirmek ve güçlendirmek için ibadetleri önemli bir unsur olarak görmüştür. Çünkü iman ile amel birbirinden ayrılmayan iki unsurdur (Sancaklı, 2021). İslam'ın işaret ettiği ahlâk pasif değil, iman ve ibadetin beslemesiyle ahlaki değerler ile bezenmiş aktif bir yaşam tarzıdır (Düzgün, 2018: 57). Türkiye ve Amerika'da maneviyat ve din algısı üzerinde yapılan araştırmaya göre katılımcıların maneviyatı iyi bir insan olma, karşılıksız yardım etme ve affedicilik gibi ahlaki değerler ile ilişkili görmeleri ahlakın aktif yönüne işaret etmektedir. (Düzgün, 2021, ss. 156-157). Özellikle Türk toplumunun maneviyatı bir yaşam biçimi olarak görmeleri ve ahlaki prensipleri yaşantının içinde iken değerli algıladıklarını düşündürmektedir.

Bu durumda evrensel olan prensip ve değerler ile belirli bir topluma yönelik olan değerler yahut dini emirler nasıl bağdaştırılabilir? Kur'an, Hz. Muhammed başta olmak üzere Müslümanlara ve bütün insanlara hitap etmektedir. Bununla beraber Kur'an, kullandığı bazı özel hitaplarla ve hitap ettiği muhataplar nazarı dikkat edildiği durumda daha da somutlaştırıp belirli bir gruba bazı özel mesajlar vermektedir (Bayram, 2017, s. 165). "Ey insanlar" hitabıyla başlayan ayetler Yaratıcının bütün insanlardan istemiş olduğu genel emir ve yasakları yani Kur'an'ın tüm insanlığa gönderilmiş evrensel mesajlarını ifade etmektedir (Akpınar, 2013, s. 14). "Ey iman edenler" hitabıyla Yaratıcı, Müslüman olanları doğrudan muhatap almakta ve mümin olmaları hasebiyle onların, imanlarının gereğini yerine getirmelerini istediği emir ve yasaklarını ifade etmektedir. Her iki hitap kendinden sonra itikat, ibadet, helal ve haram, cezalar, sosyal hayat gibi konulara yer vermektedir. Ancak "ey iman edenler" hitabıyla verilen mesajlar kapsamında aile hukuku, cihat hüküm ayetlerin ağır bastığı görülmektedir (Bayram, 2017, ss. 164-165).

Bu durumda İslam'ın evrensel mesajlarının sosyal alan teorisi ile benzerlik gösterdiği görülebilir. Ancak İslam ahlakı sadece karşılıklı hak ve sorumluluklar şeklinde sınırlandırılmayacak kadar kapsamlı bir içerik ortaya koymaktadır. Adalet, refah ve hak gibi olgular İslam dininin vazgeçilmez prensipleri olmakla beraber kişide olması gereken huy ve erdemleri de ahlak olarak tanımlamıştır. Bu da kişinin sadece başkaları ile ilişkili davranışlarında değil, tek başına kaldığında yaptığı davranışlarında kişinin ahlaki oluşu ile ilişkilendirilmektedir.

3.1.2. Sosyal-Geleneksel Alan ve İslam'da Toplum, Gelenek ve Örf

Sosyal alan teorisi ekseninde sosyal-geleneksel alan kavramı ele alındığında üç temel önerme görülmektedir. Bunlara göre bu alan;

1. Sosyal sistemlerdeki tekdüzelik kavramları ile alakalı olup
2. Sosyal sistemlere ilişkin
3. Kurallara, otoriteye, mevcut uygulamalara ve anlaşmalara bağlıdır (Turiel & Banas, 2020, s. 28).

Geleneksel alanda kurallara, otoriteye ve ortak uygulamalara odaklanılmaktadır. Sosyal geleneksel alan, sosyal sistemlere özgü olabilen ve sosyal işleyişin düzgün bir şekilde sürdürülmesine hizmet eden normlar veya geleneklerle ilgilidir (Turiel, 1983).

İnsan toplumun bir parçası olarak başkaları ile hep bir iletişim içerisinde olmaktadır. Bu iletişim ve ilişki öncelikli olarak aile gibi daha küçük sosyal bir grup içinde meydana gelirken sonrasında genişleyerek daha büyük bir alanı kapsamaya başlar. Sosyal ilişkilerimizi biçimlendiren ve daha etkili ve verimli iletişim kurmamıza olanak sağlayan sosyal normlardır (Eroğlu, 2015, s. 299). Bu sosyal normlar toplum içerisinde bireyin yaşamını sürdürmesine yardım eden belirli kurallar ve toplumsal beklentileri ifade eder ve kişinin yaşamını her yönüyle farkında olmaksızın etkiler ve şekillendirir (Cüceloğlu, 1991, ss. 546-548). Sosyal normlar kişiyi kötü, olumsuz veya uyumsuz davranışlardan uzaklaştırarak, toplum içerisinde onu yasalara uygun davranış biçimine uymaya zorlamaktadır. Bu yönüyle sosyal normlar din ile paralellik göstermekte ve ortak bir amacı paylaşmaktadır (Eroğlu, 2015, s. 299).

İslam insanı daha çok toplumun bir üyesi olarak muhatap almaktadır. İnsan sosyal bir varlık olması hasebiyle toplumun bir parçasıdır. İnsan toplumu, toplum da insanı etkiler. Kur'an'ın en öncelikli hedefi erdemli bir İslam toplumu meydana getirmektir, bunu da erdemli

fertlerin meydana getirip ayakta tutulabileceğini bildiğinden ahlaki prensipleri ve değerleri benimsemiş kişiler yetiştirmek ister (Arslan, 2010). Ahlâk dinin pratik ve eylem alanını oluşturur çünkü güzel ahlâkın hâkim olduğu bir toplumda din feyiz saçar. Ahlaki prensipler bir toplumu oluşturan bireyler arasında yaygın hale gelirse hakkaniyet ve adalete dayalı bir toplum meydana gelecek ve her birey kendi vazifelerini bileceğinden, diğerinin hakkını çiğnemekten kaçınır ve böylece orada ahlaki bir ortam oluşur (Çalışkan, 2022).

Örf ve adetler insan davranışlarının bir kısmını meydana getirirler. İslam hukukunda örf, hakkında kesin hüküm bulunmayan konularda vazgeçilmez bir hukuk kaynağıdır (Çınar, 2005). Dolayısıyla örf ve adetler din ile doğrudan ilgilidir. Kur'an, insana temas eden yönüyle insanlığın kültürel birikimini ve havsalasını yok saymayıp bunu dikkate alır. Şöyle ki dinin koymuş olduğu değerlere ters düşen örfler ve adetlerin terkedilmesini emreder. Bunun yanında İslam öncesinden gelen ve İslam'a ters düşmeyen örflerin ise varlıklarını devam ettirmelerine izin verir (Yanardağ, 2017). Kur'an, toplumun kabulüne ve faydasına mazhar olan ve özünde Kur'an'ın temel ilkeleriyle tezat teşkil etmeyen uygulamaları takrir ederek İslami kültüre girmesini ve gelenekleşmesini sağlamıştır. İslami literatürde gelenek "örf" terimi ile ifade edilir ve 'insanların alışkanlık haline getirip hayatlarında sürekli uyguladıkları söz ve davranışlar' olarak tanımlanır. İslami anlayışta örf, geleneğin olumlu yanını temsil eder. Toplumlar genellikle inançtan ve dinden gelen değerlerin ortak tutum ve tavırlarla yaşatırlar ve onları bir manevi miras olarak nesilden nesile aktarırlar. Bu sosyal olgu bilinçli veya bilinçsiz olsun her toplum için tarihi bir gerçekliktir (Cebeci, 1996, s. 75).

'Din eğitimi açısından dini yaşantıların gelenekleştirilmesi' adlı makalede çocukların geleneği nasıl algıladıkları araştırılmış ve elde edilen sonuçlardan bazıları şu şekilde ifade edilmiştir;

- a. Çocukların geleneği tanımlamada güçlük çektikleri fakat geleneğin ne olduğu hakkında belli bir fikir sahibi oldukları.
- b. Çocukların, gelenek ile dini yaşantıları birbirinden ayırabildikleri.
- c. Çocukların çoğunun geleneklere bağlı kalmanın ve onları yaşatmanın gerekliliğine inandıkları bulunmuştur (Cebeci, 1996, ss. 88-92).

Görüldüğü üzere İslam'ın metodolojisi sosyal hayatın dönüşümünü sağlayacak şekilde oluşturulmuştur. İslami bakış açısından da geleneksel olanın evrensel olmadığı kabul edilmemektedir. Ancak geleneksel olanın kabul gördüğü ve İslami evrensel ilkelerine tezat

oluşturmayan faaliyet ve eylemlerin toplumda bağlayıcı olması o toplumun sağlıklı ilişkiler içerisinde devam etmesi için elzem görülmüştür. Sosyal alan teorisi kapsamında dini kuralların tümünün sosyal geleneksel alanın bir alt kümesi olarak görülmesi ve sadece o toplumun fertleri için geçerli olduğu fikri İslami bakış açısı ile uyumlu görülmemektedir. İslam dininin hem evrensel hem de toplumsal anlamda ortaya koyduğu ilkeler mevcuttur. Toplumsal olarak koyduğu kuralların ya da devam ettirilmesine olanak sağladığı kuralların ise İslam'ın evrensel ilkeleri ile uyumlu olması gerekmektedir.

3.1.3. Kişisel Alan ve İslam'da Mahremiyet

Sosyal alan teorisi ekseninde kişisel alan kavramı ele alındığında üç temel önermesi görülmektedir. Kişisel alan;

1. Bireysel tercihler ve seçimlerle ilgili yaşam alanını ifade eder
2. Bireyin kendini rahat ve güvende hissettiği, başkalarına karşı sınırlarını çizdiği bir alandır (Mahremiyet Alanı).
3. Kültürel farklılıklardan etkilenebilen bir alandır (Nucci ve Lee, 1993).

Bireyler, ahlaki kaygıların veya sosyal düzenlemelerin yetki alanı dışında ve meşru olarak kişisel tercih yetkisinde olduğu düşünülen eylemlerle ilgili olan “kişisel” alanda yargılar oluştururlar (Nucci 2011). Çocukların failliği ve kişisel kimliği koruyabilmek için davranışsal seçim alanlarına ve takdir alanına ihtiyaç duyarlar (Nucci ve Lee, 1993).

Her bireyin özel tercihlerini seçme, belirleme, yaşama ve bunları başkalarının gözlem ve kontrolünden uzak tutma hakkı bulunmaktadır. İnsan yalnızca maddi bedenden ibaret bir varlık değil, bedeni, ruhu, arzuları, duyguları ve aklıyla bir bütündür (Çalışkan, 2022). Kur'an, kişisel alanı, bireyin yaşamının kutsal ve korunan bir yönü olarak görür. Kişinin kendisinin ve başkalarının mahremiyetine ve kişisel sınırlarına saygı duymanın ve korumanın önemini vurgular. Kur'an, insanlara kendi düşünce, duygu ve fiziksel özelliklerini korumalarını ve başkalarının kişisel alanlarını teşhir etmekten veya bu alanlara girmekten kaçınmalarını emreder. “Birbirinizi gözetlemeyin, gıybet etmeyin” (49:12) “Ve hakkında bilgin olmayan şeyin peşine düşme. Muhakkak ki işitme, görme ve kalp, bunların hepsinden sorguya çekilecektir.” (17:36) gibi Kur'an ayetleri, kişisel alana saygı gösterilmesine ve casusluk, gıybet ve başkalarının özel işlerine müdahale gibi eylemlerden kaçınılmasına yapılan vurguyu göstermektedir. Kur'an, insanları başkalarının kişisel alanlarına zarar verebilecek veya ihlal

edebilecek davranışlardan kaçınmaya, adalet, saygı ve merhamete dayalı sağlıklı ilişkiler sürdürmeye teşvik eder. Mahremiyet bir denge kurma çabasıdır ve bireyin kendini tanıması ve diğer insanlarla sağlıklı sosyal ilişkiler kurması demektir. Dinî uyarılar, ahlaki yaptırımlar ve toplumu bilinçlendirme politikaları kişisel alanın korunması ve sosyal düzenin sağlanması için mahremiyet ihlalinin öncesinde önleyici tedbirlerdir (Düzgüner, 2022, ss. 21-22).

İslam'ın mahremiyet algısı toplumsal alan teorisinde kişisel alan ile alakalı olarak ele alındığında bazı benzer amaçların bulunduğu gözlemlenebilir. Kişisel alanın korunması yaklaşımı her iki kapsamda söz konusudur.

Toplumsal Alan Teorisi, insanların davranışlarının etik açıdan nasıl değerlendirileceğine odaklanır ve davranışları kişisel veya toplumsal alanlara göre ayırır. Kişisel alan, insanların kendilerine ait olan şeyleri kapsar ve genellikle daha az yasal veya ahlaki kısıtlamalarla sınırlıdır. Toplumsal alan ise insanların toplum tarafından paylaşılan veya ortak olan şeyleri kapsar ve daha fazla yasal ve ahlaki kısıtlamalarla sınırlıdır. İslam'ın mahremiyet algısı da benzer şekilde insanların kendilerine ait olan ve dıştan korunması gereken alan olarak görülür. Mahremiyet, çok boyutlu bir olgudur ve tanımlanması güçtür ancak Düzgüner'in ortaya koyduğu anlamları ve tanımlarına bakıldığında mahremiyetin iki kaynağa atfedildiği ifade edilmektedir;

- 1) Mahremiyeti dinî açıdan ele alanlar Kur'an ve sünnette açıkça çizilen mahremiyet sınırlarının tüm insanlar için geçerli olduğu, kişiye göre değişmediği, bu sınırların korunmasının tüm insanların hakkı olduğunu savunmaktadırlar.
- 2) Mahremiyeti, kişinin kendi sınırları üzerindeki kontrolü olarak ele alan diğer görüş ise mahremiyetin sınırının bireyin kendisi tarafından belirlendiğini savunmaktadırlar. Buna bağlı olarak da mahremiyet, kişiden kişiye değişiklik göstermektedir (Düzgüner, 2022, s. 22).

Sosyal alan teorisinin tanımladığı şekliyle kişisel alanın genel anlamda mahremiyet ve İslami açıdan ele alınan mahremiyetle birçok konuda bağdaştıkları söylenebilir. Ancak İslam hayat tarzı söz konusu olduğunda ahlakın mahremiyet alanına da sirayet ettiği görülmektedir. Bunun en bariz göstergesi Müslümanları daima bir gözetim altında olmalarından kaynaklanmaktadır (Şahin, 2021). İster evde tek başına olsun ister kalabalık içinde olsun

Müslüman kişi Allah tarafından izlendiğinin bilincine sahiptir. Buda belirli davranışları tek başına bile olsa yapmaması anlamını taşır. Ayrıca İslam kişinin ne yiyeceğine, nasıl yiyeceğine, neyi yemeyeceğine bile karar vermektedir (ŞİMŞEK & Güleç, 2020). Bu da İslam'ın kişisel olanı ya da mahrem olanı bile sınırlama ve düzenleme yetkisine ve fonksiyonuna sahip olduğu anlamına gelir. Yani İslami ahlak sadece toplumsal olanı değil kişisel olanı da kapsamına almaktadır.

3.2. Ebeveynlik, Din ve Ahlaki Gelişim

Ebeveynlik, din ve ahlaki gelişim üzerine geniş sosyal bilim literatürü vardır (Laible vd., 2019, s. 180). Ebeveynlik üzerine yapılan çalışmaların çoğu ebeveynlik stillerine ve ebeveyn-çocuk ilişkisi niteliklerine odaklanmıştır (Grusec ve Hastings, 2015). Ebeveynlik ve ahlaki gelişim üzerine önemli araştırmalar mevcut olsa da ebeveynlik ve dini gelişim hakkında daha az çalışma bulunmaktadır (Bergson, Putney & Harris, 2013). Dini ve ahlaki gelişim göreceli olarak farklı olabilir ancak birçok dindar insanda bunlar yakından bağlantılıdır (Walker & Reimer, 2006). Çoğu insan en azından bir dereceye kadar dinsel veya ruhsal (maneviyat) olarak bağlantılıdır. Aynı şekilde dindarlık ve maneviyatın ne ölçüde farklı olduğu ve çoğu insan için birbiriyle ilişkili olduğu konusunda önemli bilimsel tartışmalarda bulunmaktadır (Düzgüner, 2021).

Sosyal alan teorisi kapsamında çoğunlukla ergenlerle (bkz. Smetana, 2011) ve aynı zamanda daha küçük yapılan çok sayıda araştırma ahlaki gelişimi hakkındadır. Çocukların ebeveynlerini ahlaki ve geleneksel kuralları koyma ve uygulama konusunda meşru yetkiye sahip olarak gördüklerini ve çocukların kurallara bir kez yerleştğinde uymak zorunda oldukları tespit edilmiştir. (Tisak, 1986; Yau, Smetana ve Metzger, 2009). Bu çalışmaların çoğunda ebeveynlerin ahlaki kuralları ve çocukların kötü davranışlarına verdikleri varsayımsal tepkiler adil ve makul olarak tasvir edilmektedir (bkz. Smetana ve Jambon, 2018).

Ebeveynlik ve ebeveyn-çocuk ilişkisi ahlaki gelişim için kritik bir öneme sahiptir (Patt ve Hardy, 2014). Ebeveyn-çocuk dindarlığı yapısının incelenmesi ve anlaşılmasında ailenin dini inançları tartışma ve ortaklaşa dini uygulamalara katılma derecesi (beş vakit namaz, Kur'an/kutsal metinlerin okunması) gibi uygulamaları, dine atfedilen önem, dini motivasyon ve maneviyat gibi dini katılımı içermektedir (Hood, Hill, & Spika, 2009). Ebeveynlerin, çocuklarında dini gelişimde rol oynayan dindarlığı teşvik etmeleri olasıdır. Ebeveynler dini

sosyalleşmeyi otoriter ve destekleyici bir şekilde yaptıklarında, çocukların dini inançları ve uygulamaları içselleştirmeleri ve ahlaki gelişimi etkileyen dine ve dini gelişime yönelik daha özerk bir şekilde motive olmaları olasıdır. Nitekim yapılan çalışmalar sıcak aile ilişkilerinin çocuğun dini gelişimine ek destek sağladığını desteklemektedir (Bengston, 2013). Dindarlık ve ahlak arasındaki bağlantıların genellikle dindarlığın hangi boyutu ile sonuçları dışsal boyutları ile bağlı olduğu da önem arz etmekle beraber (Hood, 2012) gençler, dinin onlara daha iyi bir insan olmak ve aileleri ve çevreleriyle daha olumlu ilişkiler kurmak gibi ahlaki gelişimle daha doğrudan ilişkili çeşitli şekillerde yardımcı olduğunu bildirmektedir (McMurdie, Dollahite ve Hardy, 2013).

Din ve ahlak arasındaki iç içe geçmiş ilişkinin kabul edilmesi ve incelenmesi, aynı zamanda, daha geniş bir “etik” kavramını da içeren daha kapsamlı bir ahlak eğitimi anlayışına duyulan ihtiyacı da ortaya koymaktadır. Yapılan çalışmalar ve elde edilen veriler sadece ahlakın tanımlanması veya ahlaki yükümlülüğe odaklanmanın yeterli olmadığını, aynı zamanda dolu ve anlamlı bir yaşamı neyin oluşturduğuna dair kaygının da önemini vurgulamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

METODOLOJİ

Tezin bu bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve sınırları, başvuru alan araştırma yöntemi, verilerin toplanması ve verilerin analizi ve çözümlenmesiyle ilgili bilgilere yer verilmektedir.

Tezin danışmanı olan Doç Dr. Sevede Düzgüner konunun sınırlarının belirlenmesinde ve yapılan görüşmelerin kodlanması ve temaların oluşturulması süreçlerinde fikirleri ve görüşleri ile yol göstermiş ve düzenlemeler yapmıştır.

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Çalışmamızın konusu Yunanistan'ın İskeçe şehrinde ve civar köylerde ergen ve ebeveynlerin ilişkisi ve dinin gençlerin ve ailelerinin tutum ve davranışlarına özellikle ahlaki algılayış biçimlerine bir etkide bulunup bulunmadığını tespit etmektir. Daha spesifik olarak, dini inancın ve yaşantının ergen-ebeveyn çatışmasında rolünün olup olmadığı, varsa bunun oranının ne olduğunu ve ne tür durumlarda ya da hangi alanlarda etki ettiğinin tespit edilmesidir.

Bu incelemeler bir ahlaki gelişim teorisi olan Sosyal (Toplumsal) Alan Teorisi kapsamında ele alınmıştır. Bu şekilde ergenlerin ve ebeveynlerin, ahlaki, sosyal geleneksel ve kişisel alanlarda olayları nasıl kavramsallaştırdıkları ve bu alanlarda çatışmaların varlığı incelenmiştir. Ayrıca dinin, dini kuralların, dini rollerin yani genel anlamda dini yaşantının her alanda etkisinin ne olduğu ve dinin bu alanlarda rolünün incelenmesi hedeflenmiştir.

Alt Hedefler:

- Dini prensip ve inançlarının ahlaki alan ve kişisel alan başta olmak üzere diğer alanlara etkisinin olup olmadığının incelenmesi.

- Yunanistan'da yaşayan Müslüman ergen ve ebeveynlerinin ahlaki (moral), geleneksel ve kişisel alanlara dair fikir ve anlayışlarının saptanması ve incelenmesi.

- İstenilen aile içi ilişkiler elde edilemiyorsa sebeplerinin saptanması ve dinin bu anlamdaki ilişkisinin ve etkisinin incelenmesi.

- Yunanistan'da yaşayan Müslüman ergen ve ebeveynlerin ahlaki kişinin kim olduğuna dair algılarının saptanması ve incelenmesi.

- Yunanistan’da yaşayan Müslüman ergen ve ebeveynlerin gündelik hayatlarında dinin rolünün saptanması ve incelenmesi.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Metodu

Araştırmada model olarak iki farklı yöntem kullanılması uygun görülmüştür. Teorik incelemede dokümantasyon yöntemi kullanılmış olup elde edilen veriler sistematik olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Doküman inceleme; yazılı ve görsel malzemelerin toplanıp incelenmesidir (Sönmez & Alacapınar, 2016, s. 108). Dokümantasyon yönteminde akademik literatür taraması için birçok farklı siteden istifade edilmiştir.

Uygulama kısmında yarı yapılandırılmış mülakat teknikleri kullanılmıştır. Mülakat görüşmesi, kişilerin belli konularda duygu ve görüşlerine başvurma etkinliği olarak tanımlanmaktadır. Sosyal bilimlerde en çok kullanılan araştırma yöntemlerindedir (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 92). Yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinde sorulan sorular üzerinde yanıtlayıcının kısmen düzeltme, düzenlenme hakkı araştırmacıya sunulmaktadır. Bu iki kişi bazı soruları birlikte yeniden düzenleyebilirler (Sönmez & Alacapınar, 2016, s. 185).

Çalışma genel anlamda üç ana bölümden oluşmaktadır;

Birinci bölümde literatür araştırması için ahlaki, sosyal-geleneksel ve kişisel alanlar sosyal alan teorisi kapsamında ele alınmıştır. Devamında bu alanların dini kurallar ve prensipler ile ilişkisi saptanmaya çalışılmıştır. Son olarak da Ebeveyn, din ve ahlaki gelişim meselesine değinilmiştir. Bu kavramlara disiplinler arası bakılamaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde çalışmanın amacı, yöntemi, sınırlılıkları, verilerin toplanması, verilerin analizi ile ilgili bilgiler yer almıştır.

Üçüncü bölümde ise Yunanistan’ın İskeçe bölgesinde yaşayan Müslüman dini kimliğine sahip 11’i ergen ve 11’i ebeveyn olmak üzere toplamda 22 kişi ile görüşme metodu kullanılarak yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Görüşmeler Mayıs 2023- Temmuz 2023 tarihleri arasında yapılmıştır.

Şekil 1: Dokümantasyon Şeması

2.1.Katılımcılar ve Derinlemesine Görüşmeler

Araştırmanın çalışma grubunu Yunanistan-İskeçe bölgesinde ikamet eden ve kendini Müslüman dini kimliği ile tanımlayan ergenler ve ebeveynleri oluşturmaktadır. Katılımcılar belirlenirken ebeveyn ve ergen olmak üzere iki kuşağa ulaşılmaya önem verilmiştir. Görüşmelerde sadece gençlerin yaş aralığı görüşmelerden önce 15-18 olarak belirlenip katılımcılar bu kriterlere uygun tercih edilmiştir. Bu çalışma için görüşmeye katılan bireyler için belirlenen iki ana kriter yaş ve Yunanistan’da yaşayan Müslüman dini kimliğini taşıyor olmalarıdır. Çalışmayı yapan araştırmacı Yunanistan’ın İskeçe bölgesinde doğup büyümüş ve uzun süre orada yaşamış olduğu için gözlem yapma imkânına da sahip olmuştur.

Çalışma için görüşmeler yapılmadan önce sorular hazırlanmıştır. Hazırlanan soruların çalışmaya hizmet edip etmediğinin anlaşılması amacı ile 4 kişi ile pilot görüşme yapılmıştır. Pilot görüşme sonrasında sorular yeniden düzenlenmiştir. Görüşme öncesinde araştırmacı görüşmecilere çalışma hakkında bilgi verip elde edilen verilerin başka yerde kullanılmayacağını belirtmiştir. Sonrasında katılımcılar ile Mayıs 2023- Temmuz 2023 tarihleri arasında görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler bazıları ile bire bir yapılmış olup bazıları ile de grupça İskeçe Türk Birliği gibi belirli yerlerde toplanmak kaydı ile yapılmış olup sonrasında her biri ile ayrı ayrı görüşülmüştür. Bazı katılımcıların Yunanistan’da olmadığı gerekçesi ile

çevrimiçi olarak whatsapp üzerinden konuşmak istedikleri üzerine görüşmeler çevrim içi yapılmıştır. Bütün katılımcılara görüşme esnasında her türlü açıklama yapılmış ve anlamadıkları takdirde bazı sorular ve kavramlar Yunanca 'ya çevrilmiştir. Bütün görüşmeler katılımcıların onayı ile ses kaydına alınmış olup sonrasında yazıya geçirilmiştir.

2.2. Verilerin Toplanması ve Sınırları

Araştırma yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak Yunanistan'ın İskeçe bölgesinin köylerinde ikamet eden 11 ergen ve 11 ebeveyn olmak üzere 22 Müslüman katılımcı ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilerle sınırlandırılmış olup katılımcılar sorulara gönüllülük esasına göre cevap vermişlerdir.

Araştırma yapıldığı zamanla sınırlı olup kesitseldir. Araştırma 15-19 yaşları arasındaki lise eğitimi alan ergenler ile onların ebeveynlerini kapsamaktadır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerin yazıya geçirilmesinin ardından yaklaşık 60 sayfalık ham veri elde edilmiştir.

2.3.Verilerin Analizi

Bu tezde verilerin çözümlenmesi için içerik analizi yöntemine başvurulmuştur. İçerik analizi, nitel veri analiz yöntemlerinden biridir. Bu yöntemde, benzer nitelikteki veriler bir araya getirilir ve kavram ve temalar kullanılarak yorumlanır. Bu sayede, veriler daha anlaşılır ve anlamlı hale getirilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 227). Betimsel analiz, elde edilen verilerin özetlenmesi ve yorumlanmasıdır. Betimsel analiz de nitel veri analiz yöntemlerinden biridir. Bu yöntemde, araştırmacı tarafından belirlenen temalara göre veriler özetlenir ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 227).

Görüşmeler sonucunda elde edilen çalışma verileri tezin danışmanı Doç. Dr. Sevde Düzgüner'in gözetiminde kodlanmıştır. Kodlanan verilerden verimli bir şekilde yararlanmak amacı ile kod kitapçığı oluşturulmuştur. Kodlanan veriler temalar oluşturulup katılımcı alıntıları ile yorumlanmıştır. Gerekli görülen yerlerde diğer çalışmalara atıf yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde Yunanistan'ın İskeçe bölgesinde yaşayan ergen ve ebeveynleri ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar sonucunda elde edilen verilerin ışığında yapılan analizlere ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Mülakat metinlerine uygulanan içerik analizi neticesinde elde edilen temalar üç ana başlık altında toplanmıştır. Ayrıca katılımcıların demografik bilgilerinin yer aldığı bir bölüm de başta verilmiştir.

1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Bu başlık altında mülakatları gerçekleştirdiğimiz 22 katılımcının ait olduğu nesil / kuşak grubu, cinsiyeti, yaşı ve mesleğine dair bilgilere yer verilmektedir. Ebeveyn katılımcıların bilgileri tablo 1a, ergen katılımcıların bilgileri de tablo 1b'de ayrı olarak verilmiştir. Bu veriler her mülakatın başında sorulan demografik sorulardan elde edilmiştir.

Tablo 1a: Ebeveyn Katılımcıların Demografik Bilgileri

KATILIMCI	AİT OLDUĞU NESİL/KUŞAK	CİNSİYET	YAŞ	MESLEK
K1	Ebeveyn	Erkek	47	Sıvacı Ustası
K2	Ebeveyn	Erkek	49	Satış Danışmanı
K3	Ebeveyn	Erkek	41	İmam
K4	Ebeveyn	Erkek	48	Gemici
K5	Ebeveyn	Kadın	38	Ev Hanımı
K6	Ebeveyn	Kadın	45	Çiftçi
K7	Ebeveyn	Kadın	37	Ev Hanımı
K8	Ebeveyn	Kadın	37	Ev Hanımı
K9	Ebeveyn	Kadın	40	Ev Hanımı
K10	Ebeveyn	Kadın	38	Ev Hanımı
K11	Ebeveyn	Kadın	35	Avrupa Programları Kapsamında Değişik İşler (Temizlik vs.)

Tablo 1a’da görüldüğü üzere ebeveyn katılımcıların yaş aralığı 35-49’dur. Araştırmaya 4 erkek katılımcı ve 7 kadın katılımcı olmak üzere 11 ebeveyn katılımcı katılmıştır. Katılımcıların meslekleri araştırmamız için temel bir kriter oluşturmadığı için katılımcıların mesleki durumlarındaki değişkenlik tabloda gösterilmekle yetinilmiştir.

Tablo 1b: Ergen Katılımcıların Demografik Bilgileri

K12	Ergen	Erkek	15	Lise 1
K13	Ergen	Erkek	16	Lise 2
K14	Ergen	Erkek	17	Lise 3
K15	Ergen	Erkek	15	Lise 1
K16	Ergen	Kadın	16	Lise 2
K17	Ergen	Kadın	16	Lise 2
K18	Ergen	Kadın	17	Lise 3
K19	Ergen	Kadın	16	Lise 2
K20	Ergen	Kadın	15	Lise 1
K21	Ergen	Kadın	18	Lise 3
K22	Ergen	Kadın	17	Lise 3

Tablo 1b’de görüldüğü üzere ergen katılımcıların yaş aralığı 15-18’dir. Araştırmaya 4 erkek katılımcı ve 7 kadın katılımcı olmak üzere 11 ergen katılımcı katılmıştır. Katılımcıların eğitimi araştırmamız için temel bir kriter oluşturmadığı için katılımcıların eğitim durumlarındaki değişkenlik tabloda gösterilmekle yetinilmiştir.

2. Ergen ve Ebeveyn Arasındaki Çatışmaya İlişkin Bulgular ve Değerlendirme

Genç nesil ile yaşlı nesil arasında iletişim sorunları ve bir kuşak çatışması probleminin olduğu (Tümer, 2020, s. 1154), ergenlik çağının fırtınalı ve karışık dönemlerinin en yüksek noktasına eriştiği (Dayıoğlu, 2012, s. 71), gençlerin gün geçtikçe ‘bozuldukları’ yahut sosyal medya ya da farklı sebeplerden dolayı ahlaki olarak ‘gerileme’ yaşadığı ve geleneklerinden koptuğu fikirleri etrafımızda çokça karşılaştığımız düşüncelerdir. Bütün bunlar ve daha fazlasının ise aile içi iletişime negatif etki ettiği ve geleneklerine bağlı dindar olarak algılanan

ebeveynler ile daha modern olan ve bundan dolayı daha farklı bir dini yaşayış tarzını yahut düşüncesini benimsemiş olan çocukları arasında çatışmaların özellikle dini sebepler neticesinde meydana geldiği ve dinin aile içindeki çatışmalara büyük oranda katkı sağladığı gibi algılar oluşmaktadır.

Bu bölümde Yunanistan'da yaşayan Müslüman ailelerde çatışmaların olup olmadığı, meydana gelen çatışmaların sebeplerinin ne olduğu ve ergen ile ebeveynlerin bu sebepleri algılama biçimleri incelenmiş ve sonuçlar, elde edilen verilerin ekseninde değerlendirilmiştir.

Konu üç başlık altında incelenmiştir. Birinci bölümde ergen ve ebeveyn arasında meydana gelen çatışmalar gündelik hayat ile ilgili ve dini hayat ile ilgili olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır. Katılımcılar bu çatışmaları, ki her biri birer vakıadır, dile getirirken sebepleri ve hislerini belirterek bunları gerekçelendirme ihtiyacı duymuşlardır. İkinci bölümde ergen ve ebeveynlerin bu duygu ve düşüncelerine yer verilmiştir. Son olarak, üçüncü bölümde ergen ve ebeveyn çatışmalarına dair elde edilen bütün bu veriler ve analizlerin ve bulguların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

2.1. Ergen ve Ebeveyn Arasındaki Çatışma Konuları

Bu başlık altında aile içi çatışmaya sebep olan meseleler ile iletişim sorunları ele alınmış olup ergenler ve ebeveynlerin bu çatışmaları nasıl kavramlaştırdıkları ve algıladıkları elde edilen veriler ekseninde yorumlanmıştır.

2.1.1. Gündelik Hayat ile İlgili Çatışma Konuları

Ebeveynlere “Çocuklarınız ile çatışma yaşıyor musunuz? Hangi konularda çatışma yaşıyorsunuz?” soruları, ergenlere de “Ebeveynleriniz ile çatışma yaşıyor musunuz? Hangi konularda çatışma yaşıyorsunuz?” soruları yöneltilmiş olup katılımcıların yanıtlarının tekrarlanma sıklığına göre 5 tema oluşturulmuştur. Elde edilen temalar ve alt temalar aşağıda verilen tabloda ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Bu alt temaların tekrarlanma sıklığı ve oranı da aynı tabloda yer almıştır. Temalar ebeveyn ve ergen olmak üzere iki kuşağa göre incelenip değerlendirilmiştir. Ancak genellikle iki kuşak içerisinde çoğu temaların aynı oranda bulunması durumunda değerlendirmeler birlikte ele alınmıştır.

Tablo 2: Katılımcıların Aile İçinde Çatışmaya Yol Açan Sebeplere Dair Görüşleri

Ana Tema	Alt Tema	Ebeveyn	Ergen
Günlük Rutinler	Makyaj Yapma	4	8
	Giyim Tercihi	3	8
	Motor Sürme	3	4
	Ev Düzeni	3	3
	Kaliteli Vakit Geçirme	2	2
Teknoloji ve Sosyal Medya	Sosyal Medya Mecraları (Youtube, instagram vb.)	6	7
	Bilgisayar Oyunları	3	3
	Film İzleme	1	2
Ekonomik Sebepler	Makyaj Malzemesi	2	4
	Giyim Harcaması	2	4
	Para İdaresi	1	3
	Motor Yakıtı	-	1
Okul ve Eğitim	Derslere İlgisizlik	5	3
	Okulu Bırakmak	3	2
Elalem Ne Der	Aşırı Açık Giyinmek	3	4
Düşüncesi	Aşırı Makyaj Yapmak	2	3
	Kötü Alışkanlıklar	2	2

Tablo 3'te görüldüğü üzere Yunanistan'da Müslüman ailelerde çatışmaya yol açan temel sebepler incelendiğinde karşımıza çıkan temalar; “günlük rutinler”, “teknoloji ve sosyal medya”, “ekonomik sebepler”, “okul ve eğitim”, “el-alem ne der” temalarıdır. Ergenlerin ve ebeveynlerin yaşadıkları tartışmaların ve çatışmaların öne çıkan sebeplerinin ortak olduğu görülmektedir. Bu çatışma konularının ve tekrarlanma oranlarının her iki kuşak tarafında aynı

veya benzer şekilde ifade edildiği anlaşılmaktadır. Tablo 3'te görüldüğü üzere her tema için belirli sayılar verilmiştir. Bu sayılar ergen ve ebeveynlerin söz konusu temada ifade ettikleri konu sayısını ve bu konuların tekrarlanma oranını ifade etmektedir.

Tablo 3 üzerinde de ifade edildiği şekilde en çok çatışmanın günlük rutinler etrafında olduğu hem ergen hem de ebeveyn katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Sonrasında en fazla çatışmaya sebep olandan en az çatışmaya sebep olan konular sırasıyla; teknoloji ve sosyal medya, ekonomik sebepler, okul ve eğitim, el-alem ne der temalarıdır. Belirtilen bütün temalar katılımcıların mülakatlarda kullandıkları ifadeleri birebir kullanılarak aşağıda ayrıntılı bir şekilde sırasıyla ele alınacaktır.

Dört alt boyutta kavramsallaştırılan günlük rutinler; (1. günlük yaşam rutinleri; 2. ev işlerine ilişkin sorumluluklar; 3. disiplin rutinleri ve 4. ev ödevi rutinleri) (Bridley & Jordan, 2012, ss. 133-135), her gün sırayla tekrar tekrar gerçekleşen gözlemlenebilir davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Piscitello vd., 2019). Günlük rutinlerin, aile ilişkileri (çatışma, ifade gücü v.s) aracılığıyla çocukların davranışlarıyla (sorunlu davranışları içselleştirme ve dışsallaştırma, olumlu sosyal davranışlar) önemli ölçüde ilişkili olduğu görülmüştür (Hosokawa vd., 2023). Yemek yemek, hijyen, banyoyu kullanmak, uyumak, giyinmek, televizyon izlemek, akşam meyve saatleri gibi temel günlük rutinler çocukların fiziksel ve zihinsel sağlıklarının gelişmesine yardımcı olurken aynı zamanda aile yaşamında istikrar ve öngörülebilirlik sağlayarak aile refahını ve sağlığı teşvik etmede de önemli bir rol oynamaktadır. Bu şekilde günlük rutinlerin sosyal, duygusal ve psikolojik refahı desteklediği görülmektedir (Koome vd., 2012).

Çalışmamızda günlük rutinlerin hem ebeveyn hem de ergen açısından en çok çatışmaya yol açan konu olarak ifade edildiği saptanmıştır. Günlük olanın çatışmaya sebebiyet vermesi ve her iki kuşak tarafından en çok dile getirilen sebepler içerisinde öne sürülmesi gayet doğaldır. Günlük işler kişinin en kolay biçimde gerçekleştirdiği ancak aksaması durumunda belki de en çok rahatsızlığın bire bir hissedildiği olaylardır. Ondan dolayı bunların daha akılda kalıcı olması tekrarlanmaları sebebiyle de olabilir.

Günlük rutinler kapsamında motor sürmek, makyaj yapmak, giyim, ev düzeni, kaliteli vakit geçirmek, yemek yeme gibi konuları öne sürmüşlerdir.

“Ama bazen çok kısa elbiseler ya da sırtım açık olan bluzlar giymek istediğimde annem kızıyor. Her şeyin bir sınırı var diyor.” (K19, Kadın, 17)

“Bütün gün bıraksan dışarda motor ile dolandır para harcar telefonda durur. İşe yarayan hiç bir şey yapmaz.” (K1, Erkek, 47)

“Bir seferinde piercing yaptırmak istemiştım annemle çok fena dalaştık. Böyle benim evime giremezsin dedi.” (K13, Erkek, 16)

“Asıl düzen konusunda kavga ediyoruz daha çok. Oğlum odasını toplamıyor ve bardakları boş da olsa dolu da olsa hep bir yerlerde bırakıyor” (K8, Kadın, 37)

Elde edilen verilen ışığında ilgimizi çeken durum ise erkekler söz konusu olduğunda içki ve sigara gibi kötü alışkanlıklardan, ehliyesiz motor sürmek ve ev düzenine dair çatışmaların sıklıkla ifade edilmesi ve bu tür günlük hayatın bir parçası haline gelen ancak çocukların hayatlarını ve sağlıklarını tehlikeye atan durumların sıklıkla hem ebeveynler hem de ergenler tarafından ifade edilmesidir. Bunun yanı sıra ergenlerin bu anlamdaki ebeveynlerin duyduğu endişeyi anladıklarını ve hak verdiklerini kabul ve itiraf ettikleri bazı kullandıkları “ama herkes içiyor bende sakladım işte ne yapayım. Haklı olduğunu biliyorum.” (K14, Erkek, 17) gibi ifadelerde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca altta verilen katılımcıların ifadeleri bu konuların sadece çatışma meydana getirmekle kalmadıkları ebeveynlerin tehlikeli ve zararlı gördükleri bu durumlar karşısında farkındalık kazandırma ve değişik metotlar ile (nasihat, zorlama vs.) eğitime çabalarını da göstermektedir.

“Hatırlıyorum bir gün annemle evde kıyamet kopmuştu cebimde sigara bulduğunda ve çok ağlamıştı. Bütün gece benimle konuştu...” (K14, Erkek, 17)

“Bir ara hatırlıyorum oğlum dışarıdan geldi hissettim bir gariplik var dedim üfle bana bakalım bir şey içtin mi diye bir baktım içki içmiş şimdi pişmanım ama o zaman kendime hakim olamadım çok fena dövdüm...” (K9, Kadın, 40)

“Hep aynı nasihat aman oğlum dikkat et sakın birisi sana içki veya sigara vermek isterse dene diye alma...” (K13, Erkek, 16)

Yunanistan’ın Gökçepınar, Şahin, Paşevik, Ketenlik, Demercik ve benzeri köyleri ele alınınca karşımıza bariz olarak çıkan bir sorunu görmekteyiz. Bu sorun hem ebeveyn hem de ergenler tarafında ifade edildiği şekliyle ‘motor’ sorunudur. Köylerde çocukların özellikle erkek çocuklarının çok küçük yaşta ehliyesiz motor sürmeye başlamaları bazı aileler için endişe sebebi olmaktadır. Ancak bu durum sosyal anlamda yaygınlık kazanmış ve kaçınılmaz hale gelmiştir.

“Biliyorsunuz ki buradaki köylerde küçük yaşlardan itibaren erkek çocukları motorla gezmeye başlıyorlar. Benimki de istedi, bende aldım. Hem başkasının malında gözü kalmasın hem de başka birisinin motorunu kullanırken başına bir şey gelmesin. Yani olan kendi malıma olsun” (K3, Erkek, 41)

“Kavga daha çok para için, motor için ve okul için oluyor.” (K12, Erkek, 15)

“Ehliyetsiz motor sürüyor köydeki erkeklerin yüzde 90’ı neredeyse çünkü.” (K14, Erkek, 17)

Bu sorunun temelinde ailelerin çocuklarının kaza gibi tehlikeli durumlar ile karşılaşması, polisler tarafından yakalanıp cezalandırılması, motor kullanımının çokluğundan dolayı tembelliğin artması gibi sebepler yatmaktadır.

“Şimdi maşaAllah her yere bu motorla gidiyor okula, kurslara, bakkala yani neredeyse yürümek kelimesi sözlüğünden kalkmak üzere” (K3, Erkek, 41)

“Birde motor ehliyeti yok ama köydeki herkes motor sürüyor biliyorsun. Diyorum dikkat et uzağa gitme bir şey olsa babana ne hesap veririz” (K5, Kadın, 38)

“Hatta diyorsun ‘dikkat et köyün dışına motorla gitme!’. Dinlemiyor ki. Zannediyor ben sadece polisin ceza yazmasından para ödemekten korkuyorum. Bilmiyor ki bu işin daha da ciddi olabileceğini ama hepsi birbirinden etkileniyor. Bütün köydeki arkadaşları böyle değil mi zaten?” (K1, Erkek, 47)

Diğer taraftan ebeveyn katılımcıların ergen kızlar söz konusu olduğunda bu tür kötü alışkanlıkları ve motor sürme gibi konuları hiç dile getirilmedikleri bunun yerine makyaj, giyim, kişisel bakım ve kaliteli vakit geçirmek gibi konulara sıkça atıfta buldukları veriler ışığında tespit edilmiştir.

“En çok dış görünüşüm ile problem yaşıyoruz. En çok kavga ettiğimiz konu giysilerim” (K17, Kadın, 16)

“Burada da çatışma oluyor açıklık ve boyalar konusunda” (K11, Kadın, 35)

“Ama bazen çok kısa elbiseler ya da sırtım açık olan bluzlar giymek istediğimde annem kızıyor.” (K18, Kadın, 17)

“Çok nadir olsa da elbiseler konusunda tartışıyoruz. Onun farklı fikirleri var benim farklı ama normal. Şimdi görüyorum köydekileri. Sanırsın moda yürüyüşü yapıyorlar. Çok kısa açık saçık giyiniyorlar.” (K6, Kadın, 45)

Motor meselesinin kızlar söz konusu olduğunda problem olmaması ve hiçbir katılımcı tarafından ifade edilmemesi kızlar söz konusu olduğunda motor sürme alışkanlığının olmadığını göstermiştir. Bunun en temel sebebi kızların çok yakın vakte kadar motora binmeleri hatta bisiklet sürmelerinin ayıp sayılması ve gerekli görülmemesi olabilir. Ayıp sayılmasının sosyal, dini ve kültürel birçok sebebi olabilir ancak bunu araştırmak ve ortaya koymak tezimizin konusunu ve kapsamını aşacağından dolayı bunu belirtmek ile yetineceğiz. Orada doğup, yaşamış ve gözlemlene fırsatı yakalamış birisi olarak şu kadarını ifade edebilirim. Özellikle kadınların motor sürmesi konusunun toplum nezdinde ayıp sayılmasının en bariz örneklerinden bir tanesi kadınların motora binerken yan duracak şekilde bir pozisyonun daha uygun görülmesidir. Hali hazırda bu durumun kolay bir şekilde köylerde gözlemlenebileceğini ifade etmek ile yetinelim. Bir başka önemli sebep ise genel anlamda kızların köyde herkesi tanınması, kuzenlerin kardeş statüsünde görülmesi ve güven ortamının olması onların bir yerden bir yere gitme durumunda çok kolay bir şekilde yolda gördükleri motorlu tanıdıklarından bunu rica etmeleri fırsatına sahip olmalarındandır. Bu durumda bugüne kadar kızlar söz konusu olduğunda motor gibi bir taşıtın ihtiyaç halini almamış olması da mümkündür.

Aile içi yaşanan tartışmaların ve çatışmaların öne çıkan ve sıkça tekrarlanan bir diğer konusunu aşırı sosyal medya ve teknoloji kullanımı teşkil etmiştir.

“Telefonda ve tablette çok zaman harcıyorum diye her gün azar ışıtiyorum...” (K20, Kadın, 15)

“Aileler daha çok telefonlar ve sosyal medya yüzünden kavga ediyor gibime geliyor. Benim annem de bana daha çok telefon konusunda karışır...” (K22, Kadın, 17)

Gençlerde sosyal medya kullanımının çok fazla olduğu, onları tembelliğe ve kendi içlerine kapanmaya yönelttiği sıkça belirtilmiş ve bu anlamda aileler endişelerini ifade etme gereği duymuştur. Anne ve babaların bu anlamda yönlendirilmeye ve bilgilendirilmeye ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Ayrıca sosyal medya kullanımının bağımlılık oluşturduğu da ebeveyn tarafından sıkça ifade edilmiş ve bu anlamdaki endişelerini beyan etmişlerdir.

“Bilgisayar aldım ona çok istiyordu. Sabahtan akşama kadar online oyunlar oynuyor. Annesi ve ben dokunmasak hiç kalkmaz başından. Bir arkadaşı var onunla o oyun

üzerinden konuşuyor. Bence çok endişe edilmesi gereken bir konu bu internet alemi.”
(K2, Erkek, 49)

“Ama en çok bu zamanın çocukları ile çatışma yaşadığım şey telefonlar maalesef. Çok fazla saat harcıyorlar telefonlara. Hep bu konuda tartışırız. Telefon yüzünden çok zamanları harcanıyor ve akıllarına yapmaları gereken diğer şeyler gelmiyor hep onların başındalar.” **(K11, Kadın, 35)**

Ebeveyn katılımcılarından sadece biri tarafında ortaya koyulan bir endişe ise kayda değerdir. Sosyal medyanın günümüzde aslında en çok tedirginlik yaratan sanal alem güvenliği ve siber güvenlik gibi bir konuya değinmesi ve bu anlamda endişe duyduğunu belirtmesi önemlidir.

“Ayrıca sosyal medya ve sanal alem gerçekten şimdiki çocukların çok uzun zamanını harcıyor. Biraksan sabahtan akşama kadar oyunlar oynayacak ve farklı milletlerden kişiler ile konuşacak ki bunun güvenliliğini tartışmak bile gereksiz.” **(K3, Erkek, 41)**

Görüldüğü üzere katılımcı bu endişesini ve duyduğu tehlikeyi ortaya koymak adına ‘farklı milletlerden kişiler’ ifadesini kullanmıştır. Bu durumun sadece tek bir katılımcı tarafından belirtilmesi ise çok ilginçtir. Özellikle teknoloji ve sosyal medyanın ergen ve ebeveyn çatışma konularının içerisinde yer aldığını göz önüne alırsak. Kanaatimizce bu bariz tehlikenin daha çok ebeveyn tarafından fark edilmesi gerekmektedir.

Gençlerin sosyal medya ve fenomenlerin etkisi ile yansıtılan mükemmel hayatı yaşamaya çalışmaları ve bunların etkisi ile marka takıntısı geliştirmeleri bazı ailelerde ekonomik durumun bir çatışma malzemesi haline gelmeye başladığını göstermektedir. Özellikle genç kızların makyaja ve elbiselere çok fazla harcama yapmak istedikleri ifade edilmiş ve bu tutumun aile içi çatışmaya neden olduğu görülmüştür.

“Bir de ailede en çok kavgalar çok fazla makyaj malzemesi ve elbiseler almak istediğim için çıkıyor çünkü markalı ve kaliteli şeyler almak istiyorum. Ben moda ile ilgilenmeyi seviyorum.” **(K16, Kadın, 16)**

“Bir de bazen para konusunda tartışıyoruz.” **(K14, Erkek, 17)**

“...ve bazen de para konusunda kavga ediyoruz.” **(K13, Erkek, 16)**

“Annem beni anlamıyor bence bu zaman onun zamanı gibi değil herkes artık bakımlı ve kendine dikkat ediyor. Herkes iyi telefonlar ve kaliteli giyiniyor. Biri aralarında farklı olduğu zaman sizce nasıl hissediyordur.” (K19, Kadın, 16)

“Oğlum ise tam tersi bütün parasını elbiselere harcar her seferinde elbiselerini değiştirir. Onunla gene çok aşırı para harcama konusunda kavga etmişliğimiz çoktur. Bayramda ver 500 euro hiç düşünmeden bir sürü elbise alır.” (K9, Kadın, 40)

Ekonomik refahın hayatın her alanını etkilemesi doğaldır. İlişki danışmanlığındaki çiftlerin yaklaşık üçte biri, finansal stres yaşadıkları ve ekonomik problemlerin en belirgin problemlerden biri olduğunu bildirmişlerdir (Aniol & Synder, 1997). Ayrıca, çocuklarda problemlili davranışın, ailenin sosyoekonomik duruma bağlı olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir. Dolayısıyla sosyoekonomik durumun ve ebeveyn-çocuk ilişkisinin çocuklar arasındaki problemlili davranış üzerindeki etkisi anlamlıdır (Malakar, 2021). Ancak Yunanistan’da yaşayan Müslüman ailelerin bu açıdan çok fazla çatışma yaşamamaları, belirtilen bu konudaki çatışmaların sıklıklarının diğer çatışma nedenlerine oranla daha az olması ve genellikle aşırı harcama söz konusu olduğunda bu anlamda maddi problemlerin ortaya çıkması sosyoekonomik açıdan refahı yüksek bir topluluk olduklarının ipuçlarını vermektedir.

Genel anlamda ebeveynlerin çocuklarına paraya değer verme ve verimli harcama, harcanan emeğe saygı duyma gibi sebeplerden ötürü kızdıkları ve bu açıdan azarladıkları çok kez ifade edilmiştir. Özellikle Yunanistan’ın köylerinde yaşayan ailelerin büyük çoğunluğunun baba figürünün yurtdışında olduğu, ekmek parasını çıkarmak için ailesinden uzakta kalma fedakarlığı gösterdiği, eşlerinden ve çocuklarında hayatlarının üçte birini ayrı geçirmek zorunda kaldıkları ve bazılarının ağır işlerde çalıştıkları göz önüne aldığımızda ekonomik konularda yaşanan çatışmaları ailelerin ekonomik refahının düşük olduğu sonucundan kaynaklanmamaktadır. Annenin özellikle babanın çabasını ve fedakarlığını çocuğa yansıtma çabası söz konusudur. Bu anlamda hem çocuğun bu emeğe saygı göstermesi hem de bu zorluklardan ders çıkarıp hayatını buna göre planlaması ve idame ettirilmesi hedeflenmektedir. Aşağıda verilen katılımcıların ifadeleri bu konuya değinmeleri açısından önemlidir.

“Ayrıca izin versen hiç düşünmeden bir sürü para harcar. Sanki görmüyor babası bizler için yurtdışlarında çabalıyor bizim hasretimize dayanmak zorunda kalıyor.” (K5, Kadın, 38)

“*Samimi olacağım seninle en çok tartışma yaşadığımız konular ekonomik konular oluyor. Anlamıyor hayatın nasıl zor olduğunu. Okumaları için elimden geleni yaptım hayatlarını kolaylaştırmak için ama anlamıyor işte... Bütün gün bıraksan dışarda motor ile dolandır para harcar telefonda durur. Paranın nasıl kazanıldığını bilmediğin zaman değeri kalmıyor işte.*” (K1, Erkek, 47)

“*En çok kavga ettiğimiz konu giysilerim ve para harcama konuş ‘Babana karşı merhametin yok mu kızım?’ ‘Deyip duruyor bana’*” (K17, Kadın, 16)

Çalışmamızın sonraki bölümlerinde babaların aileden uzakta olması ve annenin çocukların eğitimi, terbiyesi ve ailenin idamesi gibi durumlarda öncü pozisyonda olması ve bunun neticesinde yaşanan zorluklara daha fazla değinilecektir. Ancak erkeklerin özellikle liseden sonra okumaya devam etmek istememeleri ve ebeveynlerin bilhassa babaların bunu büyük bir sorun olarak algılamaları ve hayal kırıklığına uğradıklarını ifade etmeleri babaların yurt dışında çalışıyor olması çerçevesi içerisinde daha anlamlı gelmektedir.

“*Oğlum okumak istemiyor maalesef liseyi bitireyim hemen Almanya’ya gideyim para kazanayım diye düşünüyor. Oysa Mitilini’de ne güzel bir bölüm kazanmıştı. Bir sene gitti geldi ben bırakmak istiyorum dedi. Ben onun geleceğini düşünüyorum. Bari gitsin bir meslek okusun elinde bir zanaatı olsun diyoruz ama nafile tutturmuş Almanya’ya gideceğim. Şimdi genç gözü parada ama sonra çok pişman olacak.*” (K1, Erkek, 47)

“*Okumak istemiyor maalesef. Ne yaptıysak yine de onu ikna edemedik. Oysa görmüyor mu babası da ne zor şartlar altında çalışıyor. Ailesinde uzakta hep aile özlemi çekiyor. Bir mesleği olsa bunu yapmak zorunda kalmazdı.*” K8, Kadın, 37)

“*Bir de liseden sonra okulu bırakıp çalışmak istiyorum çünkü okumak istemiyorum daha fazla. Bu konuda biraz tartıştık ama ailem de sonunda anladı beni.*” (K14, Erkek, 17)

Yunanistan’ın Müslüman köylerinde kızlarda okuma oranı yükselirken erkeklerin okumak yerine babaları gibi yurt dışında işe atılmak istedikleri saptanmıştır.

“*Mesela ben liseyi bitirip okulu bırakacağım bu kadar yeter. Okumak bana göre değil ama bunu kabul ettirene kadar çok çatışmalar yaşandı. Biliyorum benim iyiliğimi istiyorlar ama ben çalışmayı tercih ederim okumak hiç bana göre değil. Ablam hep okuyor diye babam benim bu durumumu çok kötü karşılamıştı. Belki de ablam gibi olmamı hayat etmişti.*” (K14, Erkek, 17)

“Bizim köyde mesela kaç tane doktora okumuş kızlar var benim komşum mesela S. abla doktorasını yapıyor. Z. abla ise İngiltere’de yüksek lisans yaptı. Zaten köyde üniversite okumayan kız sayısı çok az. Ama erkekler gidiyor ve bırakıp dönüyor yapamıyorlar.”
(K22, Kadın, 17)

“Erkeklerin niye okumak yerine çalışmayı tercih ettikleri ve Almaya, Hollanda, İspanya gibi ülkelerde ailelerinden uzakta zor işlerde çalışmayı tercih ettiklerine şaşırıyorum. Köyümüzü ele alalım erkek ile kızların okumasındaki fark çok büyük.”
(K3, Erkek, 41)

Görüldüğü üzere kızların erkeklere nazaran yüksek tahsil görme oranları daha yüksektir. Köylerde özellikle bu durumun yaygınlığı şaşırtıcıdır. Birkaç sene öncesinden kızların köy dışına bile bırakılmadığı, ergenlik çağına erişir erişmez okuldan alındıkları ve okumalarının onlar adına yahut kuracakları aile adına bir fayda sağlamayacağı düşüncesinin yaygın olduğu bir sosyal yapıdan kızların da okuması gerektiğini, aileye katkı sağlamalarının önemli olduğunu ve yurt dışına yüksek tahsil görmelerinin desteklenmesi gibi radikal bir dönüşümün bu kadar kısa bir süre içinde meydana gelmesi önemli bir toplumsal dönüşümdür. Bu tür dönüşümlerin şehir ve kentlerde meydana gelmesi bile uzun zaman gerektirirken köy gibi daha kapalı ve korumacı olan toplumlarda bu denli hızlı gerçekleşmesi ilginçtir. Buraya kadar ele alınan temalar söz konusu olduğunda katılımcıların kişisel ve sosyal hayatlarından kaynaklanan ve aile içinde çatışmaya sebebiyet veren sebepler ele alınmıştır.

2.1.2. Din ile İlgili Çatışma Konuları

Bu bölümde din ekseninde yaşanan çatışmalar incelenecektir. Ebeveyn ve ergen katılımcılara yöneltilen ‘Din konusunda çatışma yaşıyor musunuz?’ ve yukarda ele alınan ‘Hangi konularda çatışma yaşarsınız?’ sorularına verdikleri yanıtlardan iki temel konunun ergen ve ebeveyn arasında çatışmaya sebep olduğu görülmüştür. Şu ana kadar ortaya konulan çatışmaların neredeyse hiçbirinin din ve inançtan kaynaklanmadığını saptanmıştır. Ancak günlük yaşam içerisinde bazen dinin nadir de olsa çatışmaya neden olduğu görülmüştür.

“Genel olarak düşündüğümde din için çok aşırı kavga ettiğimizi ya da tartıştığımızı söyleyemem... Sanki farklı konular daha çok tartışma yaratıyor.”
(K9, Kadın, 40)

“Dini konularda neredeyse hiç çatışma yaşamıyoruz. Namazlarda oruçlarda yahut ibadetlerde de zorlanma yaşamıyorum. Kendi isteğiyle yapıyor.”
(K6, Kadın, 45)

“*Din konusuna gelince bu konularda çok kavga etmiyoruz ya da tartışmıyoruz. Bütün kavgalarımızı koyarsam bir teraziye din çok az çeker.*” (K14, Erkek, 17)

“*Din konusunda çok fazla çatışma yaşamıyoruz.*” (K18, Kadın, 17)

Dinden kaynaklanan çatışmaların “*çok az olduğu*” hatta neredeyse “*hiç olmadığı*” ifadeleri katılımcılar tarafından bizzat ortaya konulmuştur.

Tablo 3: Katılımcıların Dini Sebeplerden Dolayı Aile İçinde Çatışmanın Sıklığına Dair Görüşleri

	Ebeveyn	Ergen
Dini Konularda Çatışma var	-	-
Dini Konularda Çatışma Çok Az	4	2
Dini Konularda Çatışma Neredeyse Hiç Yok	8	10

Tablo 4’te görüldüğü üzere dini sebeplerden dolayı aile içi çatışma sıklığı ergen katılımcılar ve ebeveyn katılımcılar tarafından çok az (2 ergen katılımcı, 4 ebeveyn katılımcı) ve neredeyse hiç (10 ergen katılımcı, 8 ebeveyn katılımcı) olarak ifade edilmiştir.

“*Dini konularda ise çok zorluklar çekmiyoruz ama arada çatışmalar oluyor. Tabii bu benim fikrim.*” (K11, Kadın, 35)

“*Küçüklüğünden beri hiçbir zaman ben camiye gitmeyeceğim namaz kılmayacağım gibi sıkıntıları hiç olmadı hep severek gitti. Dini konularda namazını kılan oruç tutan Kur’an okuyan bir çocuk. Her şeyi mükemmel yapmayı seviyor.*” (K10, Kadın, 38)

“*...biz çok fazla çekişirdik özellikle ben 13-15 yaşlarında iken ama bunların neredeyse hiçbiri dini konular hakkında değildi.*” (K22, Kadın, 17)

Görüldüğü üzere elde edilen veriler ışığında Yunanistan’ın İskeçe bölgesi köylerinde ikamet eden Müslüman ailelerde dinin ergen ve ebeveyn arasında şiddetli bir tartışma ve çatışma meselesi olmadığı saptanmıştır.

Dini konularda yaşanan nadir çatışmaların ise iki konu nezdinde olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan bir tanesi günlük bir ibadet olan namaz, diğeri ise daha çok ergenler tarafından ifade edilen toplumsal baskı ki bu anne-babanın çevredekilerin fikrilerini önemsemesi ve bunlara göre çocuklarının hareketlerini sınırlaması şeklinde ifade edilmiştir.

“Bazen namaz konusunda birbirimiz ile çatışırsınız, namazları hatırlatmak zorunda kalıyorum. Kendisi namaza kalkmadığı zaman ben hatırlatıyorum ama çoğu zaman çok zorluk yaşamıyorum bu konuda.” (K8, Kadın, 37)

“Namaz konusunda da zorlandım aslında onları eğitmeyi...” (K9, Kadın, 40)

“İbadetler konusunda azıcık tartışıyoruz o da yapmak istemediğimden değil ama aklıma gelmiyor ya da üşeniyorum diye.” (K13, Erkek, 16)

Namaz konusunda yaşanan çatışmalar genel anlamda namazların ertelenmesi, unutulması yahut namaza alıştırma sürecinde ortaya çıkmaktadır. Namazların kılınmak istenmemesi veya ibadeti yerine getirmemek gibi durumlar söz konusu edilmemiştir. Elde edilen veriler ışığında ebeveynlerin bu konuda şikayet ettikleri ergen çocuklarına bu minvalde bir alışkanlık kazandırmak istedikleri ve ibadetlerin aksamasında en büyük sebep olarak sosyal medya ve tembelliği gördükleri ve vurguladıklarını da tespit ettik.

“Yani tembellik olunca namaza alıştırmak daha zor. Siz olsanız bilgisayardaki oyunu mu tercih edersiniz namaz kılmayı mı? Namaza bile odaklanamıyor bence. Ha namazlarını kılmıyor demiyorum.” (K3, Erkek, 41)

“Yalan söyleyemem her iki oğlumun da sürekli namaz kılmadığını biliyorum. Bazen bu anlamda tartışıyoruz. Bağırıyorum onlara kızıyorum ama telefonlar da bu konuda çok katkı sağlıyorlar. Kafasını telefondan kaldırmıyor ki gidip abdest alsın.” (K1, Erkek, 47)

Ebeveynler namaz kılmama ya da erteleme sorununun arka planında yatan sebepleri genelde sosyal medya ve tembellik ile ilişkilendirirken, ergenler ilginç bir şekilde bu durumu kişisel seçim ve Allah rızası gibi gerekçelere bağlamışlardır.

“İçimden namaz kılmak gelmiyor bazen çok üşeniyorum ya da içim istemiyor o zaman işte annem ile tartışmaya başlıyoruz. ‘Zorla kıl’ diyor bana alışman için ama bence öyle kabul olmaz yani ibadet Allah rızası için yapılmaz mı? Zorla kılırsam boşuna olmuyor mu?” (K12, Erkek, 15)

“Veya bir namazı kaçırdığımda kızabiliyorlar. Ama bence bu benim ile Allah arasında bir şey.” (K19, Kadın, 16)

Dini anlamda nadir de olsa çatışma yaratan bir diğer konu ise aşırı açık giyinme ya da aşırı makyaj yapma konusudur. Bu konu kanaatimizce çok ilginçtir. Çünkü açık giyinmek ya da makyaj yapmak ne ergenler ne de ebeveynler açısından bir günah ya da ayıp unsuru olarak görülmemektedir, bu iki şeyin sınırı aşması durumunda yani ‘aşırı olması’ durumunda, ki her bir birey için bu aşırılık ifadesi neyi ve ne kadarı kapsıyor kesin değildir, ayıp olarak ifade edilmeye başlandığı saptanmıştır. Bu durumu K22 kodlu katılımcının çok güzel açıkladığını düşündüğümüzden kendisinin anlattığı şekilde bütün hikayeyi aşağıda bire bir vermek uygun görülmüştür.

“Bir gün Bursa ’dan iki tane abla köyümüzü ziyarete gelmişti. İçlerinde bir tanesi baştan aşağıya simsiyah giyinmişti. Hiç unutmuyorum annem pencereden bakarken onları gördü ve dönüp bana: “Böyle giyinmek olmaz, daha gencecik kız yani papaz gibi giyinmesine gerek yok. Tamam kapalı olalım dedik ama herkes yaşına uygun giyinmelidir” demişti. Yani anlayacağın bizim insanlar kapalı ol istiyorlar ama aşırı da kapalı olma istiyor.” (K22, Kadın, 17)

Giyim konusunda ilginç olan bir diğer durum ise hem ergen hem de ebeveynlerin giyim meselesinde yaşanan çatışmanın bire bir dinden kaynaklanmadığını ifade etmeleridir. Ebeveyn giyiminde sadece kişisel bir olgu olmadığını aşırılık durumunda toplumsal olarak ayıplanabileceğini ve çocuklarının bu anlamda sosyal normlara uymaları gerektiğini belirtmişlerdir. Ergenler ise giyim konusunda ebeveynlerin dini bir mazeret olarak kullanıp aslında sosyal baskıdan dolayı yasaklamalar getirmelerini samimiyetsiz bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu durumun anne-babayı samimiyetsiz görmeleri dini anlamda verdikleri nasihat ve emirlerde yaptırım gücünün de düştüğü saptanmıştır.

“Annem bana diyor ‘dedene gideceğiz o bluzu giyme’ ama İskeçe’ye indiğimde bazen daha az karışıyor. Dedem çünkü anneme kızıyor, karışıyor. Bence din ile alakası bile yok tamamen millet ne der korkusu...” (K16, Kadın, 16)

“O ne der? bu ne der? İşte senin hakkında kötü düşünürlere. Kimse seni böyle görmesin. Hep aynı şeyler. Benim ne istediğim önemli değil mi? Bence bizimkiler dini hiç bilmiyorlar, okumuyorlar. Sonra herkes ne yaparsa onu yapıyor ya da onu doğru sanıyor. Bende en çok bundan dolayı işte bazen tartışıyorum.” (K19, Kadın, 16)

“Bana samimiyetsiz geliyor. Sanki dini kullanıyormuş gibi oysa din işlerine gelince önemli oluyor.” (K16, Kadın, 16)

Ergen katılımcıların yanıtlarından ebeveynlerinin din konusunda çevreden etkilendikleri ve dini bilgilerinin yeterli olmadığını düşündüklerini görüyoruz. Bu durum ergenlerin dini meselelerde samimiyet eksikliği hissettiklerini ve toplumsal baskı hissetmelerine neden olmaktadır. Çatışmaların çoğunluğu etraf ne der gibi kaygılar etrafında oluştuğunu görmekteyiz.

Bir sonraki başlıkta ergen ve ebeveynlerin çatışmaya dair duyguları ve hislerini ayrıca bu çatışmaları gerekçelendirme biçimlerini inceleyeceğiz.

2.2. Çatışmaya Dair Duygu ve Düşünceler

Çatışmalar birer vakıadır. Katılımcılar bu vakıaları ifade ederken bunların hissettirdiği duyguları ve bu çatışmaların meydana gelmesindeki sebepleri açıklamak ve gerekçelendirmek ihtiyacını hissetmişlerdir. Katılımcılar duygu ve düşüncelerini beyan ederken ayrıca kendilerine, eşlerine ve çocuklarına karşı bazı eleştiriler yöneltmişler ve bazı pişmanlıklarını ifade etmişlerdir. Bu bölümde öncelikle ebeveynlerin kendileri karşı ne tür duygu ve düşünceler barındırdıklarını ardından eşlerine ve çocuklarına karşı duygu ve düşüncelerine dair elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Sonrasında aynı şekilde ergen katılımcıların kendilerine ve sırasıyla ebeveynlerine karşı duygu ve düşünceleri incelenmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Çatışmaya Dair Duygu ve Düşünceleri

	Ebeveyn	Ergen
Kendine Karşı Duygu ve Düşünceleri	<ul style="list-style-type: none">▪ Yetiştirme Metodu Yanlış/ Yetersiz▪ Dini Bilgi Yetersiz▪ Dindarlık Zayıf	<ul style="list-style-type: none">▪ Tembellik
Diğerlerine Karşı Duygu ve Düşünceleri	<ul style="list-style-type: none">▪ Eşin Yetiştirme Metoduna Eleştiri▪ Ergenin Bilgisizliği▪ Ergenin Tecrübesizliği	<ul style="list-style-type: none">▪ Ebeveynin Dini Bilgisi Zayıf▪ Ebeveyn Samimi Değil

Ebeveynler çocukları ile yaşadıkları çatışmaları ifade ederken bazı alanlarda kendilerine karşı duydukları yetersizliği ve bilgi eksikliğini ifade etmişlerdir. Özellikle dini bilgi ve birikim konusunda eksik ve yetersiz hissettiklerini bundan dolayı kendi çocuklarına da dini anlamda çok başarılı bir eğitim veremediklerini itiraf etme gereği duymuşlardır.

“Şimdi ben çok şeyden geçtim. Hayatım boyunca gemilerde ailemden uzakta çok şey yaşadım. Namazlarım mesela hiçbir zaman düzelmedi hep eksik. Dini bilgi desen neredeyse yok. Hiç okula gitme fırsatım bile olmadı 13 yaşından beni çalışıyorum çünkü. Ondan çocuklarımı bu anlamda yargılamam. Elbette oğluma camiye gitmesini söylüyorum ama en önemlisi iyi insan olsun.” (K4, Erkek, 48)

Dini bilgilerinin yetersiz olduğunu ifade eden ebeveynler genelde bu anlamda çocuklarına karşı daha anlayışlı davranmaya çalıştıkları saptanmıştır. Ayrıca sonrasında elde ettikleri bilgileri çocuklarına öğretmek ve onları bu anlamda farkındalık sahibi bireyler olarak yetiştirmek adına çabaladıkları ve daha anlayışlı ebeveyn tarzını benimsedikleri görülmüştür.

“Çok dini bilgi yoktu köyde. Ne öğrenebilirim her şeyi kendi çabamla öğrendim halada öğreniyorum. Onun için çocuklara ne öğrendiysem anlatıyorum ve tabi ki uygulamaya çalışıyorum...” (K10, Kadın, 38)

Erkek ebeveyn katılımcıların ayrıca kendilerini mesleki anlamda eleştirdikleri saptanmıştır. Mesleki hayatlarından memnun olmadıklarını özellikle yurt dışında çalışmanın ve aile fertlerinden uzun süreli ayrı kalmanın zorluklarını ifade etmişlerdir. Çocuklarının aynı seçimleri yapmamaları adına çabalarından dolayı çatışmaların meydana geldiği, babaların bu konuda sıkça uyarı yaptıkları ancak çocukların okumak konusunda fikirlerinin değişmediği görülmektedir.

“Ayrıca erkek çocukları kendilerini çok zeki zannediyorlar ama işte anlamıyor hayatın nasıl zor olduğunu. Okumaları için elimden geleni yaptım hayatlarını kolaylaştırmak için ama anlamıyor işte.” (K1, Erkek, 47)

“...en çok tartışmayı oğlumla yaptım o da okul yüzünden. Ne yaptıysam ne ettiysem okumaya ikna edemedim. Ben istiyorum ki alsın eline bir meslek hayatı biraz rahat olsun. Benimkine benzemesin benim gibi zor şartlarda yaşamasin ama anlamıyor kendini aşırı zeki zannediyor.” (K4, Erkek, 48)

Erkek ebeveyn katılımcılar annelerin çocukları yetiştirme metotlarını da bazen eleştirmişlerdir. Eşlerinin çocukları yalnız büyütme zorunda kalmalarının zorluklarını

farkında olduklarını ifade etseler de onlara karşı çok merhametli davrandıkları için erkek çocuklarını tembelleğe alıştırdıkları ve hayatlarını fazla kolaylaştırdıkları için eğitim hayatlarında gördükleri zorluklarda hemen vazgeçtiklerini düşündükleri saptanmıştır. Annelerin özellikle erkek çocuklarına karşı bu tavırlarını ‘*el bebek gül bebek büyüyorlar*’ gibi ifadeler ile betimlemişler ve bu durumu Yunanlı çocukların hem okuduğu hem çalıştığı örneklerini öne sürerek Türk çocukları tembellikle itham ettikleri saptanmıştır.

“Eşime de diyorum herşeylerini hazırta verme ama işte dinlemiyor beni. Sularını bile o götürüyor.” (K1, Erkek, 47)

“Yunanlı çocuklar hem çalışıyor hem okuyor. Çünkü o her şeyi önünde hazırta bulmuyor. Hayat için çabalaması gerektiğini biliyor.” (K2, Erkek, 49)

“Bence bizim çocukların suçu değil sadece. Annelerin de bizim de suçumuz var. Sen her şeyi onun önüne serersen demek ki kıymeti düşüyor bazı şeylerin.” (K3, Erkek, 41)

Erkek ebeveyn katılımcıların kadın ebeveyn katılımcılara göre çocuklarına ve çocuk yetiştirme metotlarına karşı daha eleştirel yaklaştığı saptanmıştır. Ancak hem erkek hem de kadın ebeveyn katılımcıların birkaçı hariç neredeyse hepsinin her eleştiriden sonra çocuklarından memnun olduklarını ve bütün eleştirilere rağmen yine de onları başarılı bulduklarını ifade ettikleri görülmektedir.

“Yine de oğlumdan memnunum. Çok istedim okumasını hayatı kolay olsun diye ama çok çalışkan bir çocuk. Kaç aydır Almanya’da. Bu kadar dayanacağını tahmin etmezdim. Ayrıca şu ana kadar asla kötü söz işitmedim onun hakkında. Köyde bir zararı olmadı.” (K4, Erkek, 48)

“Ama genel olarak çocuklarımdan memnunum beterin beteri var. Kötü alışkanlıkları yok bizlere saygı duyuyorlar ve çoğu zaman da sözümü dinliyorlar.” (K5, Kadın, 38)

“Oğlumdan çok memnunum, ne kadar tartışırsak tartışalım o çok iyi ve ahlaklı bir çocuk. Asla başkasına zararı dokunmadı. Neler var dışarda şükür diyorum.” (K2, Erkek, 49)

Ergen katılımcıların ise neredeyse hiçbirinin kendine karşı bir eleştiri yöneltmediğini görmekteyiz. Tablo 5’te yer alan tembellik eleştirisi sadece tek bir ergen katılımcı tarafından belirtilmiştir.

“Ben çok aşırı tembel biriydim ve asosyal sayılırım.” (K22, Kadın, 17)

Ergen katılımcılardan çokça tekrar edilen ve neredeyse bütünü tarafından ifade edilen tek eleştirinin ‘el-alem ne der’ konusu olduğu saptanmıştır. Ebeveynlerinin din konusunda çevreden etkilendikleri ve dini bilgilerinin yeterli olmadığını düşünmektedirler. Bu durum ergenlerin dini meselelerde samimiyet eksikliği ve toplumsal baskı hissetmelerine neden olmaktadır.

“Bunun sadece dinden dolayı olmadığını düşünüyorum bence köydekiler ne diyecek ve bana kötü gözler ile bakacak diye de endişeleniyor” (K18, Kadın, 17)

“Ama sanırım annem aşırı dindar bir hayat tarzı benimsememişti. Yani en azından bilgi tarafı eksik gibi. Sanki bazen sırf herkes öyle yapıyor diye yani etraftakilere göre o da yapardı.” (K22, Kadın, 17)

Bu samimiyet eksikliğinin sadece dini meselelerde ortaya çıkması ise ilginç bir bulgudur. Diğer çatışma konularında ergenlerin hiçbiri ebeveynin samimiyetsiz olduğunu belirtmemiştir. Aksine bazı durumlarda özellikle kişisel seçimlerde ergenlerin çoğunluğu ailelerinin fikirlerini önemsediklerini ve onların rehberliğinin önemini vurgulamışlardır. Giyim konusunda çatışma yaşayan ergen kadın katılımcılar giyim söz konusu olduğunda ailelerin dini bir sebepten değil toplum tarafından ayıplanma korkusu ve endişesi sebebiyle çatışma yaşadıklarını düşündükleri saptanmıştır. Erkek ergen katılımcılarda bu anlamda bir düşüncenin olmadığı görülmektedir.

2.3.Ergen ve Ebeveyn Arasındaki Çatışmaya İlişkin Bulgulara Dair Değerlendirme

Yunanistan’ın İskeçe bölgesinde yaşayan Müslüman ailelerinde ergen ve ebeveyn arasında yaşanan çatışmaların incelendiği ilk bölümde katılımcılar ile yapılan mülakatlar neticesinde elde edilen kodlamalar ve verilere göre bazı bulgular elde edilmiş ve bunların tekrarlanma sıklığı ve oranına göre beş tema oluşturulmuştur. Buna göre ergen ve ebeveynler arasında en çok çatışmaya yol açan sebepler en sık tekrar edilenden ez az tekrar edilenlere göre şu şekilde saptanmıştır;

- 1) Günlük rutinler
- 2) Teknoloji ve Sosyal medya
- 3) Ekonomik Sebepler
- 4) Okul ve Eğitim

5) El-alem Ne Der

Günlük rutinler kapsamında motor sürmek, makyaj yapmak, giyim, ev düzeni, kaliteli vakit geçirmek, yemek yeme konular görülmektedir. Günlük rutinlerin hem ebeveyn hem de ergenlerde en çok çatışmaya yol açan konu olduğu bulunmuştur. Ehliyetsiz motor sürmek ve ev düzenine dair çatışmaların erkek ergenler için; makyaj, giyim, kişisel bakım ve kaliteli vakit geçirmek gibi konuların kadın ergenler için ifade edildiği görülmüştür.

Çalışmamıza özgünlük katan temel bulgulardan bir tanesi ‘motor’ çatışmasıdır. Köyde yaşayan çocukların çok küçük yaşta ehliyetsiz motor sürmeye başladıkları ve bunun aileler bazında endişe yarattığı saptanmıştır. Bu durumun ise yaygınlık kazandığı ve ailelerin hoşnut olmasalar bile devam ettiği ve ettirildiği görülmektedir.

Bir diğer çatışma konusu ise teknoloji ve sosyal medya olarak saptanmıştır. Sosyal medya kullanımının çatışma sebebi olmasında ebeveynler tarafından zaman kaybı ve tembellik olarak görülmesi ve günlük sorumlulukların aksaması gibi nedenler olduğu görülmüştür. Ayrıca çok az katılımcının sosyal medyanın tehlikelerine ve çocuklardaki odak kaybına yol açtığını belirttikleri ve bu anlamda nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini bilmedikleri anlaşılmıştır. Bundan sonra ortaya konulan ekonomik ve okul ile eğitim çatışmalarının yukarıda belirtilen diğer çatışmalara nazaran çok daha az oranda ifade edildikleri görülmüştür. Ekonomik sorunların Yunanistan’da yaşayan Müslüman ailelerde aşırı bir çatışma oranına sahip olmamasıyla beraber ergen kadınlarda makyaj, giyim ve marka takıntısı olarak, ergen erkeklerde ise dışarı çıkma, motor ve benzeri konularda yaptıkları harcama olarak görülmektedir. Ayrıca ekonomik çatışmanın ergen kadınlarda ergen erkeklerinkine nazaran daha çok ifade edildiği saptanmıştır.

Çalışmamızın bir diğer önemli bulgusu ise babaların çalışmak için aileden uzakta olmak zorunda kalmaları ve bu durumun Müslüman ailelerde azınlığı değil maalesef ki çoğunluğu etkilediğinin saptanmasıdır. Çoğunlukla annelerin çocukların eğitimi, terbiyesi ve ailenin idamesinde öncü rol oynadığı görülmüştür. Bu durumun gündelik hayatta yaşattığı zorluklara üçüncü bölümde değinilecektir.

Yunanistan’ın Müslüman köylerinde kızlarda yüksek tahsil görme oranlarının erkeklere nazaran daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ebeveynlerin bilhassa babaların bundan dolayı endişe yaşadıkları ve bunun neticesinde hem kendilerine hem çocuklarına hem de eşlerine eleştirel yaklaşımlarına sebebiyet verdiği saptanmıştır.

'El-alem ne der' temasının ise din ile alakalı olduğu ve en az çatışmaya neden olan konular arasında zikredildiği görülmüştür. Bu da Yunanistan'ın İskeçe bölgesi köylerinde ikamet eden Müslüman ailelerde dinin ergen ve ebeveyn arasında şiddetli bir tartışma ve çatışma meselesi olmadığını göstermiştir. Ayrıca gündelik konular arasında çok nadir olarak namazlarda çatışma, namazların ertelenmesi ve unutulması gibi konular olduğu da saptanmıştır. Namazların eda edilmemesi yahut reddedilmesi gibi sorunların söz konusu olmadığı ifade edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında annelerin bu konuda şikayet ettikleri ergen çocuklarına bu minvalde bir alışkanlık kazandırmak istedikleri ve ibadetlerin aksamasında en büyük sebep olarak sosyal medya ve tembelliği gördükleri saptanmıştır. Ayrıca aşırı açık giyinme ya da aşırı makyaj yapmanın da çatışmaya yol açtığı görülmüştür. Giyim konusunun sadece aşırı açıklık ve aşırı abartılı olması durumunda hem ergen ve ebeveynler kapsamında problem olarak algılandığı ve bu durumun aynı zamanda hem dini hem toplumsal anlamda geçerli olduğu saptanmıştır. Giyim meselesinde yaşanan çatışmanın bire bir dinden kaynaklanmadığını ifade ettikleri görülmektedir.

Katılımcılar çatışmaları ifade ederken bunlardan dolayı hissettikleri duyguları ve bu çatışmalar hakkında düşüncelerini de beyan etmişlerdir. Ebeveynlerin genelde daha çok eleştiri yönelttikleri, babaların annelere nazaran daha çok eleştiri yaptıkları ve ergenlerin neredeyse hiç eleştirel tarzda yaklaşmadıkları saptanmıştır. Ebeveynlerin kendilerine dair yönelttikleri iki temel eleştiri olduğu görülmüştür. Bunlardan bir tanesi dini bilgi ve birikim iken diğeri de eğitim hayatlarından dolayı duydukları pişmanlıktır. Erkek ebeveyn katılımcıların kendilerini mesleki anlamda eleştirdikleri de saptanmıştır. Ebeveynlerin eşlerinin yetiştirme metotlarını eleştirdikleri saptanmış olsa da bunların oranlarının çok az olduğu ve bu eleştirinin olumlu anlamda yapıldığı görülmektedir. Annelerin ise özellikle eşlerin yurt dışında olması hasebiyle çektikleri zorlukları öne sürdükleri onun dışında çok fazla eleştiri yöneltmedikleri görülmüştür. Ergen katılımcılardan çokça tekrar edilen ve neredeyse bütünü tarafından ifade edilen tek eleştirinin ise ebeveynlerinin din konusunda çevreden etkilendikleri ve dini bilgilerinin yeterli olmadığı şeklindedir. Bunun ergenler tarafından samimiyetsiz bir durum olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu da ailelerin dini anlamda etki alanlarını düşürmektedir. Ancak ergenlerin dini konularda ortaya sürdükleri bu samimiyetsiz olma durumunun kişisel seçimlerde geçerli olmadığı anlaşılmıştır. Aksine birçok konuda ergenlerin çoğu, ailelerinin fikirlerini önemsediklerini ve onların rehberliğinin önemini anladıklarını gösteren ifadeler kullanmışlardır.

3. Ergen ve Ebeveynin Din ve Ahlak Algısına İlişkin Bulgular ve Değerlendirme

Ergen ve ebeveynlere yöneltilen “*Ahlak hakkında ne düşünüyorsunuz?*” ile “*Ahlaklı kişi kimdir?*” sorularına verdikleri yanıtlardan elde edilen bulgular neticesinde ahlakı algılama biçimlerine dair üç tema oluşturulmuştur. Bu temalar tablo 6’de gösterilmiş ve ahlakın görünümleri başlığında detaylı olarak incelenmiştir. Ayrıca katılımcılar ahlakın tanımlamasını yaparken kapsamına ve din ile olan ilişkisine de değinmişlerdir.

3.1.Ahlakın Görünümleri

Bu bölümde ergen ve ebeveynleri ahlakı tanımlama şekillerine ve ahlakı algılama biçimlerine değinilmiştir.

Tablo 5: Ahlakın Görünümlerine Dair

Ana Temalar	Alt Temalar	Ebeveyn	Ergen
Sosyal Konulara Atıf	Kul Hakkı/Hakkaniyet	10	7
	Zarar Vermemek	6	9
	Üzmemek	6	5
	Saygı	4	3
	Yardımlaşma	4	3
	Sade ve Uygun Giyim	4	1
	Gıybet Etmemek	2	2
Kişisel Konulara Atıf	Vicdan	4	2
	Üsluplu Davranış	4	3
	İnsanlık	3	2
	Merhamet	2	2
	Cesaret	-	1
	Mutluluk ve Huzur	1	-
Dini Konulara Atıf	Diğer Dinlere Karşı Saygı	-	4
	Sade ve Uygun Giyim	-	2
	Dini Kurallarına Uymak ve İtaat	2	1

Tablo 6’da görüldüğü üzere Yunanistan’ın İskeçe bölgesinde yaşayan ergen ve ebeveynlerin ahlaka yönelik ifadelerinden yola çıkarak üçlü bir kategorileştirme yapılmıştır. Ahlakın başkalarına karşı hak ve sorumluluklar etrafında algılandığı sosyal konulara atıflardan

oluşan birinci kategoride kul hakkı yememek, başkalarına zarar vermemek, başkalarını üzmemek, saygı, yardımlaşma, giyimde uygunsuzluk ve aşırılık ile gıybet etmemek gibi alt temalar saptanmıştır. Ahlakın kişinin sahip olması gereken erdemler olarak algılandığı kişisel konulara atıflardan oluşan ikinci kategorinin alt temaları vicdan, üsluplu davranış, insanlık, merhamet, cesaret, mutluluk ve huzur olarak saptanmıştır. Son kategori ise ahlakın din ile bağdaştığı dini konulara atıfların yapıldığı ve diğer dinlere saygı, giyimde uygunsuzluk ve aşırılık ile dinin kurallarına uyma ve itaat olarak saptanmıştır. Her bir kategori ana tamamızı oluşturmaktadır. Her ana temanın alt temalarını tekrarlanma sayıları ve oranlarıyla birlikte tabloda gösterilmiştir.

3.1.1. Sosyal Konulara Atıf

Sosyal etkileşimleri ve davranışları düzenleyerek toplumunun işleyişinde temel bir rol oynayan ahlak sosyal davranışı yönlendirmek için iyi ve kötü arasındaki farkı ortaya koyan bir dizi değeri, örtülü kuralları, ilkeleri ortaya koyar. Bu sosyal normlar kültürel gelenekleri ifade eder. Sosyal normlar, bireyin hem başkalarına hem de kendisine karşı ne yapması gerektiğine ilişkin yönergeleri tanımlar ve bu, sosyal olarak yapılandırılmış inançlarla oluşan ahlaki ilkeleri ifade eder. Her bireyin farklı sosyal ortamlarda edindiği bu ortak ilkeler o kültüre ya da topluma ait bir mirastır (Bentahila vd., 2021).

Katılımcıların ahlakın bu sosyal yönünü çok kez ifade ettikleri görülmüştür. Özellikle İslam kültürü içerisinde önemli bir yeri olan kul hakkı kavramı en çok tekrarlanan ahlaki ilke olarak saptanmıştır.

“Başkasının emeğini zayi eden başkasının hayatını hiçe sayıp her türlü zarar verenler. Bunlar ahlaksızın önde gidenleri...Elbette vardır ahlaklı olan iyi insanlar başkasının hakkına hukukuna riayet eden...” (K22, Kadın, 17)

“İlkinde kul hakkı var. Kul hakkını Allah affetmez sadece zarar verdiği kişi affeder.” (K1, Erkek, 47)

“...çalmak her yerde ahlaksızlık çünkü milletin sahip olduğu şeye yani benim malımı başkasının yok hakkı alsın, kul hakkı çünkü.” (K2, Erkek, 49)

“Çalmak kesin ahlaksızlık senin olmayan şeyi başkasını üzerek ve hakkına girerek alıyorsun.” (K7, Kadın, 37)

“Ahlaklı olan gıybet etmez başkasına zarar vermez ve edepli olur.” (K18, Kadın, 17)

Görüldüğü üzere başkasına ait olan bir malın çalınması, başka birine bile bile zarar vermek, kişinin emeğini zayi etmek gibi durumlar katılımcılar tarafında kul hakkı olarak ifade

edilmiştir. Ayrıca kul hakkının Allah tarafından bile affedilmediği ancak kişinin haksızlığa uğrattığı kişi ile yüzleşmesi gerektiği bilgisinin Yunanistan'daki ergen ve ebeveyn katılımcılar nezdinde yaygın olarak bilindiği de saptanmıştır. Zarar vermemek ve üzmemek gibi temalar aslında kul hakkı içerisinde yer almaktadır ancak katılımcıların çoğu kul hakkı terimini bire bir kullanmadıkları takdirde ahlaklı tanımlamak için zarar vermemek ya da üzmemek ifadelerini kullandıkları görülmüştür.

“Sana zarar veren senin canını acıtan başkasına da aynı acıyı zararı yaşatır. Bunun bilincinde olmak insanı ahlaklı yapar. Başkalarına karşı davranışlarımızda ölçülü olmak nerede nasıl davranılacağını bilmek de ahlaktır edeptir.” (K10, Kadın, 38)

“...düşünsene sen çalıştın çabaladın diğeri gelip senin malını aldı. Haksızlık bu, kul hakkı. Başkasına sen bile bile zarar veriyorsun ve onun emeğini ziyan ediyorsun.” (K9, Kadın, 40)

“Bana göre bir insan iyi davranışlar sergilemediğinde ve başka birileri ile dalga geçtiğinde ahlaksız oluyorlar başkasını üzüp ona zarar verdiklerinde ahlaksızlık oluyor...” (K19, Kadın, 16)

Ergen ve ebeveyn katılımcılar tarafından ahlak ile bağdaştırılan bir diğer kavram ise saygıdır. Özellikle anne-babaya ve büyüklere saygı duyulması gerektiği, hal hatır sormak, onların durumlarını kontrol etmek ve yolda görüldüğü takdirde onlara selam vermek gibi davranışların hem ergenler hem de ebeveynler nezdinde ahlaki davranışlar olarak görüldüğü saptanmıştır. Anne-babaya sabretmek de bu minvalde ele alınmıştır.

“Ahlak çok önemli. Büyüklere ve ailemize saygılı olmak, onlara selam vermek, bir şeye ihtiyacı olup olmadıklarını sormak.” (K14, Erkek, 17)

“Ahlaklı bir insan diğer insanlar tarafından daha çok seviliyor çünkü konuşurken ve onlara karşı davranışlarında dikkatli oluyor nasıl konuşacağını biliyor. Karşısındaki insana saygı gösteriyor. Onu kırmıyor yani edepli davranıyor.” (K22, Kadın, 17)

“Ahlak konusunda tam ne diyeceğimi bilemiyorum eğer yanlış anlamadıysam bence saygılı olmak gibi bir şey. Mesela yoldan geçerken yaşlı birisini görünce hal hatır soran ya da ilgilenen...” (K11, Kadın, 35)

Bir toplum içerisinde beraber yaşamının insana yüklediği görev ve sorumluluklar, yardımlaşma ve dayanışmayı vazgeçilmez bir ahlak prensibi kılmaktadır. İslam dini de

yardımlaşma prensibinin toplum nezdindeki önemini vurgulamakta ve Müslümanın ahlaki prensiplerinin merkezine yerleştirmiştir. Elde ettiğimiz verilen neticesinde yardımlaşmanın önemli bir ahlaki özellik olduğunu, köydekilerin birbirlerini kolladıkları ve her anlamda destekledikleri erkek ergen katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Ayrıca katılımcılardan bazılarının toplum nezdinde yardımlaşmanın önemine dair ifadeler kullandıkları görülmüştür.

“Ayrıca başkalarına yardım etmek özellikle biz köyde birbirimize sahip çıkarız destek oluruz. Başka köyler ile kavga çıktığında her zaman gider savunuruz birbirimizi. Arkadaşlarımızı yarı yolda bırakmayız gerekirse dayak yeriz.” (K14, Erkek, 17)

“Müslüman dediğinin başkalarına yardım eder. Zor durumda olana yardım eli uzatmayana ahlaklı denir mi? Düşmanın bile olsa zorda olana yardım edersin. Biz böyle öğrendik.” (K4, Erkek, 48)

Katılımcıların gıybet etmeyi ve başkaları hakkında hakaretvari konuşmayı sadece ahlaki bir durum olarak ele almadıkları aynı şekilde dini anlamda günah olarak da niteledikleri saptanmıştır. Özellikle ergen ebeveynlerin dindar kişilerin bu tür davranışlarına tepki gösterdikleri tespit edilmiştir.

“Dininin istediği şeyleri yapan ama çok ahlaksız davrananlar var. Ya da başkasının arkasından hep konuşanlar. Bazen herkes onlar gibi yaşaması lazım diye düşünüyorlar oysa farklı farklı insan var dünyada ve hepsinin kendilerine göre inançları ve kuralları var. Dinde gıybet haram değil mi? Başkası dine uygunsuz davranıyor diye onlarda aynısını yapıyorlar.” (K16, Kadın, 16)

“Bana göre bir insan iyi davranışlar sergilemediğinde ve başka birileri ile dalga geçtiğinde ahlaksız oluyorlar. Başkası hakkında gıybet ettiğinde ya da dedikodu yaptığında da günaha giriyor.” (K19, Kadın, 16)

Ebeveyn katılımcılar uygunsuz giyim konusunu toplumsal sonuçları dikkate alarak ahlaksız olarak ele aldıkları tespit edilmiştir. Ebeveynler nezdinde toplumsal baskının daha ağır olduğu ve toplumsal baskıdan daha çok etkilendikleri saptanmıştır.

3.1.2. Bireysel Konulara Atf

Ahlaken değerli görülen ve bulunduğu kişiyi üstün kılan huy ve davranışlar erdemdir. İslam dininde her Müslümanın bu erdemlere uygun olarak huy, davranış ve karakter edinmesi beklenmektedir. Müslümanın bu erdemleri benimseyip içselleştirerek kendi şahsında erdeme dönüştürme çabası o kişiyi İslam'da üstün ahlak sahibi konumuna getirecektir.

Katılımcılardan elde edilen veriler ışığında ergen ve ebeveynlerin ahlaklı bir bireyi işaret eden temel karakteristik özelliklerinden birincisinin vicdan olduğu saptanmıştır.

“Bu adamın kıldığı namazı Allah ne yapsın. Vicdansız ahlaksız adam. İşte kimisi namazları kaçırmaz böyle ahlaksız olur kimisi de vicdanlı başkasına zarar vermeyen ama belki de daha az dindar olur.” (K4, Erkek, 48)

“Eğer iyi bir insansa o zaman her şey daha kolay, niyet önemli, içinin güzel olması. O en dipte olan bir şey var oranın temiz olması belki merhamet belki vicdan.” (K12, Erkek, 15)

“Vicdansız merhametsiz biri ise kim ne yapsın o kişiyi. Vicdan insanı insan yapan şeydir. Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapmamak.” (K6, Kadın, 45)

“Canlılara ister insan olsun ister hayvan olsun göz göre göre eziyet eden vicdansızların hepsi hem ahlaksızdır hem insan değildir. Hiç mi merhameti yok!” (K11, Kadın, 35)

Görüldüğü üzere katılımcılara göre vicdan ve merhamet kişinin ahlaklı ve iyi insan olduğunu gösteren huylardır. Bu huyların kişide bulunmadığı takdirde dini inançlarının yahut dindarlık seviyelerinin çok önemsenmediği saptanmıştır. Özellikle Müslümanın hayvanlara veya canlılara eziyet ettiği takdirde Allah'ın onun ibadetini bile kabul etmeyeceğini belirten katılımcının vicdanı ve merhameti çok üstün faziletler olarak gördüğünü gösterir.

Ahlakın ayrıca kişinin etrafı ile iletişim kurarken konuşma hareketler etme tarzı olarak ifade edildiği saptanmıştır. Özellikle küfretmemek, diğerine hakaret etmemek, konuşmada ve hareketlerde dengeli olmak gibi alt başlıkların katılımcıların yanıtlarında sıkça rastlanılmıştır.

“Ahlak bir kişinin üslubu, saygısı davranışları kısacası sergilediği hareketlerdir.” (K7, Kadın, 37)

“Başkalarına karşı davranışlarımızda ölçülü olmak nerede nasıl davranılacağını bilmek de ahlaktır edeptir.” (K10, Kadın, 38)

Katılımcıların bazıları birçok meziyet, huy ve davranış biçimi sıraladıktan sonra bunları iyi insan olmak ya da insanlık olarak özetledikleri görülmüştür. İyi insan olmada özellikle merhametin ve vicdanın büyük öneme sahip olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca iyilik yapan, hak ve hukuka riayet eden, kandırmayan, zarar vermeyen gibi davranışlar da iyi insan olmak için gerekli olan temel unsurlar ifade edildiği saptanmıştır. İyi olan insan ahlaklı olan insandır, ahlaklı olan insan iyi insandır önermesini burada görebilmekteyiz.

“İçkisi, kumarı olmayan işinde gücünde kendi ailesinin iyiliğini düşünen çalmayan başkasının malına mülküne göz dikmeyen iyi bir insan olmaya çalışan insan bana göre ahlaklı olandır...” (K1, Erkek, 47)

“...ahlak insanlık ile alakalı bir şey ve bazen görüyoruz Yunanlılar var Müslüman değil ama çalmıyor, millet kandırmıyor.” (K8, Kadın, 37)

“Vicdansız merhametsiz biri ise kim ne yapsın o kişiyi. Vicdan insanı insan yapan şeydir. Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapmamak.” (K6, Kadın, 45)

Çalışmamızda ilginç olan iki ahlak tanımı saptanmıştır. Cesaret ve mertliği ahlaklı kişide bulunması gereken meziyetler olarak ifade eden erkek ergen katılımcı ile ahlaklı kişinin kendi huzuru ve mutluluğu olarak ifade eden erkek ebeveyn katılımcı. Cesaretin ve mertliğin gerçek bir manada bir ahlak için gerekli olduğu, korkaklık durumunda kişinin çok kolay bir şekilde ahlaksızlık yapabileceği ifade edilmiştir.

“Ahlak yalan dolanı olmayan cesaretli ve mert kişilerde olur. Korkak olan insan her türlü ahlaksızlığı yapar kendi paçasını kurtarmak için.” (K13, Erkek, 16)

İlk bakışta ahlakı mutluluk ve huzur olarak tanımlamanın ahlaklı olan insanın huzurlu olması ve ahlaklı neticesinde mutluluğa ulaşması gibi düşünülebilir. Ancak katılımcının ahlak mutluluktur önermesiyle, kişinin hayatta her istediğini yapması her durumda istediğini elde etme adına çabalaması, “savaşta her şey mübahtır” düşüncesini kastettiği görülmüştür. Katılımcının bu durumu ‘insanın sonuçta bir nefsi var, orayı da doyurmak lazım’ ve ‘ahlak herkese göre değişiyor ama çoğu insan bunun farkında değil’ ifadeleri ile ortaya koyduğu görülmüştür.

“Ahlak kişinin kendi mutluluğu ve huzurudur bence.” (K2, Erkek, 49)

3.1.3. Dini Konulara Atf

Ahlak ile dinin ilişkisi söz konusu olduğunda aslında bu iki olgunun iç içe girdiğini ve birbirinden ayrılmaz parçalar olduklarını görmekteyiz. Bu durumun en bariz örnekleri katılımcıların hem sosyal hemde bireysel konulara atf yaparken mensubu oldukları İslam dininin güzel ahlak ve faziletli erdemlerini ortaya koymuş olmalarıdır. Bunları ortaya koyarken kendi ifadelerinde dine çok az atf yapmalarına rağmen İslam kültürü içerisinde öğrendikleri terminolojiyi kullanmaları ve bu tür davranışları kul hakkı, hakkaniyet, ayıp, günah gibi kavramlara açıklamaya çalışmaları dinin kültür içinde edindiğı güçlü yeri göstermektedir.

Bu bölümde katılımcıların özellikle bire bir dine atf yaptıkları ve ahlak ile bağdaştırdıkları bazı kavramlar ele alınmıştır. Ergen ve ebeveyn katılımcılardan çok azı kişinin mensup olduğı dinin kurallarına uymama davranışını ahlaksızlık olarak gördükleri saptanmıştır. Bir inancı kişinin kendi rızası ile kabul etmesi durumunda o kişinin o inancın kurallarına uymamasının kişinin kendisine ve Allah'a karşı ahlaksızlık olarak ifade edildiğı görülmektedir.

“Onu yaratanın ve ona hayat verenin kurallarına uymayan kişi bana göre ahlaksız eğer inançlıysa çünkü inandığı şeyin aksini yapıyor.” (K8, Kadın, 37)

“Allah'ın dediğini bile bile göz göre göre yapmamak da ahlaksızlık özellikle inanıyorsan. Allah'a karşı ahlaksızlık yapıyorsun.” (K3, Erkek, 41)

Aşırı açık ve uygunsuz giyinmenin de günah olması hasebiyle ahlaksızlık olarak algılandığı saptanmıştır. Bu durumun erken ergenler tarafından ortaya konulduğu görülmüştür. Kadın ergen katılımcıların giyimi daha çok kişisel olarak algıladıkları ve dini bir çerçevede ele almadıkları saptanmıştır.

“Uygunsuz giyinmek kesinlikle günah. Bunu ister ahlaksız olarak görelim ister görmeyelim. Günah olduğunu bile bile yapan ise o zaman ya inanmıyor ya da takmıyor” (K15, Erkek, 15)

Ergenler katılımcıların başka dinlere saygı gösterilmesi gerektiğini önemsedikleri ve bunun ahlaki bir ilke olduğunu kabul ettikleri saptanmıştır. Özellikle karşıdakinin böyle bir ortamda doğduğu, dinlerin çok olduğu ve her kişinin aynı bilgilere vakıf olmadığı gibi sebepler ergenlerin daha anlayışlı davranmasına yol açmaktadır. Ergen katılımcıların Müslüman

olmayan bireyler ile daha çok iletişime geçtiği ve bazılarının Yunanlı olan arkadaşlarından bu minvalde etkilendikleri de görülmüştür.

“*Ahlak başkasının dinine de saygı duymak demek. Mesela bana Müslüman olduğum için saygı duyan Yunanlı arkadaşım var. Ne zaman yemeğe çıksak mutlaka domuz olmayan ya da içki satılmayan yerleri seçiyor.*” (K17, Kadın, 16)

“*Ama çok dindar insanlar ibadet etmeyen insanlara karşı çok saygısız ve düşüncesiz konuşuyorlar ve onları bazen yargılıyorlar. Bence diğer insanların inanışlarına ve ibadet etme şekline saygılı olmak lazım. Çünkü o bilmiyor ya da öğrenmemiş olabilir.*” (K21, Kadın, 18)

3.2.Ahlaka İlişkin Düşünceler

Ergen ve ebeveynlere yöneltilen “*Ahlak hakkında ne düşünüyorsunuz?*” ile “*Ahlaklı kişi kimdir?*” sorularına verdikleri yanıtlarda ahlakın kapsamına dair veriler elde edilmiştir. Özellikle ahlakın göreceli mi yoksa her yerde aynı şekilde geçerli olan kuralları mı içerdiği bu bölümde incelenmiştir.

3.2.1. Ahlak Görecelidir Algısı

Kültür, normatif olana ilişkin paylaşılan bilgi anlayışlarını çerçeveler. Etik kurallar ve sosyal normlar insan kültüründen oldukça farklıdır ve bunlardan bazıları zorunlu yaptırımlarla desteklenir. Bu nedenle, bu kurallar ve standartlar kültürel olarak öğrenilen bilgiye bağlı olabilmektedir (Saucier, 2018).

Ergen ve ebeveynlerin ahlakı tanımlarken ahlakın göreceliğine değindikleri saptanmıştır. Dünyada çok farklı kültürlerin varlığı, kişinin yaşadıkça tecrübe ettiği farklı bakış açıları ve yaşam biçimleri insanı ister istemez ahlakın değişken olabileceği fikrine götürmektedir. Katılımcıların kimin ahlaklı olup olmadığı sorusuna karşın tereddütlü cevaplar vermelerinin en bariz sebebi ahlakın göreceli olduğu fikrine sahip olmalarıdır.

“*Ahlak değişken de olabiliyor toplumdaki tabii çoğu kişi bunun farkında değil.*” (K2, Erkek, 49)

“*Sadece Müslümanlar ahlaklı diyemem ancak bazen ahlaka farklı yerden bakarız.*” (K6, Kadın, 45)

Ergen katılımcıların dini inançları da çok nadir de olsa değişken ve göreceli gördükleri saptanmıştır. Varlığı bilinen binlerce dinin her birinin farklı kurallar içermesi ve kişinin hangi dine mensup olacağını bilememesi gibi düşünceler ergenin ahlakı da göreceli ve değişken görmesine neden olduğu görülmektedir.

“Bazen herkes onlar gibi yaşaması lazım diye düşünüyorlar oysa farklı farklı insan var dünyada ve hepsinin kendilerine göre inançları ve kuralları var.” (K16, Kadın, 16)

“Birçok din var mesela. Hepsinin de farklı inançları ve yaşam tarzları var. Ondan bence herkes kendi bulunduğu dine ve kültüre göre yargılanmalı. Sonuçta adam kendisi bunu seçmedi.” (K18, Kadın, 17)

“Hangi dine göre ama giyinmek? Belki Hristiyan dinine göre ful kapanmak gerekmiyordur. Ama mesela ben Müslümanım o zaman herkes kendi kültürüne baksın” (K2, Erkek, 49)

3.2.2. Ahlak Evrenseldir Algısı

Ergen ve ebeveyn katılımcılara örnek olay sorusu verilmiştir. Çalmak ve uygunsuz giyim arasında hangi durumun ahlaksızlık olduğunu ve nedenlerini ifade etmeleri istenilmiştir. İlginç bir şekilde katılımcıların yüzde doksanının çalmak fiilinin kesinlikle ahlaksızlık olarak gördükleri saptanmıştır.

“Çalmak bariz olan bir zarar. Sonuçları direkt olarak hissediliyor ve görülüyor. Ondandır ki bütün devletler bunu bir suç olarak kabul ediyor ve cezalandırıyor.” (K3, Erkek, 41)

“Çalmak da değişebilir bazı kültürlerde ama bence çoğunluk bunun kötü bir şey olduğunu ve yasak olduğunu bilir. Çünkü başkasının malını almak ona acı verir.” (K22, Kadın, 17)

“İnsanların bence çoğuna sorsak der ki çalmak kötü ama giyim için onu demez. Bu da çalmanın herkes tarafından ahlaksız görülmesi demektir.” (K6, Kadın, 16)

“Bu dünyada kim olursa olsun sen birine zarar verirsen ya da o kişiye kötülük yaparsa bunu hisseder. Ama Suudi Arabistan’a gidip rengarenk kısa bir etek giyersen kötü muamele görürsün o zaman ilk durum herkes için geçerli demek ve herkes bunu ahlaksız olarak bulacaktır.” (K21, Kadın, 18)

Katılımcıların çalmak eyleminden acı, zarar ve haksızlık gibi herkes tarafından tanımlanabilen ve bariz olarak hissedilip görülebilen sonuçlarının ortaya çıktığını söylemişlerdir. Bu hislerin evrensel olduğu ve bundan dolayı bunun bariz bir şekilde evrensel ahlak kuralları içerisinde değerlendirilebileceğini düşündükleri saptanmıştır. Bu bulgu Eliot Turiel'in sosyal alan teorisinde ortaya koyduğu ahlaki alanın tanımlamasıyla bire bir uymaktadır. Ancak katılımcıların ahlakı sadece bu alana sığdıramadıkları, ahlakın dini ve toplumsal olan yönünü görmezden geledikleri yukarıdaki bütün başlıklarda ele alınan verilen neticesinde anlaşılmaktadır.

3.3. Din ve Ahlak İlişkisi

Katılımcılara yöneltilen “*Sizce ahlak ve din arasındaki ilişki nedir?*” ve “*Ahlak ve din aynı şeyler midir?*” soruları ile din ve ahlak arasındaki ilişkinin incelenmesi ve Yunanistan'ın İskeçe bölgesinde yaşayan Müslüman ergen ve ebeveynlerin din ve ahlakı birlikte algılama biçimlerine dair fikirlerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Katılımcıların yanıtlarına göre dört tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 6: Din ve Ahlak İlişkisine Dair Algılamalar

	Ebeveyn	Ergen
Dindar (Müslüman) Ahlaklı Olmak Zorunda	10	8
Dindar (Müslüman) Ahlaksız Olabilir	9	7
Müslüman Olmayan Ahlaklı Olabilir	4	7
Müslüman Olmayan Ahlaksız Olabilir	4	4

Tablo 8'de görüldüğü üzere katılımcıların din ve ahlak ilişkisini açıklamak için dindar kişinin ahlak ile ilişkisini ön plana koydukları görülmüştür. Ahlak ve dinin ayrılmaz bir parça olduğunu bilen Müslümanların aynı durumun ahlak ve dindar kişi için geçerli olmadığını farkettiler saptanmıştır. Bundan dolayı direkt olarak dini ahlak ile ele almaktansa dindar bireyi ahlak ile ilişkilendirmeyi daha uygun bulmuşlardır.

Dindarlık kişinin dini kuralları ve dini değerler etrafında oluşan hayat tarzını benimseyip yaşamasıdır. Kişinin kendisine, başkalarına karşı görev ve sorumluluklarını yerine

getirmesi ise ahlak olarak tanımlanmaktadır (Çetin, 2021). Bu tanımların ise tamamıyla doğru olduğunun yahut dindarlığın ve ahlakın her boyutunu ve yönünü kapsamadığının söylenmesi imkansızdır. Bu tür kavramların tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi çok zordur. Ahlakı kendimize ve başkalarına karşı sorumluluklarımız olarak ele alabilirken bu tanıma özellikle Müslümanlar Allah'a karşı olan sorumluluklarımızı da yerine getirmek eklemesini yapabilirler.

3.3.1. Dindar (Müslüman) Ahlaklı Olmak Zorundadır Algısı

Ergen ve ebeveyn katılımcıların büyük bir çoğunluğu dindar Müslümanın ahlaklı olması gerektiğini düşündükleri görülmüştür. İslam'ın ahlakı öngördüğü ve ahlaki değerleri yüksek erdemli bir toplum inşa etmeye çalıştığı bundan dolayı da gerçek anlamda dindar olanın bu minvalde ilerlemesi gerektiği düşünülmektedir. Müslüman olanın ahlaksız olması ya da olmaması mümkün olmakla beraber katılımcılar ahlakı İslam içerisinde bir zorunluluk olarak addetmişlerdir.

“Ama kesin olan şey dindar kişinin yani Müslümanın ahlaklı olması şarttır.” (K2, Erkek, 49)

“Ahlak İslam'ın olmazsa olmazı. Ahlak olmadan din düşünülemez. İslam'ın en bariz vizyonlarından birisi de ahlaki bir toplum ve kişiler yetiştirmek. Bunu hem Kur'an'dan hem Peygamber'in hayatından anlıyoruz.” (K3, Erkek, 41)

“Kişi dini olmadan olmaz, ahlakı olmadan da olmaz. İslam dini ahlaka önem veriyor... bunlar güzel ahlak demek. Dindar olmak da bence böyle olmak gerekir ama dindar olmayan da böyle olabilir.” (K5, Kadın, 38)

“Bu soru hakkında pek emin değilim ama bence dindar birisi ahlaklı olması lazım” (K9, Kadın, 40)

Katılımcıların ahlakı İslam'ın tamamlayıcı bir parçası olarak gördükleri, ahlaki değerlerin olmadığı bir dinin eksik olacağını ifade ettikleri görülmüştür. Ahlakın tek başına varlığının mümkün olduğu ancak dinin ahlaki bir yapıya sahip olmasının mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir. Dindar olanın ahlaklı olması doğal olandır.

“Ahlak yoksa din eksik kalır bence ikisi birbirini tamamlıyor.” (K10, Kadın, 38)

“Din olmadan ahlak olur ama ahlak olmadan din olmaz bence dindar olan zaten ahlaklı olması lazım. Mesela Müslüman olan yalan söylememeli ve çalmamalı çünkü kurallar böyle.” (K15, Erkek, 15)

3.3.2. Dindarın (Müslüman) Ahlaksız Olması Mümkün Algısı

Katılımcılar dindar olan kişinin ahlaksız olmasının mümkün olabileceğini öne sürerken özellikle dindarlıktan kasıtlarının ibadet boyutu olduğu görülmüştür. İbadetlerin kişiyi ahlaklı kılmadığı ve ahlaksızlıklardan alıkoymadığı durumları örnek göstermişlerdir.

“Birde bakıyorsun dindar 5 vakit namaz kılan birisi her türlü pislği ahlaksızlığı yapıyor.” (K1, Erkek, 47)

“Birisi vardır namaz kılar dininin gereğini yapar ama ahlak konusunda zayıftır.” (K11, Kadın, 35)

Ayrıca Müslümanların camiye gitmesi, dış görünüşü ve ibadetleri gibi davranışlarının ahlaki boyutu göstermediğini ifade etmişlerdir. Dindarlığın bilgi, duygu ve inanç boyutlarının ise hiçbir katılımcı tarafından ahlak ile bağdaştırmadığı saptanmıştır.

“Hep camiye gidip ahlaksızlık yapanlar var, insanları kandıranlar var. Haksızlık yapan diğerlerinin duygularını düşünmeyen var.” (K12, Erkek, 15)

Dindarın ahlaksız olabileceğini ileri sürenler genellikle Müslüman olup ibadetlerini yerine getirenler arasında başkalarının hakkına riayet etmeyen ya da davranışlarında ve konuşmasında başkalarına maddi-manevi zarar verenlerin bulunması örneğini sıkça ileri sürmüşlerdir. Bu tür kişilerin toplumda varlığı katılımcıları ahlaki olan kişi ve dindar olan kişi arasında ayırım yapmaya ittiği görülmüştür.

“Birisi vardır namaz kılar dininin gereğini yapar ama ahlak konusunda zayıftır. Başkası vardır davranışlarında konuşmasında ahlaklıdır ama dini konularda zayıftır. Kimisi vardır Müslüman ama ağızından küfür düşmez” (K11, Kadın, 35)

3.3.3. Müslüman Olmayanın Ahlaklı Olması Mümkün Algısı

Allah’a inanmayan birinin ahlaki prensiplere sahip olup olmadığına dair katılımcıların düşünceleri değişkenlik göstermiştir. Ergen katılımcıların büyük bir oranı Müslüman olmayanın ahlaklı olabildiğini ifade ettikleri ve bu anlamda kendi tecrübelerini aktardıkları görülmüştür.

“Din ve ahlak aynı şey değil çünkü bazı insanlar Müslüman olmadığı halde daha ahlaklı ve daha düşünceli davranabiliyorlar.” (K19, Kadın, 16)

“Annem okulda çok fazla Yunanlılar ile takılmamı istemiyordu. Onlardan kötü anlamda etkilenirim diye ama mesela okuldaki Türk arkadaşlarım daha berbattı. Yunanlı bir arkadaşım beni evine davet etmişti. Yemeğe baktım benim etimi ayrı almış, işte bana alkol kullanırmıyor falan. Ondan ahlakın din ile alakası olmayabilir bazen” (K14, Erkek, 17)

Müslüman olmayanların başkalarına dair sorumluluklarını yerine getirmeleri ve başkalarının hak ve hukukuna riayet etmeleri katılımcılar tarafından ahlaklı kişiler olarak nitelendirildiklerini görmekteyiz. Bu durum ahlaklı hak ve sorumluluk olarak tanımlayanlarda görülmüştür. Hak ve sorumluluk bilincine sahip olan her bireyin ahlaklı olarak görüldüğü saptanmıştır.

“Dini hassasiyeti olmayan bazılarının insanın hak ve sorumluluklarına karşı çok hassas olması görülebiliyor yahut vicdanı çok hassas olan ateistler olabiliyor.” (K3, Erkek, 41)

“...ahlak insanlık ile alakalı bir şey ve bazen görüyoruz Yunanlılar var Müslüman değil ama çalmıyor, millet kandırmıyor.” (K8, Kadın, 37)

3.3.4. Müslüman Olmayanın Ahlaksız Olması Mümkün Algısı

Katılımcıların Müslüman olmayanın ahlaksız olabileceğini ifade ettikleri ancak bu anlamda hiçbir örnek yahut tecrübe belirtmedikleri saptanmıştır. Genelde Müslüman olmayan ahlaklı olabilir ya da tam tersi demekle yetinmişlerdir. Ancak katılımcılardan sadece iki tanesinin Müslüman olmayanın ahlaklı olabileceğini ancak bu ahlakın gerçek anlamda değil dış görünüşte olan bir ahlak çeşidi olduğunu belirtmeleri ilginçtir.

“...dindar olmayan dine inanmayan birisi bence pek de ahlaklı olamaz gibi geliyor bana Allah’a inanmayan ondan korkmayan her istediğini yapar her türlü şey ondan beklenir. Allah’a inanmak insanı kontrolde tutar yani ahirette hesabını verecek.” (K9, Kadın, 40)

Görüldüğü üzere katılımcı Allah’ın varlığını ve bir yüce varlık tarafından kontrolün mevcudiyetini ahlakın gerekli ve zorunlu bir parçası olarak öne sürmektedir. Kişinin gerçek anlamda sarsılmaz bir ahlaka ve ahlaki ilkelere sahip olması bu kontrol mekanizması bağlıdır.

“Allah’a inanmayanın ahlaklı olması bana göre pek mümkün değil. Evet başlangıçta ahlaklı tavırlar sergileyebilir ya da genel olarak ahlaki değerlere önem veriyor olabilir

ama gün gelir işine gelmez değiştirir hepsini. Bunu denetleyen birisi ve bunları belirleyen Allah yoksa bence çok da sağlam ahlak olmaz” (K14, Erkek, 17)

3.4. Ergen ve Ebeveynin Din ve Ahlak Algısına İlişkin Bulgulara Dair Değerlendirme

Yunanistan’ın İskeçe bölgesinde yaşayan Müslüman ailelerinde ergen ve ebeveynlerin ahlakın tanımına, kapsamına ve din ile ilişkisine yönelik algıların incelendiği ikinci bölümde katılımcılar ile yapılan mülakatlar neticesinde elde edilen kodlamalar ve verilere göre bazı bulgular elde edilmiş ve bunların tekrarlanma sıklığı ve oranına göre üç başlık oluşturulmuştur. Ahlakın görünümünün incelendiği ve sadece katılımcıların ahlakı tanımlamaları üzerinden ilerleyen ilk bölüm üç ana tema halinde ele alınmıştır.

- 1) Ahlakın başkalarına karşı hak ve sorumluluklar etrafında algılandığı sosyal konulara atıflardan oluşan birinci temanın alt konuları ise kul hakkı yememek, başkalarına zarar vermemek, başkalarını üzmemek, saygı, yardımlaşma, giyimde uygunsuzluk ve aşırılık ile gıybet etmemek olarak saptanmıştır.
- 2) Ahlakın kişinin sahip olması gereken erdemler olarak algılandığı bireysel konulara atıflardan oluşan ikinci temanın alt konuları vicdan, üsluplu davranış, insanlık, merhamet, cesaret, mutluluk ve huzur olarak saptanmıştır.
- 3) Ahlakın din ile bağdaştığı dini konulara atıfların yapıldığı üçüncü temanın alt konuları diğer dinlere saygı, giyimde uygunsuzluk ve aşırılık ile dinin kurallarına uyma ve itaat olarak saptanmıştır.

Katılımcıların ahlakı tanımlarken en çok sosyal yönünü ifade ettikleri ve kul hakkı/hakkaniyet kavramlarının en çok tekrarlanan ahlaki ilke olduğu saptanmıştır. Başkasına ait olan bir malın çalınması, başka birine bile bile zarar vermek, kişinin emeğini zayi etmek gibi durumlar katılımcılar tarafında kul hakkı olarak ifade edilmiştir. Kul hakkının bir parçası olan başkalarına zarar vermemek ve üzmemek gibi kavramları ise çoğu zaman ayrı olarak belirttikleri görülmüştür.

Ergen ve ebeveyn katılımcıların saygı olgusunu anne-babaya ve büyüklere saygı duyulması gerektiği, hal hatır sormak, onların durumlarını kontrol etmek ve yolda görüldüğü takdirde onlara selam vermek, anne-babaya sabretmek gibi örneklendirmeler ile ahlak ile

bağdaştırdıkları görülmüştür. Yardımlaşma ve dayanışmanın vazgeçilmez bir ahlak prensibi olduğu elde ettiğimiz verilen neticesinde yardımlaşmanın sosyal hayatın işlerliğini sağlamak bakımından dini ve ahlaki bir görev olduğunu hem ergen hem de ebeveyn katılımcılar tarafından ifade edildiği saptanmıştır. Ergen katılımcıların uygunsuz ve aşırı giyimi dini açıdan ele alırken, ebeveynlerin toplumsal sonuçlarını dikkate aldıkları görülmüştür. Toplumsal beklenti ve baskıların ebeveynler tarafından ergenlere nazaran daha çok önemsendiği saptanmıştır.

Bir diğer bölüm ahlaken değerli görülen ve bulunduğu kişiyi üstün konuma götüren huy ve davranışlardır. Katılımcıların ahlaklı bireyi betimlerken bu erdemleri sıkça dile getirdikleri saptanmıştır. Hem ergen hem de ebeveynlerin en çok dile getirdiği erdemlerin başında vicdan gelmektedir. Vicdan ve bağlantılı olarak merhamet kişinin ahlaklı ve iyi insan olduğunu gösteren huylar olduğu görülmüştür. Bu faziletlerin kişide bulunmadığı takdirde dini inançlarının yahut dindarlık seviyelerinin çok önemsenmediği saptanmıştır. Küfretmek, diğerlerine hakaret etmek, konuşmada ve hareketlerde aşırılığa kaçmak gibi davranışlar katılımcılar tarafından ahlaksız davranışlara örnek gösterilmiştir. İyilik yapan, hak ve hukuka riayet eden, kandırmayan, zarar vermeyen ve ölçülü davranışlara sahip olan bireyleri ise ahlaklı davranış ve iyi insan olarak niteledikleri görülmüştür. İyi insan ile ahlaklı insan arasında doğru orantı olduğu görülmektedir.

Katılımcıların dine atıf yaptıkları ve ahlak ile bağdaştırdıkları bazı kavramlar ele alınmıştır. Ergen ve ebeveyn katılımcılardan çok azının, kişinin mensup olduğu dinin kurallarına uymama davranışını ahlaksızlık olarak gördükleri saptanmıştır. Bir inancı kişinin kendi rızası ile kabul etmesi durumunda o kişinin o inancın kurallarına uymamasının kişinin kendisine ve Allah'a karşı ahlaksızlık olarak ifade edildiği görülmüştür. Erken ergen katılımcıların aşırı açık ve uygunsuz giyinmenin günah olması hasebiyle ahlaksızlık olarak algıladıkları saptanmıştır. Kadın ergen katılımcıların ise giyimi daha çok kişisel alan içinde ele aldıkları ve bireysel seçim olarak algıladıkları yani dini kurallar çerçevesi içinde ele almadıkları saptanmıştır.

Ergen katılımcıların başka dinlere saygı gösterilmesi gerektiğini önemsedikleri ve bunun ahlaki bir ilke olduğunu kabul ettikleri saptanmıştır. Ergenlerin ebeveynlere nazaran Müslüman olmayan bireyler ile daha sıkı ilişkiler kurduğu düşünülmektedir. Özellikle bir mesleği olmayan ve neredeyse hiç Yunanlının ikamet etmediği köylerde hayatlarını sürdüren

ebeveyn kadınların kendi kültürleri dışındaki kişiler ile sıkı arkadaşlık ilişkiler kurmadıkları saptanmıştır. Erkek ebeveynlerin ise meslekleri icabı kendi kültürleri dışındaki kişiler ile daha sıkı iletişim kurdukları görülmüştür.

Ergen ve ebeveyn katılımcıların ahlakı tanımlarken ahlakın göreceliğine ve değişkenliğine değindikleri saptanmıştır. Katılımcıların ahlaklı olan kişiyi tanımlamada çektikleri zorluk ahlakın çeşitlilik arz edebileceği fikrinden kaynaklandığı saptanmıştır. Ergen ve ebeveyn katılımcıların ahlakı tanımlarken ahlakın göreceliğine ve değişkenliğine değindikleri saptanmıştır. Katılımcıların ahlaklı olan kişiyi tanımlamada çektikleri zorluk ahlakın çeşitlilik arz etmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Ayrıca ergen katılımcıların dini inançları nadir de olsa değişken ve göreceli gördükleri saptanmıştır. Katılımcıların ahlakın göreceli olduğunu, her toplum için aynı kuralların geçerli olamayacağını ifade etmelerine rağmen toplumsal anlamda ahlakın yine de önemli olduğunu ve her bireyin kendi toplumunda bulunan ahlaki prensiplere uymaya çalışması gerektiğini düşündükleri saptanmıştır.

Katılımcıların yüzde doksanının çalmak eyleminin acı, zarar ve haksızlık gibi bariz olarak hissedilip görülebilen sonuçlarının olduğunu ifade etmişlerdir. Bu hislerin evrensel olduğu ve bundan dolayı bunun bariz bir şekilde evrensel ahlak kuralları içerisinde değerlendirilebileceğini düşündükleri saptanmıştır. Bu bulguların Eliot Turiel'in sosyal alan teorisinde ortaya koyduğu ahlaki alanın tanımlamasıyla uyduğu saptanmıştır. Ancak katılımcıların ahlakı sadece bu alana sığdıramadıkları, ahlakın dini ve toplumsal olan yönünü görmezden gelemedikleri ve ahlakı dini yaşantının bir parçası olarak gördükleri saptanmıştır. Ahlak ve dinin ayrılmaz bir parça olduğu ve Müslümanların ahlaklı olması gerektiğini düşündükleri saptanmıştır. İslam'ın ahlakı öngördüğü ve ahlaki değerleri yüksek erdemli bir toplum inşa etmeye çalıştığı bundan dolayı da gerçek anlamda dindar olanın bu minvalde ilerlemesi gerektiği düşünülmektedir. Müslüman olanın ahlaksız olması ya da olmaması mümkün olmakla beraber katılımcılar ahlakı İslam içerisinde bir zorunluluk olarak addetmişlerdir.

Katılımcıların ahlakı İslam'ın tamamlayıcı bir parçası olarak gördükleri, ahlaki değerlerin olmadığı bir dinin eksik olacağını ifade ettikleri görülmüştür. Ahlakın tek başına varlığının mümkün olduğu ancak dinin ahlaki bir yapıya sahip olmamasının mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir. Dindar olanın ahlaklı olması zorunludur algısı katılımcılar nezdinde en çok tekrarlanan temalardan biri olmuştur.

Katılımcılar dindar olan kişinin ahlaksız olmasının mümkün olabileceği gibi dindar olmayanın da ahlaklı olabileceğini öne sürmüşlerdir. Dindarlığın bilgi, duygu ve inanç boyutlarının ahlak ile bağdaştırılmadığı ancak ibadet ve dış görünüş boyutunun ahlak ile bazen doğru orantılı çoğu zaman da ters orantılı bağdaştırıldığı görülmüştür. Kişinin ibadetlerinin onun ahlakını göstermediği yani çok fazla namaz kılanın haksızlık yapabileceği gibi örnekler ters orantılı olan bağdaştırmayı ifade eder. Dindarın ahlaksız olabileceğini ileri sürenler genellikle Müslüman olup ibadetlerini yerine getirenler arasında başkalarının hakkına riayet etmeyen ya da davranışlarında ve konuşmasında başkalarına maddi-manevi zarar verenlerin bulunması örneğini sıkça ileri sürmüşlerdir. Bu tür kişilerin toplumda varlığı katılımcıları ahlaki olan kişi ve dindar olan kişi arasında ayırım yapmaya ittiği görülmüştür.

Ergen katılımcıların büyük bir oranı Müslüman olmayanın ahlaklı olabildiğini ifade ettikleri ve bu anlamda kendi tecrübelerini aktardıkları görülmüştür. Müslüman olmayanların başkalarına dair sorumluluklarını yerine getirmeleri ve başkalarının hak ve hukukuna riayet etmeleri gibi durumlar bunlara örnek gösterilmiştir. Hak ve sorumluluk bilincine sahip olan her bireyin ahlaklı olarak görüldüğü saptanmıştır.

Çalışmamızın en ilginç bulgusu ise sadece iki katılımcının ifade ettiği gerçek sarsılmaz ahlakın dindar olmayan için mümkün olamayacağı düşüncesidir. Dindar olmayanın (ya da ateist) ahlaklı olabileceğini ancak bu ahlakın gerçek anlamda değil dış görünüşte olan bir ahlak çeşidi olduğunu belirtmeleri ilginçtir. Gerçek ve sarsılmaz ahlakın ise en temelinde Allah'ın kontrol etme ve her daim gözetme mekanizması yatmaktadır.

4. Ergen ve Ebeveynin Alan Algısı ve Ahlaki Boyuta Bakışına İlişkin Bulgular ve Değerlendirme

Çocukların her ne yaşta olursa olsun yetişkinlerin korumasına, bakımına ve rehberliğine ihtiyaç duymaktadırlar. Bazı kültürlerde çocuğun hareket özgürlüğü neredeyse her zaman yetişkinler tarafından belirlenmekte ya da sınırlanmaktadır. Özellikle kendi kimliklerini oluşturmada çok önemli adımların atıldığı ergenlik döneminde ebeveynlerin otoritelerini nasıl kullandıkları ve kavramsallaştırdıkları çocuklar için belirleyici rol oynayabilmektedir.

Çalışmamızın kapsamını oluşturan katılımcılar Yunanistan'ın İskeçe bölgesinde yaşayan Müslümanlardır. Katılımcılar seçilirken özellikle Müslüman olmalarına dikkat edilmesinin temel sebeplerinden bir tanesi kendini Müslüman olarak tanımlayan ergen ve

ebeveynlerin değişik alanları nasıl kavramlaştırdıklarını incelemek ve bu alanlar içerisinde dini yaşıntının ve değerlerin onlar için anlamını saptayabilmektir.

Bundan dolayı tezimizin son bölümünde öncelikle ergen ve ebeveynlerin günlük hayatlarında dinin etkisi incelenmiş, sonrasında sosyal alan teorisinden yola çıkarak kişisel, sosyal ve ahlaki alanlar hakkında algıları değerlendirilmiştir. Özellikle bu alanlar içinde dini nerede konumladıkları ve dini değerlerin bu alanlar içerisinde nasıl yer aldığı elde edilen bulgular çerçevesinde ele alınmıştır.

4.1. Dinin Günlük Hayata Etkisi

Yunanistan’ın İskeçe bölgesinde yaşayan ergen ve ebeveynler için dinin günlük hayattaki yansımaları ve fonksiyonlarını incelemek adına katılımcılara “*Din günlük hayatınızı etkiler mi?*” ile “*Seçimlerinizi dini kurallara ve ilkelere göre mi yaparsınız?*” soruları yöneltilmiştir.

Tablo 7: Katılımcıların Dinin Günlük Hayattaki Görünümlerine Dair Görüşleri

Ana Temalar	Alt Temalar	Ebeveynler	Ergenler
İbadet Etmek	Namaz Kılmak	8	4
	Ezan Dinlemek	3	6
Kıyafet Tercihi	Başörtüsü Takmak	6	5
	Ferace Giymek	4	-
	Uygun Giyinmek	4	6
Yemek Tercihi	Helal Yemekler Seçmek	5	3
	Domuz Eti Yememek	3	1
Ritüellere Katılmak	Kur’an Kursuna Gitmek	4	5
	Hatim Merasimleri	3	2
	Bayramlar	3	2
Kötü Huy ve Alışkanlıklardan Kaçınmak	İçki İçmemek	2	3
	Kumar Oynamamak	2	3
	Hak Yememek	4	5

Elde edilen temalar ve alt temalar yukarıda verilen tabloda ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Tablo 7’te görüldüğü üzere Yunanistan’da Müslüman ailelerde dinin günlük hayata yansımaları ve görünüşleri beş tema olarak belirlenmiştir. Çıkan temalar; “İbadet etmek”, “Kıyafet tercihi”, “Yemek tercihi”, “Ritüellere katılmak” ve “Kötü huy ve alışkanlıklardan kaçınmak” olarak tespit edilmiştir.

İslam dininin gündelik yansımaları söz konusu olduğunda ibadetler ve kadınlarda başörtü aklımıza ilk gelen dindarlık görünümüdür. Katılımcılar gündelik hayatta en bariz dini görünüm ve fonksiyonun beş vakit farz namazın olduğunu belirtmişlerdir. Kadın ebeveyn katılımcıların namaz ibadetini sürekli olarak eda ettikleri ve namaz konusunda daha dikkatli davrandıkları saptanmıştır.

“Kesinlikle etkiliyor her anlamda. Gündelik 5 vakit namaz mesela” (K6, Kadın, 45)

“Kesinlikle etkiler.5 vakit namaz kılmamız. Başörtü giyiyorum mesela ben.” (K7, Kadın, 37)

Erkek ebeveyn katılımcıların kadın ebeveyn katılımcılara nazaran namaz konusunda zorlandıkları ve bazılarının sürekli olarak namaz kılamadıkları tespit edilmiştir.

“5 vakit namazları kılmakta hala zorlanıyorum alışamadım gitti.” (K1, Erkek, 47)

“İbadetlerim çok eksik özellikle namaz ama bize kimse öğretmedi.” (K4, Erkek, 48)

Ergen katılımcılar namaz kılma konusunu ebeveynlere nazaran daha az dile getirmişlerdir. Bu veriler ergenlerin namaz kılmadıkları anlamına gelmemektedir. Çatışmaların ele alındığı ilk bölümde ergen katılımcıların namazı unutmaları ve ertelemeleri neticesinde ebeveynleri ile çatışma yaşadıklarını ifade etmeleri namazlarını kıldıkları ancak ihtimamlı davranmadıklarını gösterir. Kadın ergen katılımcılardan bazılarının namazları önemsedikleri ve namazın gündelik fonksiyonunun öneminin farkında oldukları da tespit edilmiştir.

“Gündelik hayatta din daha önde oluyor özellikle namaz kılan için sonuçta 5 kere bunu yapıyorsun.” (K21, Kadın, 18)

“Evet etkiliyor baya hem de. Namazlarımı aksatmadan kılıyorum ve ilahiyat okumak istiyorum.” (K22, Kadın, 17)

Dinin fonksiyonlarından birisi de kişinin her alanında söz sahibi olmasıdır. Bu durum haram, helal ve mübah gibi kavramların Yunanistan’da yaşayan ergen ve ebeveynlerin gündelik hayatlarında özellikle yemek söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların yemek

seçiminde helal ile haram konusuna dikkat ettikleri saptanmıştır. Ebeveynlerin bu anlamda ergenlere nazaran daha çok farkındalık sahibi olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu gündelik hayatlarında haramlardan uzak durmaya çalıştıklarını, helal çerçevede beslendiklerini, ellerinden geldiğince içki, kumar gibi kötü alışkanlıklarda uzak durmaya çalıştıkları belirtmişlerdir.

“Haram yememeye dikkat ediyoruz. Özellikle et alırken domuz olup olmadığını her zaman kontrol ederim. Lidl’den börek alırken mutlaka içindekileri okurum.” (K6, Kadın, 45)

“Yediklerimizin helal olması yahut yasak olan durumları yapmamaya çalışmamız gibi” (K7, Kadın, 37)

“İçki içmemek için bazen kendimi zorluyorum, ya da partilerde arkadaşlarımın verdiği içecekleri kontrol ediyorum. Bence içki çok günah bir şey.” (K14, Erkek, 17)

Kadınlarda başörtüsü, şal, ferace, pardesü gibi kıyafetler gündelik hayatta dinin en bariz sembollerinden biridir. Yunanistan’ın Müslüman Türk köylerinde yaşayan kadınların büyük çoğunluğunun giyimlerinde dini kurallara uyduğu tespit edilmiştir.

“Biliyorsun bütün köylerde yüzde doksan kadınların hepsi feraceli ve başörtülü kadınlar. Benim de başörtüm dinimin kurallarına uyduğumu gösterir.” (K10, Kadın, 38)

“Başörtümü giymeden asla evde çıkmam, tarlada güneşin altında çalışırken bile çıkarmam.” (K6, Kadın, 45)

“Nereye gidersem gideyim asla başörtümü çıkarmayı düşünmedim. Utanmıyorum da adalara da restoranlara da denize de başörtümle gidiyorum.” (K11, Kadın, 35)

Kadın ergen katılımcılar başörtüsü giymediklerini ifade etmişlerdir. Ancak dini kurallara göre giyinmemelerinin onların dini önemsemedikleri anlamına gelmediğinin özellikle altını çizmeleri kayda değerdir.

“Ben mesela daha kapalı değilim ama bu dine göre yaşamadığım anlamına gelmez.” (K18, Kadın, 17)

“Maalesef daha kapanmak istemiyorum yani evlendikten sonra belki ama şimdilik yapmak içimden gelmiyor.” (K20, Kadın, 15)

“Din önemli evet ama eskiden köyde herkes kapalıymış şimdi saysak beş parmağın beşini geçmez ondan belki de bende daha hazır hissetmiyorum.” (K17, Kadın, 16)

Dini pek fazla önemsemedikleri ve din konusunu gündelik hayatlarında fazla düşünmedikleri ancak toplumun ve ailelerin baskısından dolayı, dışlanma korkusu ve aileyi üzme endişesi ile dini önemsiyormuş imajı vermeye çalışan bir ergen ve bir ebeveyn katılımcı tespit edilmiştir.

“Beni çok etkilemiyor ama ailem mutsuz olmasın diye ve uğraşacak gücüm olmadığı için topluma uyum sağlamaya çalışıyorum. Yoksa benim için şu anda çok da önemli değil. Din günlük hayatı çok fazla etkilemiyor. Bu konuları çok düşünmüyorum.” (K19, Kadın, 16)

“Hayır yapmam. Ortamıma göre yaparım. Mesela girdiğim yere göre yaparım. Bu sorulara başkalarının önünde cevaplasam böyle cevap vermem özellikle eşimin yanında tabii bu benim hayatım göz önüne alındığında böyle oluyor.” (K2, Erkek, 49)

Ayrıca ebeveynlerin gündelik olarak çocuklarını camiye Kur'an kursu eğitimi almaya gönderdikleri, ramazan aylarında camilerde teravih namazı kılındığı, her köyün bir camisinin olduğu, günde beş vakit ezan dinledikleri, hatim merasimleri düzenledikleri gibi faaliyetlerin de dinin gündelik hayata etkisi çerçevesinde ele alındığı tespit edilmiştir. Bu faaliyetlerin katılımcılara göre dinin hayatın her alanına sirayet ettiğini göstermektedir. Çok fazla dindar olmadıklarını beyan eden katılımcıların bu tür faaliyetler sayesinde din ile bağlarını koparmadıkları ve toplumsal ve kültürel bağlamda dinin hayatlarını etkilediği tespit edilmiştir.

“Çocuklarımız ilk okuldan mezun olana kadar Kur'an kursuna gönderiyoruz. Hatim merasimlerimiz var, bayramlar özel geceler yani tamamı ile hayatımız ne kadar dindar olsak da olmasak da dini kültür etrafında dönüyor. Toplumumuz böyle, en açık giyinen kızlarımız bile Ramazan'da kapanıyor camiye gidiyor. Bayramda el öpüyor büyüklerini ziyaret ediyorlar.” (K10, Kadın, 38)

“Ama geneline bakınca bayramlar, Ramazan ondan sonra küçükken camiye gitmiş olmam hala ailecek dini sayılan şeyleri yapıyoruz. Yani ne tamamen dinden uzağım ne de tamamen dini aşırı fazla düşünüyorum.” (K17, Kadın, 16)

Ergen katılımcıların ve erkek ebeveyn katılımcıların gündelik hayatlarında çok fazla Kur'an okuyamadıkları, dini bilgi edinme adına yeterince çaba sarfetmedikleri ve günün telaşı içerisinde dinlerine çok fazla vakit ayıramadıkları tespit edilmiştir.

“Çok fazla okuyan araştıran birisi değilim. Sadece Müslüman biri olduğumun farkındayım ama derin bilgilerim yok haramı helalı biliyorum farzları falan, ama işten güçten de yetişemiyorum.” (K1, Erkek, 47)

“Ben gemilerde 13 yaşından beri çalışıyorum ondan çok aşırı dini bilgim yok, okumam yazmam da yok öğrenmek için, ama sohbet falan dinlerim arada” (K4, Erkek, 48)

“Günlük olarak çok fazla mesela Kur’an okumaya zamanım kalmıyor. Ya da her gün dini konular konuşmuyoruz.” (K13, Erkek, 16)

4.2. Ergen ve Ebeveynlerde Kişisel Alan Algısı

Farklı kültürlerde kişisel alanın ne kadar önemli olduğu farklılık gösterebilir. Bu nedenle, çocuklar farklı kültürlerde farklı şekillerde kişisel alan algısı geliştirebilirler. Ebeveynlere yöneltilen “Hangi konular veya alanlar kişisel alanı oluşturur?” ile “Hangi konular çocuğunuzun kendi seçimi olmalıdır?” soruları ve ergenlere yöneltilen “Hangi konular veya alanlar kişisel alanı oluşturur?” ile “Hangi konular kendi seçiminiz olmalıdır?” sorularının yanıtlarından yola çıkarak katılımcıların kişisel alanı nasıl kavramlaştırdıkları ve algıladıkları incelenmiştir. Elde edilen temalar aşağıda verilen tabloda gösterilmiştir. Tablo 8’te görüldüğü üzere Yunanistan’da Müslüman ailelerde dinin günlük hayata yansımaları ve görünümleri beş tema olarak belirlenmiştir. Tablo 8’de görüldüğü üzere katılımcıların yanıtlarından elde edilen verilere göre kişisel alanının “giyim-kuşam seçimi”, “eş seçimi”, “meslek seçimi”, “arkadaş seçimi”, “hobi seçimi” konuları etrafında algılandığı tespit edilmiştir.

Tablo 8: Katılımcıların Kişisel Alan Algılarına Dair Görüşleri

Temalar	Ebeveyn	Ergen
Giyim-Kuşam Seçimi	7	10
Eş Seçimi	10	9
Meslek Seçimi	8	9
Hobi Seçimi	6	8
Arkadaş Seçimi	5	7

“Genel olarak baktığımda ise çoğu şeyi kendileri seçiyor. Yemek, giysi, arkadaş, boş zaman aktiviteleri, sevgili.” (K1, Erkek, 47)

“Okumak istediği meslek, evlenmek istediği kişi veya giymek istediği renk.” (K6, Kadın, 45)

“Mesela yapmak istediği meslek onun kendi seçimi olmalıdır. Ayrıca giysilerini de kendisi seçiyor.” (K8, Kadın, 37)

“Yediği yemek giydiği kıyafet arkadaşları okumak istediği meslek seğtiği eşi kendi seçimi olmalı” (K10, Kadın, 38)

Ebeveyn katılımcıların büyük çoğunluğunun çocuklarına kişi sel alan ve mahremiyet tanıdıklarını ifade etmekle birlikte hepsinin yönlendirme, yol gösterme ve doğruyu anlatma görevlerinden kendilerini sorumlu tuttuğu ve özellikle tehlikeli ya da zararlı durumlarda kişi sel alana müdahale etme gerekli gördüklerini tespit ettik. Bazı yanıtlarda bu sorumluluğun hesabının ahirette Allah tarafından sorulacağı ifade edilmesi bu kaygının ve endişenin dini boyutunu göstermektedir.

“Bence biz onlara sınırları öğretmeye çalışmalı ellerinden tutmalıyız en zor zamanda. Çok kötü yola gittiğini görürsem ama kişi sel mesele falan anlamam kesin karışırım.” (K1, Erkek, 47)

“Aile onlara rehberlik edebilir ama çoğu zaman bence ergen kendisi seğmeli özellikle benim gibi oğlan annesi olanlar fark etmiş olabilirler...” (K7, Kadın, 37)

“Tabii bunlar uygunsuz şeyler olmamalı. Mesela benim oğlum bir kere piercing yapacağım diye tutturdu. Bizde oturduk onunla konuştuk. Biraz tartıştık ama o da anladı aslında bunun çok da uygun bir davranış olmayacağını ve vazgeçti.” (K8, Kadın,37)

“Çocuk eğer doğru kararlar alıyorsa ya da çok tehlikeli durumlara karışmıyorsa bence birçok konuda karar verebilmeli ... Ama anne baba her şeyi çocuğa bırakması çok büyük yanlıştır.” (K6, Kadın, 45)

“Ama ben elimden geleni gene yapmalıyım onu kötü yoldan almak için.” (K9, Kadın, 40)

“Yine de onlara hissettirmeden müdahale eder yönlendiririm.” (K10, Kadın, 38)

Ergen katılımcılar kendi hayatlarını kendileri yönetmek istediklerini, aldıkları kararlara ailelerinin ve çevredekilerin saygı duyması gerektiğini ve hata yaptıkları sürece bu hatalarda

ders çıkarmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Ergenlik zamanında kişinin daha çok kişisel alana ihtiyaç duyduğu ve özerklik kazanmaya olan ihtiyacını görmekteyiz.

“Geleceğimiz, mesleğimiz hayatımıza alacağımız kişiler bence kendi seçimimiz olmalı. Aile çok fazla karışmamalı. Bence bu konularda hata yapsak bile kendimiz bunları düzeltmeyi öğrenmeliyiz.” (K19, Kadın, 16)

“Arkadaşlarımı kendim seçiyorum, kiminle evlenmek istediğimi de ben seçmeliyim bence çünkü ben yaşayacağım o kişi ile. Hangi okula gitmek istediğime ben karar vermiştim biraz zorla da olsa.” (K14, Erkek, 17)

“Kişinin hayatına alacağı insanlar, sevdiği ve yapmak istediği meslek. Hayatını beraber geçirmek istediği kişi. Belki de dinlemek istediği müzik, hobileri yani boş vaktini değerlendirme biçimi bunların hepsi kişisel şeylerdir. Sonrasında kendine yakıştırdığı ve içinde rahat olduğu elbiseleri giymesi. Kendi olabilmesi yani bu anlamda her insanın kendi olabilme hakkı vardır.” (K22, Kadın, 17)

“Baskı olmaması lazım mesela serbest bırakılmamız lazım. İnsanlara karşı kendini çok iyi anlatamıyorsun aile baskısından dolayı. Kendin olamıyorsun kendin gibi davranamıyorsun sonra... Benim bir arkadaşım ailesi istedi diye başörtü takıyor ama insan kendisi seçmesi lazım kapalı olup olmayacağını.” (K22, Kadın, 17)

Ayrıca ergenlerin bir bölümü aileler ile fikir alışverişi yapmayı istedikleri ve onların tecrübelerine ve fikirlerine saygı duyduklarını tespit ettik.

“Ben her şeyi kendim seçerim ama ailemin fikirlerini önemsiyorum çünkü onlar bazen bizim göremediğimizi bir dış göz olarak görebiliyor.” (K14, Erkek, 17)

“Ben anne babamın fikirlerine önem veriyorum. Bence onlar ile oturup konuşmak önemli çünkü bazen benim göremediğim şeyi ailem dışardan bakan bir göz olarak görebilir.” (K13, Erkek, 16)

İlginç bir şekilde eş seçimini kişisel alan olarak tanımlayan ergenler gayri müslim eşleri seçmemeye dikkat edeceklerini ve Müslüman olmayan bir eş ile evlenmenin dinen sakıncalı olduğunu önemsedikleri tespit edilmiştir. Bu tespit aslında dinin kişisel olanı denetleme ve sınırlandırma fonksiyonuna sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ebeveynlerin de bu anlamda çocuklarını vazgeçirmeye çalışacaklarını beyan ettikleri tespit edilmiştir.

“Eş seçimi de öyle. Gayri müslim olmasın inşallah. Yani tabii ne olacağı belli olmaz ama Müslüman bir eş hem bu dünyası için hem de ahireti için daha iyi olur.” (K8, Kadın, 37)

“Eş konusunda bana seçmeden yol gösterebilirler. Ben eşimi seçtiğim zaman saygı duymaları lazım. Tabii ki ben de gidip Müslüman olmayan birisini seçmen bunun dinen mümkün olmadığını biliyorum.” (K17, Kadın, 16)

“Yunanlı bir eş seçmem ama. Benim seçimim ama yine de ailemin kabul etmeyeceği, dinimiz tavsiye etmediği bir şeyi yapmam.” (K14, Erkek, 17)

4.3. Ergen ve Ebeveynin Alan Algısı ve Ahlaki Boyuta Bakışına İlişkin Bulgulara Dair Değerlendirme

Eliot Turiel’in teorisinde ahlaki alan, evrensel ahlaki ilkelerin olduğu bir alandır. Bu ilkeler, insan onuruna saygı, adil davranış ve başkalarına zarar vermeme gibi kavramları içerir.

“...çalmak her yerde ahlaksızlık çünkü milletin sahip olduğu şeye yani benim malımı başkasının yok hakkı alsın, kul hakkı çünkü.” (K2, Erkek, 49)

“Çalmak kesin ahlaksızlık senin olmayan şeyi başkasını üzerek ve hakkına girerek alıyorsun.” (K7, Kadın, 37)

Katılımcıların yukardaki ifadeleri Elliot Turiel’in ahlaki alan tanımı ile bağdaşmaktadır. Gerçekten de katılımcılarının çoğunluğunun zarar vermek, hak yemek, adalet gibi kavramların evrensel olarak her yerde geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle örnek olgu sorusunda katılımcıların biri hariç hepsi çalma fiilinin her yerde ahlaksız olarak nitelendirildiğini ve bunun sebebinin çalmak fiilin karşıdaki kişiyi bariz bir zarara uğrattığıdır. Ancak Yunanistan’da yaşayan Müslüman ergen ve ebeveynlerin bu ahlak kapsamını yeterli bulmadıkları ve ahlakın çok daha geniş bir yelpazeye sahip olması gerektiğini düşündüklerini önceki bölümlerden anlamaktayız. İslam dinine mensup olan kişilerin ahlakını (ister dindar olsun ister olmasın) yüce erdemlerin ve faziletli huyların büyük ölçüde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca dini kuralların ve dini yaşamın da ahlakı etkilediği, Müslüman dindar olanın ahlaksız olmasının düşünülemezine dair elde ettiğimiz veriler ışığında tespit edilmiştir.

“Ama kesin olan şey dindar kişinin yani Müslümanın ahlaklı olması şarttır.” (K2, Erkek, 49)

“Ahlak İslam’ın olmazsa olmazı. Ahlak olmadan din düşünülemez. İslam’ın en bariz vizyonlarından birisi de ahlaki bir toplum ve kişiler yetiştirmek. Bunu hem Kur’an’dan hem Peygamber’in hayatından anlıyoruz.” (K3, Erkek, 41)

Sosyal konveksiyonel alan ise sosyal sistemlerdeki tekdüzelik kavramları ile alakalı olan alandır. Bu alanda geleneksel olan kurallar ve sosyal normlar yer alır. Bu kurallar otoriteye, mevcut uygulamalara ve anlaşmalara bağlıdır ve toplumdan topluma değişkenlik gösterebilmektedir. Sosyal alan teorisi içerisinde din genelde bu alanda ele alınmaktadır. Ondan dolayı dinin kurallarının evrensel bazda ele alınamayacağı düşünülmektedir. Aslında bu alana bakış açısı tezimizin katılımcıları tarafından da desteklenmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun ahlaki ve dini kuralları kendi toplumlarına ilişkin değerlendirdiklerini görmüştük.

Ancak İslam kültürü içerisinde yaşayan katılımcılar nezdinde böyle bir tartışmanın söz konusu bile olmadığı görülmektedir. İslam belirli kuralları iman eden Müslümanlara emreder, belirli kuralların ya da ilkeleri evrensel anlamda insanlığa emreder. Bu anlamda Müslümanlar nezdinde ve özellikle tezimizin katılımcıları nezdinde belirli kuralların günah olarak nitelendiğini durumlarda Müslümanların muhatap alındığı görülmüştür. Bazı katılımcıların ‘kişi hangi dine mensupsa o dine göre hareket etmelidir’ düşüncesini benimsediklerini göstermiştik.

Kişisel alan söz konusu olduğunda ise ergenlerin bu alanı önemsedikleri ancak ailelerin bu alanda söz sahibi olmalarının doğal karşılandığını tespit etmiştik. Özellikle tehlike arz eden ya da ergenin farkında olmadan başkasını veya kendisine karşı zarar verici, hakka gasp edici davranışlarda ebeveynlerin müdahale etmesi gerektiği hatta bazılarının bunu dini bir vecibe olarak gördüğünü tespit ettik. Dinin kişisel alanı sınıflandırabilmesi ve yönetebilmesi fonksiyonunun öne sürülmesi ise Elliot Turiel’in kişisel alanı kişinin kendi karar vermesi gereken ve ahlaki ya da toplumsal alan dışında olan alan tanımlaması ile bire bir uyum sağlayamadığı tespit edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yunanistan'ın İskeçe bölgesinde yaşayan 11 Ergen ve 11 ebeveyn Müslüman katılımcıyla yapılan derinlemesine görüşmeler neticesinde gerçekleştirilen bu tez çalışmasında üç temel konu üzerinde durulmuştur. Bu konuların özet başlıkları şu şekildedir ifade edilebilir;

1. Ergen ve Ebeveyn Arasında Çatışmalar

Ergen ve ebeveyn arasında dinin bu çatışmaya sebebiyet verip vermediği incelenmiştir. Yunanistan'ın İskeçe bölgesinde yaşayan Müslüman ailelerinde ergen ve ebeveyn arasında yaşanan çatışmaların büyük bir bölümünün motor sürmek, makyaj yapmak, giyim, ev düzeni, kaliteli vakit geçirmek gibi günlük rutinler kapsamında olduğu tespit edilmiştir. Telefonda fazla zaman geçirmeleri, sosyal medyanın tembelliğe ve asosyalliğe sebebiyet vermesi gibi gerekçelerden dolayı sosyal medya ve teknolojinin de ergen ve ebeveyn nezdinde çatışmalara neden olduğu bulunmuştur. Giyim ve makyaj malzemelerine fazla harcama yapma, ergen erkeklerin okumak yerine işe başlamak için yüksek tahsil yapmak istememeleri ve ebeveynlerin toplumsal baskıdan dolayı çocuklarını sınırlandırmaya çalışmaları gibi konular ise diğerlerine oranla daha az çatışmaya neden oldukları tespit edilmiştir. Buraya kadar özetlenen bölüm gündelik hayatta meydana gelen çatışmaları içermektedir.

Dini sebeplerden dolayı ise ergen ve ebeveynlerin çatışma oranının çok az olduğu görülmüştür. Dini konularda çatışmanın namazları erteleme ya da unutmama, ergen kızların uygunsuz giyinmesi ve aşırı makyaj yapması ve ebeveynlerin toplumun ve çevredekilerin fikirlerini fazla önemsemesi ve bu minvalde çocuklarına baskı yapması durumlarında görülmektedir. Ayrıca ebeveynlerin samimiysiz olarak görüldüğü de görülmüştür. Ergenler ebeveynlerinin toplum ve çevreden çok etkilendiklerini ve çevreye göre hayatlarını şekillendirdiklerini bundan dolayı çevre baskısının dini sebeplerden meydana gelen çatışmaları ortaya çıkardığını ifade etmişlerdir.

2. Ergen ve Ebeveynin Algılamalarına Göre Ahlakın Görünümleri ve Ahlak İle Dinin İlişkisi

Elde edilen bulgular kapsamında ergenlerin ve ebeveynlerin ahlaki geniş bir kapsam ve yelpaze içinde düşündükleri ve ahlakın üç farklı kategoride görünümüleri tespit edilmiştir. Ahlakın başkalarına karşı hak ve sorumluluklar etrafında algılandığı sosyal konulara atıflardan oluşan ve kul hakkı yememek, başkalarına zarar vermemek, başkalarını üzmemek, saygı, yardımlaşma, uygun giyim ile gıybet etmemek konularının bulunduğu ilk kategori. Ahlakın

kişinin sahip olması gereken erdemler olarak algılandığı bireysel konulara atıflardan oluşan ve vicdan, üsluplu davranış, insanlık, merhamet, cesaret, mutluluk ve huzur konularının bulunduğu ikinci kategori. Son olarak ise ahlakın din ile bağdaştığı, dini konulara atıfların yapıldığı diğer dinlere saygı, giyimde uygunsuzluk ve aşırılık ile dinin kurallarına uyma ve itaat konularının kapsandığı üçüncü kategori.

Katılımcıların ahlaki tanımlarken en çok sosyal yönünü ifade ettikleri ve kul hakkı/hakkaniyet kavramlarının en çok tekrarlanan ahlaki ilke olduğu saptanmıştır. Ergen ve ebeveyn katılımcıların ahlaki tanımlarken ahlakın göreceliğine ve değişkenliğine değindikleri, ancak yüzde doksanının çalmak eyleminin acı, zarar ve haksızlık gibi bariz olarak hissedilip görülebilen sonuçlarının olması hasebiyle ve bu hislerin herkesçe aynı şekilde tecrübe edildiği gerekçesiyle ahlakın bu yönünün evrensel kabul edildiği ifade edilmiştir.

Katılımcıların ahlaki hem dini hem de toplumsal alanın bir parçası olarak gördükleri ve Müslümanların ahlaklı olması gerektiğini düşündükleri saptanmıştır. Müslüman olanın ahlaksız olması ya da olmaması mümkün olmakla beraber katılımcılar ahlaki İslam içerisinde bir zorunluluk olarak addetmişlerdir. Katılımcılar dindar olan kişinin ahlaksız olmasının mümkün olabileceği gibi dindar olmayanın da ahlaklı olabileceğini öne sürmüşlerdir. Ayrıca dinsiz olanın ahlaklı olması ya da tam tersi olmaması durumlarının da mümkün olabileceği ifade edilmiştir. Çalışmamızın en ilginç bulgusu ise sadece iki katılımcının ifade ettiği gerçek sarsılmaz ahlakın dindar olmayan için mümkün olamayacağı düşüncesi olmuştur.

3. Ergen ve Ebeveynlerin Ahlaki Alan, Kişisel Alan ve Sosyal Alana Dair Algılamaları

Katılımcıların ahlaki alanı Elliot Turiel'in ele aldığı biçimde evrensel ve değişmez kurallar olarak ele almadıkları aksine toplumsal ahlakı çokça ifade ettikleri görülmüştür. Ancak bazı durumlarda özellikle ahlaki kul hakkı, zarar verme ve adalet gibi kavramlar ile bağdaştırdıklarında ahlakın evrensel olan bir tarafının da olduğunu görmüşlerdir. Ancak bu anlamda bariz bir ayırma söz konusu olmamıştır.

Toplumsal alanda ise Elliot Turiel'in ortaya koyduğu sosyal normların toplumdan topluma değiştiği ve göreceli olduğu fikrini destekler mahiyette bulgular elde edilmiştir. Katılımcılar belirli kuralların sadece kişinin mensubu olduğu din ya da toplumda geçerli olduğunu ifade etmekle birlikte kişinin o topluma ya da dine ait olması durumunda bu kurallara uyulmasının elzem olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. İster evrensel ister ise göreceli

olsun katılımcıların ahlaki bir ihtiyaç ve zaruriyet olarak algıladıkları saptanmıştır. Bundan dolayı ahlaki çok dar bir kapsam içerisinde ele alınan İslam toplumu söz konusu olduğunda pek mümkün olamayacağı görülmektedir

İslam dininin hayatın her alanına dokunan bir yaşayış tarzı olduğunu düşünürsek kuralları itibariyle ahlaki alan, sosyal alan ve kişisel alanlar olmak üzere bütün alanları etkilediği anlaşılabacaktır. Bunun bariz bir örneği eş seçiminin bütün katılımcılar tarafından kişisel alan içerisinde algılanmasına rağmen, dinin yasakladığı kişiler ile evlenmeyeceklerini belirtmeleridir. Bu da dinin Elliot Turiel'a göre kişinin tamamen kendi seçimlerinin bulunduğu alanda bile dinin etkiye sahip olmasıdır.

Ergen ve ebeveynlerin kişisel alanı 'eş seçimi', 'arkadaş seçimi', 'meslek seçimi', 'hobi seçimi' gibi konular etrafında tanımladıkları tespit edilmiştir. Ergen ve ebeveynlerinin kişisel alanı önemsedikleri ve bu alanı aynı şekilde algıladıkları da saptanmıştır. Hem ergenler hem de ebeveynler ailelerin tehlike arz eden ya da ergenin farkında olmadan başkasını veya kendisine karşı zarar verici, hak gasp edici davranışlarda ebeveynlerin müdahale etmesi gerektiği kabul etmişlerdir.

Çalışmamız açısından özgün olan bulgular sistematik olarak şu şekilde tespit edilmiştir:

➤ Ergen-Ebeveyn Çatışma Konularına Dair

- Yunanistan'ın İskeçe köylerinde ikamet eden Müslüman ergen ve ebeveynler dini konularda çok az çatışma yaşamaktadır.
- Yunanistan'ın köyelerine özgü olan çatışma konusu 'motor sürmek' olarak tespit edilmiştir. Ve bu çatışma konusu erkek ergenler için geçerlidir.
- Kadın ergenler için 'aşırı makyaj yapmak' ve 'uygunsuz giyinmek' en çok çatışmaya sebep olan konular olarak tespit edilmiştir.
- Babaların büyük bir bölümünün yurt dışında çalışıyor olması ve aile fertlerinden uzun süreli ayrı kalıyor olmasının aile içi ilişkilere etki ettiği tespit edilmiştir
- Baba figürünün eksikliğinden dolayı çocukların terbiyesi ve bakımı ile evin idamesinin annenin üzerinde kaldığı ve annelerin bu konuda zorlandıkları, bunun da aile içi çatışmaya etki ettiği tespit edilmiştir.

- Yunanistan'ın İskeçe bölgesinde yaşayan Müslümanlarda kızların okuma oranının erkeklere nazaran daha yüksek olduğu, bunun aile yapısındaki bazı sosyal dönüşümlerle ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

➤ Ergen-Ebeveynin Ahlakı ve Ahlaki Alanı Algılama Biçimlerine Dair

- Ergen ve ebeveynlerin ahlakı tanımlama ve algılama biçimlerinin benzer olduğu tespit edilmiştir.
- Dindar Müslümanların zorunlu olarak ahlaklı olması gerektiğine dair ergen ve ebeveynleri hemfikir olduğu tespit edilmiştir
- Dinin ahlak olmadan eksik olduğu ve dinin ahlakı barındırmak zorunda olduğu düşüncesinin yaygın olduğu tespit edilmiştir.
- Ahlakın adalet, refah ve hak konuları etrafında evrensel biçimli, erdem ve huy anlamında ise toplumsal biçimli algılandığı tespit edilmiştir.
- Ahlakın göreceli olduğu fikri ergenler katılımcılar arasında daha yaygın olarak bulunmuştur.
- Ebeveynler dini konuları ahlak ile daha çok ilişkilendirmişlerdir.

➤ Ergen-Ebeveynin Açısından Dinin Günlük Hayata Yansıması ve Kişisel Alan Algılarına Dair

- Ebeveynler açısından dinin en bariz günlük yansıması namaz üzerinden ifade edilmiştir. Bu bulgu ibadet boyutunu öne çıkarmaktadır.
- Ergenler açısından dinin en bariz günlük yansıması ise kötü alışkanlıklarda uzak durma ve helal yemek konuları üzerinden ifade edilmiştir. Bu bulgu ahlak boyutunu öne çıkarmaktadır.
- Ergen ve ebeveynlerin günlük hayatlarında dinin aktif olarak yer aldığı ancak her iki kuşağın da kendilerini dini bilgi edinme açısından eksik gördükleri tespit edilmiştir.
- Ergen ve ebeveynlerin kişisel alanı benzer şekilde giyim-kuşam seçimi, eş seçimi, meslek seçimi ve hobi seçimi olarak algıladıkları tespit edilmiştir.

- Ergen ve ebeveynlerin kişisel alan konularında dinin sınırlandırma ve yönlendirme fonksiyon ve yetkisini kabul ettikleri tespit edilmiştir.

Kaynakça

Akdemir, F. (2018). Ahlaki Normların Ontolojik Kaynağı ve Episteolojik Değeri Bağlamında Din/Tanrı-Ahlak İlişkisi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 19-20. Sayılar: Ahlak, 35.

Aktay, Y., El-Sharkawy, P., & Uysal, A. (t.y.). *Değişen Ortadoğuda Kültür ve Siyaset*.

Ariç, Z. (2023). *Şırnak ilinde yaşayan 3 kuşağın dini tutum ve davranışları üzerine nitel bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Arslan, H. (2005). Ahlakî Değerlerin Değişimi Sorunu: Nesnellik ve Öznellik. *Tabula rasa*, 13, 63-80.

Arslan, H. (2005). Ahlakî Değerlerin Değişimi Sorunu: Nesnellik ve Öznellik. *Tabula rasa*, 13, 63-80.

Arslan, H. (2010). *Ahlâkın evrenselliği açısından İslam ve modernizm*. <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/handle/11616/4670>

Arslan, H. (2010). *Ahlâkın evrenselliği açısından İslam ve modernizm*. <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/handle/11616/4670>

Arslan, H. (2010). *Ahlâkın evrenselliği açısından İslam ve modernizm*. <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/handle/11616/4670>

Aslan, M. (2011). Handbook of moral and character education, ed. Larry P. Nucci and Darcia Narvaez. *International Journal of Instruction*, 4(2), 211-214.

Atalay, M. (2019). *Ergenlerde İç Grup Dış Grup Ayrımının Dayandığı Kalıp Yargıların Sosyal Alan Kuramı Bağlamında İncelenmesi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bakhtari, H. (1995). Cultural effects on management style: A comparative study of American and Middle Eastern management styles. *International Studies of Management & Organization*, 25(3), 97-118.

Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action. *Englewood Cliffs, NJ*, 1986(23-28).

Bandura, A., & Walters, R. H. (1977). *Social learning theory* (C. 1). Englewood cliffs Prentice Hall.

Bayram, E. (2017). KUR'AN'DA GEÇEN "EY İNSANLAR" VE "EY İMAN EDENLER" HİTAPLARIYLA BAŞLAYAN AYETLER ARASINDA BİR MUKAYESE. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 161-184.

Bentahila, L., Fontaine, R., & Pennequin, V. (2021). Universality and cultural diversity in moral reasoning and judgment. *Frontiers in Psychology*, 12, 764360.

Bilgin, A. (2014). DİN, DİNDAR, DİNDARLIK: ÖZELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 75-84.

Cambridge Dictionary | English Dictionary, Translations & Thesaurus. (t.y.). Geliş tarihi 09 Ocak 2024, gönderen <https://dictionary.cambridge.org/>

Cebeci, S. (1996). DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DİNİ YAŞANTILARIN GELENEKLEŞTİRİLMESİ. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 75-98.

Cebeci, S. (1996). DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DİNİ YAŞANTILARIN GELENEKLEŞTİRİLMESİ. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 75-98.

Connor, P. (1985). The development of social knowledge: Morality and convention Elliot Turiel: Cambridge University Press, 1983. *The Australian Educational Researcher*, 12(1), 25-26. <https://doi.org/10.1007/BF03219216>

Cook, T. E. (1984). The Development of Social Knowledge: Morality and Convention. By Elliot Turiel.(New York: Cambridge University Press, 1983. Pp. viii+ 240. 13.95, paper.). *American Political Science Review*, 78(4), 1202-1203.

Cüceloğlu, D. (1991). *İnsan ve Davranış* (2. bs). Remzi Kitabevi.

Çalışkan, Ü. M. (2022). Kur'ân Perspektifinde İman, İbadet ve Ahlâk İlişkisi. *Journal of Academic Social Science Studies*, 15(93).

Çalışkan, Ü. M. (2022). Kur'ân Perspektifinde İman, İbadet ve Ahlâk İlişkisi. *Journal of Academic Social Science Studies*, 15(93).

<https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&profile=ehost&scope=site&authtype=crawler&jrnl=21472971&AN=161370251&h=i1fin%2F5Xc85ZlSvsxAeU%2B7YuXljCDbz%2FFZ OZErlwm4q9m0D0zzOGmDBdilHhunVWvpDyDnMjJMNdpoUKuWoeA%3D%3D&crl=c>

ÇINAR, A. (2005). Din, Ahlak ve Gelenek. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 1(3), 73-88

Darling, N., Cumsille, P., & Peña-Alampay, L. (2005). Rules, legitimacy of parental authority, and obligation to obey in Chile, the Philippines, and the United States. *New directions for child and adolescent development*, 2005(108), 47-60.

DAYIOĞLU, S. (2012). ERGENLER VE AİLELER ARASINDA ORTAYA ÇIKAN ÇATIŞMALAR. *Psikoloji Çalışmaları*, 18, 71-76.

Düzgüner, S. (2021). *Maneviyat algısı ve yansımaları*. MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı. https://books.google.com/books?hl=de&lr=&id=RN8xEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT5&dq=maneviyat+alg%C4%B1s%C4%B1+ve+yans%C4%B1malar%C4%B1+&ots=q-zhBrOYDI&sig=w2GC6BzdTzh_RucMN8Ume2ND_98

Düzgüner, S. (2022). Mahremiyetin Tanımı, Sınıflandırılması ve Boyutları. *Tüm Yönleriyle Mahremiyet içinde*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 19, 36.

Düzgüner, S. (2022). Mahremiyetin Tanımı, Sınıflandırılması ve Boyutları. *Tüm Yönleriyle Mahremiyet içinde*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 19, 36.

Elliot, T. (2004). *The Culture of Morality social development, context, and conflict*. Cambridge University Press.

Elliot, T. (2004). *The Culture of Morality social development, context, and conflict*. Cambridge University Press.

Elliot, T. (2004). *The Culture of Morality social development, context, and conflict*. Cambridge University Press.

Elliot, T. (2004). *The Culture of Morality social development, context, and conflict*. Cambridge University Press.

Eroğlu, E. (2015). Geçmişten günümüze sosyal normlar. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 299-308.

Ersöz, R. (2016). Kur'ân'a Göre "Hakk" ve "Adalet" Kavramları Bağlamında İşlm Toplumunun İctimi Değerleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1-27.

Freud, S. (1989). The Ego And The Id (1923). *TACD Journal*, 17(1), 5-22. <https://doi.org/10.1080/1046171X.1989.12034344>

Karabanova, O. A., & Poskrebysheva, N. N. (2013). Adolescent autonomy in parent-child relations. *Procedia-social and behavioral sciences*, 86, 621-628.

Karaduman, M. A. (2018). *Türk Okul ncesi ğretmenlerinin ocukların Toplumsal Geleneksel ve Ahlaki Olayları Kavrayış Biçimlerine İlişkin İnanışları*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KIYAK, A., & GÜVEN, H. (2021). Hint dinlerinde günah algısı. *Erciyes Akademi*, 35(zel sayı), 597-611.

Killen, M., & Smetana, J. G. (2015). Origins and development of morality. *Handbook of child psychology and developmental science*, 3(7), 701-749.

Kohlberg, L. (1963). *Moral development and identification*. <https://psycnet.apa.org/record/2009-06337-008>

Kohlberg, L. (1971). Stages of moral development. *Moral education*, 1(51), 23-92.

Kohlberg, L., & Hersh, R. H. (1977). Moral development: A review of the theory. *Theory Into Practice*, 16(2), 53-59. <https://doi.org/10.1080/00405847709542675>

Laible, D. J., Carlo, G., & Walker, L. M. P. (2019). *The Oxford Handbook of Parenting and Moral Development*. Oxford University Press.

Levine, S., Rottman, J., Davis, T., O'Neill, E., Stich, S., & Machery, E. (2021). Religious affiliation and conceptions of the moral domain. *Social Cognition, 39*(1), 139-165.

Lourenço, O. (2014). Domain theory: A critical review. *New Ideas in Psychology, 32*, 1-17.

Morocco World News—Morocco Now—Morocco Latest News. (t.y.). Geliş tarihi 09 Ocak 2024, gönderen <https://www.moroccoworldnews.com/>

Mustea, A., Negru, O., & Opre, A. (2010). Morality and religion: A psychological perspective. *Journal for the Study of Religions and Ideologies, 9*(26), 18-35.

Mustea, A., Negru, O., & Opre, A. (2010). Morality and religion: A psychological perspective. *Journal for the Study of Religions and Ideologies, 9*(26), 18-35.

Nucci, L. (1981). Conceptions of Personal Issues: A Domain Distinct from Moral or Societal Concepts. *Child Development, 52*(1), 114-121. <https://doi.org/10.2307/1129220>

Nucci, L. (1981). Conceptions of Personal Issues: A Domain Distinct from Moral or Societal Concepts. *Child Development, 52*(1), 114-121. <https://doi.org/10.2307/1129220>

Nucci, L. (1985). Social conflict and the development of children's moral and conventional concepts. *New Directions for Child Development, 29*, 55-70. <https://doi.org/10.1002/cd.23219852906>

Nucci, L. P. (2001). *Education in the moral domain*. Cambridge University Press.

Nucci, L. P. (2001). Morality and Domains of Social Knowledge. *Education in the Moral Domain* (ss. 3-19). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511605987.003>

Nucci, L. P. (2001). Morality and Religious Rules. *Education in the Moral Domain* (ss. 20-51). Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/abs/education-in-the-moral-domain/morality-and-religious-rules/2F84625CFAD121840799DC7DFBC3981A>

Nucci, L. P. (2001). Morality and Religious Rules. İçinde *Education in the Moral Domain* (ss. 20-51). Cambridge University Press.

<https://www.cambridge.org/core/books/abs/education-in-the-moral-domain/morality-and-religious-rules/2F84625CFAD121840799DC7DFBC3981A>

Nucci, L. P. (2001). Morality and the Personal Domain. *Education in the Moral Domain* (ss. 52-75). Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/abs/education-in-the-moral-domain/morality-and-the-personal-domain/39093233FC8DA9FC879BA4B3959B889A>

Nucci, L. P. (2001). Morality and the Personal Domain. İçinde *Education in the Moral Domain* (ss. 52-75). Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/abs/education-in-the-moral-domain/morality-and-the-personal-domain/39093233FC8DA9FC879BA4B3959B889A>

Nucci, L. P. (Ed.). (2001). Morality and the Personal Domain. İçinde *Education in the Moral Domain* (ss. 52-75). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511605987.005>

Nucci, L., & Turiel, E. (1993a). God's Word, Religious Rules, and Their Relation to Christian and Jewish Children's Concepts of Morality. *Child Development*, 64(5), 1475-1491. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1993.tb02965.x>

Nucci, L., & Turiel, E. (1993b). God's Word, Religious Rules, and Their Relation to Christian and Jewish Children's Concepts of Morality. *Child Development*, 64(5), 1475-1491. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1993.tb02965.x>

Nucci, L., & Weber, E. K. (1995). Social interactions in the home and the development of young children's conceptions of the personal. *Child development*, 66(5), 1438-1452.

NW, 1615 L. St, Washington, S. 800, & Inquiries, D. 20036 U.-419-4300 | M.-857-8562 | F.-419-4372 | M. (t.y.). *Pew Research Center*. Pew Research Center. Geliş tarihi 09 Ocak 2024, gönderen <https://www.pewresearch.org/>

Onur, B. (2021). *Gelişim Psikolojisi* (12. bs). İmge Kitabevi Yayınları.

Özcan, Ş. (2016). İnsana Verilen Değer Ekseninde Çeşitli Dinlerde İnsan: Dinler Tarihi Açısından Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Dini Ara*, 19. <https://doi.org/10.15745/da.08063>

Özcan, Ş. (2016). İnsana Verilen Değer Ekseninde Çeşitli Dinlerde İnsan: Dinler Tarihi Açısından Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Dini Araştırmalar*, 19(48 (20-06-2016)), 203-224.

Piaget, J. (1932). The moral judgment of the. *Child*. New York: McGraw-Hill Book Co. https://www.unige.ch/fapse/files/6814/3886/5440/Article_Piaget_jugement-moral_ENG.pdf

SANCAKLI, S. (2021). Hz. Peygamber'in İbâdet Anlayışında Ön Plana Çıkan Hususlar. *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 10, 33-55.

Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2007). Modern Psikoloji Tarihi,(Çev. Yasemin Aslay). *İstanbul: Kaknüs Yayınları*.

Smetana, J. G. (1989). Toddlers' social interactions in the context of moral and conventional transgressions in the home. *Developmental Psychology*, 25(4), 499.

Smetana, J. G. (2002). Culture, autonomy, and personal jurisdiction in adolescent-parent relationships. *Advances in child development and behavior*, 29, 51-87.

Smetana, J. G., & Daddis, C. (2002). Domain-Specific Antecedents of Parental Psychological Control and Monitoring: The Role of Parenting Beliefs and Practices. *Child Development*, 73(2), 563-580. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00424> Saucier, G. (2018). Culture, morality and individual differences: Comparability and incomparability across species. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 373(1744), 20170170. <https://doi.org/10.1098/rstb.2017.0170>

Smetana, J. G., Crean, H. F., & Daddis, C. (2002). Family Processes and Problem Behaviors in Middle-Class African American Adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 12(2), 275-304. <https://doi.org/10.1111/1532-7795.00034>

Sönmez, V., & Alacapınar, G. (2016). *Sosyal bilimlerde ölçme aracı hazırlama*. Anı Yayıncılık.

Spiro, M. E. (1993). Is the Western conception of the self" peculiar" within the context of the world cultures? *Ethos*, 21(2), 107-153.

Tisak, M. (1995). Domains of social reasoning and beyond. *Annals of child development*, 11(1), 95-130.

Tisak, M. S., & Turiel, E. (1988). Variation in seriousness of transgressions and children's moral and conventional concepts. *Developmental Psychology*, 24(3), 352.

Turiel, E. (1978). Social regulations and domains of social concepts. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 1978(1), 45-74.

Turiel, E. (1978). Social regulations and domains of social concepts. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 1978(1), 45-74.

Turiel, E. (2002). *The culture of morality: Social development, context, and conflict*. Cambridge University Press.

Turiel, E. (2022). The Development of Moral Judgments, Emotions, and Sentiments. İçinde D. Dukes, A. C. Samson, & E. A. Walle (Ed.), *The Oxford Handbook of Emotional Development* (s. 0). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198855903.013.44>

Turiel, E., & Banas, K. A. (2020). The Development of Moral and Social Judgments: Social Contexts and Processes of Coordination. *Eurasian Journal of Educational Research*, 20(85), Article 85.

Turiel, E., & Banas, K. A. (2020). The Development of Moral and Social Judgments: Social Contexts and Processes of Coordination. *Eurasian Journal of Educational Research*, 20(85), Article 85.

Turiel, E., & Banas, K. A. (2020a). The Development of Moral and Social Judgments: Social Contexts and Processes of Coordination. *Eurasian Journal of Educational Research*, 20(85), Article 85.

Turiel, E., & Banas, K. A. (2020b). The Development of Moral and Social Judgments: Social Contexts and Processes of Coordination. *Eurasian Journal of Educational Research*, 20(85), 23-44. <https://doi.org/10.14689/ejer.2020.85.2>

Tümer, U. (2020). Kuşaklararası Çatışma Bağlamında Gençlerin Yaşlılara Eleştirel Bakışı: Bir Örneklem, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(28), 1154-1182.

Türk Dil Kurumu / Sözlük. (t.y.). Geliş tarihi 09 Ocak 2024, gönderen <https://sozluk.gov.tr/>

Vainio, A. (2003). *One morality-or multiple moralities?* <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/23521/onemoral.pdf>

Witherell, C. S., & Edwards, C. P. (1991). Moral versus Social-conventional Reasoning: A narrative and cultural critique. *Journal of Moral Education*, 20(3), 293-304.

Yanardağ, A. (2017). Örf ve adetler sosyolojisi. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 39-63.

Yaşar, M. A. (2019). MAKÂSİDÜ'Ş-ŞERİ 'Â'NIN TEORİK BOYUTU VE MÜSTAKİL DELİL OLMA PROBLEMİ. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 19(2), 460-481. Akpınar, A. (2013). *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı*. Kitap Dünyası Yayınları, II. Baskı, Konya.

Yau, J., & Smetana, J. G. (2003). Conceptions of Moral, Social-Conventional, and Personal Events Among Chinese Preschoolers in Hong Kong. *Child Development*, 74(3), 647-658. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00560>

Yüksek, A. (2018). Namaz ibadetinin tarihi süreci. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 111-125.

Düzgüner, S. (2022). Mahremiyetin Tanımı, Sınıflandırılması ve Boyutları. *Tüm Yönleriyle Mahremiyet içinde, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı*, 19, 36.

Mustea, A., Negru, O., & Opre, A. (2010). Morality and Religion: A Psychological Perspective. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 9(26), Article 26.

Nucci, L. P. (2001a). *Education in the moral domain*. Cambridge University Press.

Nucci, L. P. (Ed.). (2001b). Morality and the Personal Domain. İçinde *Education in the Moral Domain* (ss. 52-75). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511605987.005>

Nucci, L., & Turiel, E. (1993). God's Word, Religious Rules, and Their Relation to Christian and Jewish Children's Concepts of Morality. *Child Development*, 64(5), 1475-1491.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1993.tb02965.x>

SOYSALDI, H. M. (2007). KUR'AN'IN GETİRDİĞİ EVRENSEL PRENSİPLER. *Humanities Sciences*, 2(3), 144-166.

ŞİMŞEK, A., & Güleç, E. (2020). Ayetler ve Hadisler doğrultusunda İslami mutfak anlayışı. *Academic Platform Journal of Halal Lifestyle*, 2(1), 56-69.

EK-1

ERGEN KATILIMCI MÜLAKAT SORULARI

Demografik Sorular

Cinsiyetiniz:

Yaşınız/Doğum yılınız:

Sınıfınız:

- 1) Ebeveynleriniz ile dini konularda çatışma yaşıyor musunuz? En çok hangi konularda çatışma yaşarsınız?
- 2) Ahlak hakkında ne düşünüyorsunuz? Ahlak ile din aynı şeyler midir?
- 3) Hangi konular veya alanlar kişisel alanı oluşturur? Hangi konular kendi seçiminiz olmalıdır?
- 4) Din günlük hayatınızı etkiler mi? Seçimlerinizi dini kurallara ve ilkelere göre mi yaparsınız?
- 5) Bir gününüz genelde nasıl geçer anlatabilir misiniz?
- 6) Örnek Olay sorusu;

Birinci durum: Başkasının malını izinsin alan ya da çalan birisi

İkinci durum: Size göre yahut dininize göre uygunsuz giyinen birisi

Yukardaki durumlarda size göre ahlaksız bir eylem mevcut mudur? Hangileri ve neden?

EK-2

EBEVEYN KATILIMCI MÜLAKAT SORULARI

Demografik Sorular

Cinsiyetiniz:

Yaşınız/Doğum yılınız:

Mesleğiniz:

- 1) Çocuklarınızile dini konularda çatışma yaşıyor musunuz? En çok hangi konularda çatışma yaşarsınız?
- 2) Ahlak hakkında ne düşünüyorsunuz? Ahlak ile din aynı şeyler midir?
- 3) Hangi konular veya alanlar kişisel alanı oluşturur? Hangi konular çocuklarınızın kendi seçimleri olmalıdır?
- 4) Din günlük hayatınızı etkiler mi? Seçimlerinizi dini kurallara ve ilkelere göre mi yaparsınız?
- 5) Bir gününüz genelde nasıl geçer anlatabilir misiniz?
- 6) Örnek Olay sorusu;

Birinci durum: Başkasının malını izinsin alan ya da çalan birisi

İkinci durum: Size göre yahut dininize göre uygunsuz giyinen birisi

Yukardaki durumlarda size göre ahlaksız bir eylem mevcut mudur? Hangileri ve neden?